

“VODIYNOMA”

(Tarixiy meros)

Ilmiy, ijtimoiy-tarixiy va ommabop jurnal
2026-yil №1 (42)

Muassis: “Meros” xalqaro ilmiy-amaliy ekspeditsiya jamoat fondi

Hamkorimiz: Z.M.Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti

Bosh muharrir:

Rustambek Shamsutdinov

Bosh muharrir o'rinbosarlari:

Ma'murjon Saidxonov – *f.f.d., professor*
Abdulla Sharopov

Tahrir hay'ati:

Abdulla Rasulov – *t.f.d., professor*
Akromjon Yuldashev – *b.f.d., professor*
Baxtiyorjon Akbaraliyev – *t.f.d., professor*
Baxtiyor Rasulov – *t.f.d., professor*
Jasur Hasanov – *t.f.n., dotsent*
Kudiyarov Alisher – *t.f.n., dotsent*
Rahimjon Yusupov – *t.f.n., dotsent*
Mambet Qoykeldiyev – *t.f.d., akademik*
Barno Botirova – *t.f.n., dotsent*
Mirsodiq Is'hoqov – *t.f.d., professor*
Ulug'bek Abdullayev – *t.f.d., professor*
Shuhrat Rizayev – *f.f.n., dotsent*

Mas'ul kotib:

Azizbek Mahkamov – *t.f.n.*

Texnik muharrir:

Nigoraxon Akbarova

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligi tomonidan 2018-yil 5-iyunda №0975 raqam bilan ro'yxatga olingan.

Nashr indeksi: 170112

Nashr uchun mas'ul: R.T.Shamsutdinov

Tahririyat manzili: 170100, Andijon shahri Universitet ko'chasi 129-uy.

Telefon: (99890) 253-26-32

Faks: (99874) 223-83-52.

Pochta: vodiynoma@mail.ru

Bosishga ruxsat etildi: 20.02.2026-y
Qog'oz bichimi 60x84 1/8 Bosma tabog'i: 13,5
Ofset bosma. Ofset qog'oz. Adadi: 500 dona.

Bahosi kelishilgan narxda. Buyurtma № 83

Chop etilgan maqolalarda bildirilgan fikr-mulohazalar tahririyat nuqtayi nazariga mos kelmasligi mumkin. Keltirilgan fakt va raqamlarning aniq va xolisligi uchun muallif javobgar hisoblanadi.

Muqova dizayni va original maket “Akademnashr NMM” MChJ tomonidan tayyorlangan.

“Akademnashr NMM” MChJ bosmaxonasida chop etildi. Toshkent shahri Chilonzor tumani So'g'ali ota ko'chasi 5-uy.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya Komissiyasi rayosatining 2017-yil 29-martdagi 239/5-sonli qarori bilan “Tarix” fanlari bo'yicha ilmiy jurnallar ro'yxatiga kiritilgan.

O'ZBEK-QIRG'IZ XALQLARI DO'STLIGI TARIXIDAN

Zahmatkash olim, qalbi daryo inson 2

Xayriddin Sulton

Ilm “yuki”ni ko'tarib yashash zavqi 5

Bahodir Rahmonov

Bir oiladan uch tarixchi fan doktori 11

Rustambek Shamsutdinov Temirovich, Raxmonov Kamol Jamolovich

Ixtisoslashgan ilmiy kengash faoliyatidan 21

Alixojiev Muhammadjon Odiljon o'g'li

Imperiya inqirozi 29

Abdurahim Mamanov

DAVLATCHILIK VA IMPERIYALAR TARIXI

“Qatag'on qurbonlari xotira kitobi Samarqand viloyati” nomli kitob

to'g'risida mulohazalar 36

Rustambek Shamsutdinov

“Qatag'on qurbonlari xotira kitobi Toshkent shahri va Toshkent viloyati”

nomli ikki kitob to'g'risida ayrim mulohazalar 51

Rustambek Shamsutdinov

“Qatag'on qurbonlari xotira kitobi Andijon viloyati (1865–1991-yillar)” kitobiga taqriz 58

Rasulov Baxtiyorjon Mahmudjonovich

TARIXIY ADOLAT VA XOTIRANI TIKLASH—ZAMONAVIY

TARIXSHUNOSLIKNING MA'NAVIY BURCHI

“Qatag'on qurbonlari xotira kitobi Namangan viloyati” nomli

kitob to'g'risida ayrim mulohazalar 63

Rustambek Shamsutdinov

“Qatag'on qurbonlari xotira kitobi Xorazm viloyati” bo'yicha mulohazalar 73

Azizbek Mahkamov

Buxoro viloyati “qatag'on qurbonlari xotira kitobi” to'g'risida mulohazalar 80

Azizbek Mahkamov

ILMGA SADOQAT TIMSOLI

Akademik Rahima Aminova 85

Begzodbek Abdullayev

Тайны расстрелянных урочищ: память, открытия спустя десятилетия 90

Равшан Рустамбекович Шамситдинов

“O'chmas chiroqlar” 94

To'liqin Eshbek

“KATTA TERROR” DAVRIDA QATAG'ON QILINGAN JADIDLAR

Murodov Hoji 101

Rustambek Shamsutdinov, Azizbek Maxkamov

Mahmud Madrahimov 103

Rustambek Shamsutdinov, Azizbek Maxkamov

Faxriyev Umar 105

Rustambek Shamsutdinov, Azizbek Maxkamov, Nigoraxon Akbarova

Mirbobo Mirmuhsinov 107

Rustambek Shamsutdinov, Azizbek Maxkamov

Abubakirov Karim Sodiqovich 110

Rustambek Shamsutdinov

ZAHMATKASH OLIM, QALBI DARYO INSON

Xayriddin Sulton

Tarix fanlari doktori, professor Rustambek Shamsutdinov bilan bundan qariyb o'ttiz besh yil muqaddam, 1992-yili Andijonda tashkil etilgan Bobur xalqaro ekspeditsiyasining birinchi safari davomida birga faoliyat olib borgan edik. Ushbu safar chog'ida men Rustambek akaning yurt tarixi haqida qayg'uradigan fidoyi olimligi, eng asosiysi, o'tmishimizning shu paytga qadar noma'lum va qorong'i sahifalarini tadqiq etish yo'lidagi ezgu intilishlariga guvoh bo'lganman.

O'shandayoq u kishi qiziqarli va muhim ilmiy tadqiqotlari, xususan, Turkistondagi ijtimoiy-siyosiy harakat tarixiga oid bir qancha risolalari bilan tanilgan, tarix fanlari doktori ilmiy darajasi, professor, "O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi" unvonlariga ega olim bo'lib, Andijon davlat universitetining O'zbekiston xalqlari tarixi kafedrasida faoliyat ko'rsatar edi.

Bu gaplarni alohida ta'kidlayotganimning boisi shuki, ba'zilar muayyan ilmiy rutbalarga erishgach, negadir izlanishdan to'xtaydi, yangilikka intilmay qo'yadi. Rustambek Shamsutdinov esa, aksincha, shu o'tgan davrda qo'lga kiritgan yutuq va muvaffaqiyatlaridan ilhomlanib yanada ko'proq ishtiyoq, kuch-g'ayrat va shijoat bilan mehnat qilishda davom etmoqda. Rasmiy ish joyidami, uzoq xizmat safarlari yoki shunchaki sayohatdami, qayerda bo'lmasin, har bir soat, daqiqani o'zi uchun noyob imkoniyat deb bilib, undan ilm yo'lida foydalanishga harakat qiladi. Bu borada domlani hech qanday qiyinchilik, mashaqqat cho'chita olmaydi.

Bobur izidan tashkil etilgan o'sha ikki oylik safarimiz davomida bunga o'zim ishonch hosil qilganman. Qayerda bo'lmaylik, Rustambek aka o'z kasbi,

faoliyatidan kelib chiqqan holda, avvalo, o'sha joyning o'tmishi, uning Vatanimiz, o'zbek xalqi bilan bog'liq jihatlariga qiziqar, daftariga nimalarnidir yozib borar, bu qaydlarning kelgusida albatta yangi risola va kitoblar uchun manba bo'lib xizmat qilishini sezish qiyin emas edi. Shunday bo'ldi ham. Zahmatkash olim taassurotlari va ilmiy materiallari asosida keyinchalik o'nlab maqola va kitoblar bitib, o'quvchilarga taqdim etdi.

O'tgan yillar mobaynida domla bilan yana ko'p marta ko'rishib, maroqli suhbatlaridan bahramand bo'ldim, muhim va dolzarb mavzulardagi turkum maqola va asarlarini o'qib, o'zim uchun ko'p yangi ma'lumotlar oldim.

Bu haqda gapirganda serg'ayrat, tinib-tinchi-mas olimning O'zbekistondagi sovet qatag'on siyosati va uning mudhish oqibatlari, katta terror, kollektivlashtirish va quloqlashtirish davrida, Ikkinchi jahon urushi yillarida xalqimizning chekkan azob-uqubatlari, Abdulla Qodiriy ta'biri bilan aytganda, "tariximizning eng kir, qora sahifalari" bo'lmish mustabid tuzum mohiyatini xolis va haqqoniy ochib beradigan ilmiy ishlarini minnatdorlik bilan alohida e'tirof etish adolatdan bo'ladi.

Sovet hokimiyati tomonidan amalga oshirilgan qatag'on siyosatini respublikamizda birinchilardan bo'lib tadqiq etgan Rustambek Shamsutdinovning Vatanimiz tarixiga oid, maxfiy arxivlarda yopiq saqlab kelingan nodir hujjatlarni atroflicha o'rganib, tarixiy haqiqatni tiklash yo'lida sabr va matonat bilan ishlashi, nafaqat yurtimiz, balki qator xorijiy mamlakatlarning ilmiy fondlarida muntazam ravishda izlanishlar olib borishi, to'plangan noyob materiallarni O'zbekistonga olib kelib, keng jamo-

atchilik e'tiboriga havola etishi, ilmiy iste'molga kitirishi har jihatdan ibratlidir.

Turkistondagi milliy-ozodlik kurashi, jadidlik harakati, kollektivlashtirish va quloqlashtirish fojialariga bag'ishlangan bu asarlar nainki ilmiy, balki katta siyosiy, ma'naviy va tarbiyaviy ahamiyatga egadir.

O'rta Osiyo va O'zbekiston tarixi bo'yicha yirik mutaxassis sifatida Rustambek Shamsutdinovning o'zbek tilidan tashqari ingliz, rus, fransuz, nemis, arab, hind, qirg'iz, urdu va boshqa tillarda e'lon qilingan fundamental asar va monografiyalari xalqaro ilmiy jamoatchilik orasida ham yaxshi ma'lum. Uning muallifligida chop etilgan darslik va o'quv qo'llanmalar, ilmiy-ommabop kitoblar, arxiv hujjatlari to'plamlari bugungi kunda yosh avlodni tarix saboqlari asosida, vatanparvar insonlar etib tarbiyalashda ta'sirchan va samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Domla ulug' va tabarruk yoshda bo'lishiga qaramay, qadrdon dorilfununida hamon kuch-g'ayrat bilan mehnat qilayotgani, ko'plab shogirdlar tayyorlash va yoshlarga ta'lim-tarbiya berish yo'lida jonbozlik ko'rsatib kelayotgani albatta havas va ehtiromga sazovor.

U kishi istiqlool yillarida, ayniqsa, Uchinchi Renaissance poydevori yaratilayotgan Yangi O'zbekiston davrida yanada ko'proq shijoat bilan faoliyat yuritib kelmoqda. Xususan, 2001-yilda "Meros" xalqaro jamoat fondini tuzib, chet ellardagi tariximizga oid turli manbalarni izlab topish maqsadida ilmiy-amaliy ekspeditsiyalar tashkil etganini barchamiz yaxshi bilamiz.

Domla sobiq mustabid tuzum zamonida minglab o'zbekistonliklar quloq qilingan Ukraina, Qozog'iston, Shimoliy Kavkaz, Rossiya hududlariga bir necha bor safar uyushtirib, u yerlarda saqlanayotgan tarixiy hujjatlar va ularning nusxalarini mamlakatimizga olib kelib, bu materiallar bilan keng jamoatchilikni yaqindan tanishtirdi.

Ta'kidlash lozimki, Rustambek Shamsutdinov nafaqat yetuk olim, balki, ta'bir joiz bo'lsa, davrimizning chinakam jadidi, qo'li ochiq, saxovatli ilm-fan va ma'rifat homiysi – metsenatlaridan biridir. Ustoz aksariyat ilmiy loyihalarini o'z mablag'lari hisobidan, shuningdek, tadbirkor farzandlarining moliyaviy ko'maklari bilan amalga oshiradi, yosh

tadqiqotchilar, tolibi ilmlar, iste'dodli yoshlardan yordamini ayamaydi. Uning bevosita ilmiy rahbarligida 12 nafar tadqiqotchi nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalarini muvaffaqiyatli himoya qilgani ham shundan dalolat beradi.

2016-yilda shaxsiy tashabbusi bilan "Vodiynoma" ijtimoiy-tarixiy, ilmiy-ommabop jurnalini tashkil etib, bugungi kunga qadar uning 36 ta sonini nashrdan chiqargani ham tarix ilmiga sadoqat va fidoyilikning ajoyib namunasidir. Jurnalning har bir sonida Vatanimiz o'tmishining hali-hanuz qorong'ilikda qolib kelayotgan muammolarini yoritishga, tarixiy adolatni qaror toptirishga bag'ishlangan dolzarb maqolalar e'lon qilib kelinmoqda.

Rustambek Shamsutdinov 2018-yildan buyon Andijon davlat universiteti tuzilmasidagi "Qatag'on qurbonlari xotirasi" muzeyining direktori lavozimida ham samarali faoliyat ko'rsatmoqda. Shuni ta'kidlash joizki, ushbu muzey o'zining moddiy-texnik imkoniyatlari, boy va qiziqarli ekspozitsiyasi bilan yurtimizdagi katta-katta moziygothlar bilan bemalol bellasha oladigan salohiyatga ega.

Davlatimiz rahbarining tashabbusi bilan 2024-yilda tashkil etilgan "Jadid" gazetasining ilk sonlaridan boshlab "Qatag'on qurbonlari" rukni ostida hurmatli domlamizning maqolalari uzluksiz chop etib kelinmoqda.

Shu bilan birga, zahmatkash olim Ikkinchi jahon urushida qozonilgan g'alabaga O'zbekistonning qo'shgan hissasini aks ettiradigan qator monografik tadqiqotlar, hujjatli to'plamlar tayyorlab, nashr ettirishga muvaffaq bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 19-iyundagi "Siyosiy qatag'on qurboni bo'lgan yurtdoshlarimiz hayoti va faoliyatini o'rganish, targ'ib etish hamda ularning xotirasini abadiylashtirish borasidagi ishlarni kengaytirish to'g'risida"gi qarori ijrosini ta'minlash maqsadida Rustambek Shamsutdinov o'z shogirdlari bilan "O'rta Osiyoda jadidchilik harakati tarixidan" nomli yana bir muhim kitobni nashrga tayyorladi. Ushbu asar milliy tariximizni o'rganish yo'lidagi muhim ilmiy qadam sifatida e'tirof etilmoqda.

Rustambek Shamsutdinovning ilm-fan, ta'lim sohasidagi fidokorona xizmatlari davlatimiz tomonidan munosib baholanib, "O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi" faxriy

unvoni hamda “Mehnat shuhrati” ordeni bilan mukofotlangan.

Tabiiyki, ushbu muxtasar maqolada domlanning hayoti va ilmiy faoliyati haqida qisqacha so'z yuritildi, xolos. Olimning har tomonlama ibratga munosib, ezgu va savobli faoliyati, insoniy fazilatlari to'g'risida hali u kishining do'st-u yaqinlari, hamkasblari, shogirdlari samimiy dil so'zlarini aytadilar deb ishonamiz.

Bu yil tabarruk 86 yoshini nishonlayotgan muhtaram Rustambek Temirovichni qutlug' sana bilan chin qalbimdan qizg'in muborakbod etib, u kishiga uzoq umr, sihat-salomatlik, ilm-fan sohasidagi murakkab, mashaqqatli, ayni paytda, sharaflifaliyatida yangi yutuq va omadlar tilab qolaman. “Jadid” gazetasining tashabbusi bilan nashr etilayotgan, domlanning qalamiga mansub bu muhim kitob o'quvchilar uchun har tomonlama manfaatli bo'ladi deb umid qilaman.

ILM “YUKI”NI KO‘TARIB YASHASH ZAVQI

Bahodir Rahmonov

Akademik Sirojiddin
Zaynobiddinov

Tafakkur quvvatining qay darajada ekanligi olim salohiyatini belgilovchi mezon hisoblan-sa-da, hali bu o'lchov ham chinakam bilim sohibining qalb va qi-yofasini yaxlit holda namoyon eta olmasligi mumkin. Tarix va tajri-badan ayonki, haqiqiy olim har tomonlama beto'xtov shakllanib boradiki, oxir-oqibatda bir o'lchovga sig'may qoladi. Sig'maslik zamiridan, albatta, olim shaxsini yuksaltiruvchi fazilatlar bo'y cho'zadi. Agar bu fazilatlar fan ravnaqi, el manfaati va inson kamoloti uchun yo'naltirilgan bo'lsa, ta-fakkurning kuch-quvvati jamiyat taraqqiyotiga o'z ta'sirini muttasil o'tkazaveradi. Mana shunday ezgu maqsad yo'lida faoliyat ko'rsatib kelayotgan olimla-rimizdan biri O'zbekiston Respublikasi Fanlar aka-demiyasining akademigi, fizika-matematika fanlari doktori, professor Sirojiddin Zaynobiddinovdir.

Bundoq qarasang, ilm ahli davrasida taniqli bo'l-ganlari uchun yana tanishtirishning hojati yo'qday tuyuladi-yu, baribir O'zbekistonda, qolaversa, Andi-jon, Toshkent, Namangan, Farg'ona va boshqa vilo-yatlarda bu kishini yaqindan bilmasa ham, nomini eshitmagan odam topilmasa kerak. Ammo tasavvur boshqa-yu, bir odamni shaxsan tanib, u haqda fikr yuritish boshqa. Shu bois o'zim yaxshi bilgan chin inson, chin olim, chin murabbiy, har vaqt barchaga do'st bo'lishga qodir Sirojiddin aka Zaynobiddinov haqida maroq bilan hikoya qilmoqchiman.

Avvalo, juda samimiy insonliklariga qoyil qo-laman. Bu uning ko'zlarida, so'zlarida, ishida, odamlarga munosabatida balqib turadi. Ich-ichi-dan ma'rifatga intiluvchi, ayni mahalda, ma'rifatni elga tarqatishga o'zini hamisha kamarbasta biluv-chi ziyokor sanaladilar. Axir ziyolilik o'qimishli,

bilimdonlikkina emas, balki o'zgalarni tushunish, atrofdagilarni doimo yaxshilik bilan sog'inish, e'zozlash, pok ma'naviyatga ega bo'lish qobiliyati hamdir. Domlada bu fazilat madaniy munozara yu-rita bilishida, ulfatchilikda, har bir davrada o'zini kamtarona tutishida, boshqalarga sezdirmay beg'-araz yordam berishida, o'zgalarning dardiga ham-dard, quvonchiga sherik bo'lishida, yomon so'z yoki yomon g'oyalardan parhez tutishida, barchaga baravar samimiy munosabatlarida ayon ko'rinadi. Ham donishmand olim, ham hayotdagi oddiy qiyo-fasini-yu ko'pchilikda hurmat va havas uyg'otgan qirralarini-da eslasak, ibratona inson siymosi ko'z o'ngimizda yorqin gavdalanadi.

Men domla bilan hamkasblik, ukalik, qadrdon-lik, qolaversa, ilm sabab ko'p muloqotda bo'lgan-man. Bora-bora bu muloqotlar dilga yaqin insonni kashf qilish asnosida bardavomlik kasb etib kel-moqda. Chunki Sirojiddin akadagi beg'araz sami-miylik, soddadillik, bag'rikenglik, to'g'rilik, ha-lollik, ilmparvarlik, shogirdsevarlik, fidoyilik har kimda ham jamuljam bo'lavermaydi. Shuningdek, mamlakatimiz ilm ahli orasida o'zining olimlik fao-liyati bilan, ilmiy tafakkuri va o'tkir mushohadalari bilan doimo yuzi yorug' bo'lib kelganligini va bu bi-lan obro'-e'tibor topganligi ham bor gap. Mana shu jihatlarning bari olimning ilmiy salohiyatiga qo'sh-qanot bo'lib, ilmiy parvozini yanada yuksaltirib ke-layotganligi ko'plarni hayratga soladi.

“Hayot” va “ilm” so'zlari ma'no-mazmuni jihati-dan lug'atlarda turlicha izohlangan. Lekin bugungi qahramonimiz – akademik Sirojiddin Zaynobid-dinovga nisbat berilganda bu so'zlar semantik ji-hatdan bir nuqtada kesishganini, bir maydon doi-rasida ekanini ko'rish mumkin. Zero, inson hayoti kishining jamiyatda yashash tarzi va davri, faoli-yati bo'lsa, ilm kishining o'qish va o'rganish orqali orttirgan bilimi sanaladi. Ilmiy faoliyati esa inson hayotining ma'lum davri bilan uzviy bog'liq. Siro-jiddin aka uchun hayot bu – ilmiy faoliyat, ilmiy

faoliyat esa uning hayotining mazmuniga aylanib ulgurgan". Professor Ibrohimjon Karimovning yuqoridagi ta'rif-e'tiroflarida zarracha mubolag'a yo'q. Buni domlaning bosib o'tgan hayot yo'llariga, ilmiy izlanishlarining sharofatli natijalariga nazar tashlasak, darrov anglab yetamiz.

Sirojiddin Zaynobiddinov 1945-yil 22-dekabrda Andijon viloyati Buloqboshi tumani Kulla qishlog'i Neftchilar shaharchasida oddiy dehqon oilasida tavallud topdi. Otasi Zaynobiddin aka va onasi Buvinisa ayalarning to'qqiz farzandi bo'lib, ular farzandlar tarbiyasiga, ularning odobli, hamiyatli, bilimli bo'lishlariga asosiy masala sifatida yondashganlar.

U oila farzandlari ichida to'rtinchisi bo'lib, 1952-yili qishloqdagi o'zbek-rus aralash maktabga o'qishga qabul qilinadi va o'quvchilik yillari ilmga chanqoq aql-idrok sohibi ekanligi uchun kelajak kamolotiga qo'yilgan mustahkam poydevor davriga aylandi. Shuning uchun o'sha chog'larni bot-bot eslaydi. Tavallud makoni o'zining betakror tabiati, viqor bilan yastanib yotgan adirlari, so'lim bog'u rog'lari, eng asosiysi, o'qimishli, bag'rikeng, mehmonnavoz, tanti odamlari bilan ham ajralib turardi. Mana shunday fayzli muhitdan ruhiy quvvat olishning o'zi ham olimning insoniy va ijodiy shakl-

lanishida muhim rol o'ynagan, orzulariga yetish ishtiyoqini kuchaytirgan bo'lsa ajab emas.

Hikoyamizni tadrijiy davom ettirsak, dastlab barcha qatori maktabdagi saboq, 1963-yildan Toshkent davlat universitetining fizika fakulteti talabasi, bu orada hamisha o'ziga xos yigitlik obro'yiga, burchiga aylangan ikki yillik emas, hatto uch yillik Vengriya davlatidagi harbiy xizmat – bularning barchasi yoshlik kamolotining pillapoyalariga aylandi go'yo. Eng tahsinga sazovori – o'rta maktabni oltin medal, universitetni imtiyozli diplom bilan tamomlagani, so'ng armiyada serjant unvoni, bo'lim boshlig'i kabi mavqe-nufuz-u yorliqlarga erishib qaytgani o'z-o'zidan odamning havasini keltiradi.

S. Zaynobiddinovni 1971-yilda oliy ta'lim sabog'ini yakunlagach, yarimo'tkazgichlar va dielektriklar fizikasi kafedrasini mudiri Alisher Teshaboyev huzuriga taklif qilib: "Kafedramiz yaqindagina tashkil topdi, ilmiy laboratoriyamizda tadqiqotlarni faollashtirish niyatidamiz. Laboratoriyada ishga qolsangiz yaxshi bo'lardi, birato'la ilmiy tadqiqotingizni ham bajarish imkoniyatingiz yanada ortardi", – deb aytgani uning uchun ayni muddao edi. Qulay imkoniyatni sira qo'ldan boy bermadi. Aksincha, ilmiy izlanishlar bag'riga astoydil sho'ng'ib ketdi.

Nihoyat 1978-yil 15-fevralda O'zbekiston Respublikasi FA Fizika-texnika institutining Maxsus Kengashida "Kremniy xossalariga o'tma elementlar kirishmalarining nuqsonlar bilan birgalikdagi ta'siri" mavzuidagi dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qildi va yarimo'tkazgichlar va dielektriklar fizikasi mutaxassisligi bo'yicha fan nomzodi ilmiy darajasini qo'lga kiritdi.

Dissertatsiya muhokamasida ishtirok etgan yetuk mutaxassislar yosh olim tomonidan keng ko'lamda va yuqori saviyada fan va texnika uchun muhim tadqiqotlar amalga oshirilganini tasdiqlaydilar va bu yo'nalishdagi ishlarni yana davom ettirish kerakligini maslahat beradilar.

oladi. "Eksperimental va nazariy fizika" davriy jurnaliga asos solinadi.

S. Zaynobiddinov 1988-yili Sankt-Peterburg Politehnika instituti ixtisoslashgan Kengashida fizika-matematika fanlari doktori ilmiy darajasi uchun yozgan dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qiladi.

Yuksak salohiyatli olimga 1992-yili hukumati-mizning ilm-fan sohasidagi eng nufuzli Abu Rayhon Beruniy nomidagi Davlat mukofotining berilishi uning fan yo'nalishida tan olingan arboblarning silsilasida o'ziga xos sharaflari o'rnini ham belgilab berdi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, iqtidorli, izlanuvchan, tinib-tinchimas zahmatkash olimning ilmiy

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vaziri
S.G'ulomov va Respublika oliygohlari rektorlarining
Z.M.Bobur nomidagi Andijon davlat universitetiga tashrifi

1978–1980-yillarda S. Zaynobiddinov Oliy ta'lim vazirligida mas'ul vazifada ishlaydi, ammo kafedra bilan aloqani aslo uzmaydi. 1981-yildan yana o'zining jonajon kafedrasiga qaytadi va "Yarim o'tkazgichlar va dielektriklar fizikasi" kafedrasini 15 yil boshqaradi, 5 yil davomida universitetning eng katta fizika fakulteti dekani lavozimida ishlaydi. O'quv-uslubiy, ilmiy-tadqiqot ishlari sezilarli darajada yuqorilaydi, har sohada sifat, salohiyat, samaradorlik va natija asosiy me'yor sifatida qabul qilinadi. Xalqaro ilmiy hamkorlik yanada kuchaytiriladi. Natijada kafedra o'quv, ma'naviy va ilmiy sohada universitetdagina emas, respublikada yetakchilar qatoridan joy

faoliyati xalqaro miqyosda ham keng e'tirof etildi. Buning natijasi o'laroq S. Zaynobiddinov Angliya jahon biografik markazi a'zosi, shuningdek, AQShning Nyu-York akademiyasi, Oliy ta'lim Xalqaro Fanlar akademiyasi (Rossiya), Xalqaro ta'lim, fan, texnika va san'at akademiyasi (AQSh), Gruziyaning ta'lim va turizm akademiyasi a'zosi etib saylandi. AQShning Yevropa va Osiyoning bir qator nufuzli universitetlarida "Yarim o'tkazgichlar fizikasi" va "Kremniyning jozibadorligi" bo'yicha chuqur, mazmunan teran ma'ruzalari bilan faol ishtirok etdi.

1996-yil uning hayotida yangi bosqich boshlandi. 2006-yilgacha Andijon davlat universitetining rektori, 1997–2011-yillarda "Qattiq jismlar fizika-

si” kafedrası mudiri lavozimida faoliyat ko’rsatdi. S. Zaynobiddinov rektorlik davrida boshqalarga o’xshamagan, o’zgacha rahbarlik fazilatlar bilan namoyon bo’ldi. “Har qanday oliy ta’lim muassasasining markazida talaba turadi, boshqa barcha shaxslar: professor-o’qituvchilar, ishchi-xodimlar talabalarning borligi uchun ishlaydi, oylik oladi, bola-chaqasini boqadi. Shuning uchun eng avvalo talabalarga o’qish, yashash, dam olish, turli to’garaklarga qatnashish, salomatligi uchun qayg’urish tadorigini ko’rishimiz kerak. Ish uslubimizni ham shunga qaratishimiz shart” degan yo’nalishni o’rtaga tashladi. Bu davrda ta’lim tizimida, ma’naviyat jabhasida, ilmiy tadqiqotda tilga olsa arzigulik yutuqlar qo’lga kiritildi. Talabalar uyidagi sharoitlarga alohida e’tibor qaratildi. Oliyohning moddiy mablag’lari talabalar hayotini yaxshilashga, obodonchilik ishlariga, o’quv jarayonining sifatini ko’tarishga sarf qilindi. Universitetning O’zbekistondagi OTMLar o’rtasidagi reytingi ko’tarildi. Bunga, avvalo, ta’lim jarayoniga e’tiborning ustuvorligi, sifat va samaradorlikning asosiy o’ringa qo’yilishi, universitetning o’quv vositalari va o’quv qurollari bilan maksimal darajada ta’minlanishi va asosan o’qituvchilarning ilmiy, uslubiy va ma’naviy salohiyatining o’sishi asos bo’lganini alohida ta’kidlashimiz joiz.

S. Zaynobiddinovning 10 yillik rektorlik faoliyati davrida universitet ham ko’rinish jihatidan, ham tayyorlanayotgan kadrlarning bilim darajasi va raqobatbardoshligiga ko’ra, ham professor-o’qituv-

chilarning ilmiy salohiyati bo’yicha, talabalarning turli ilmiy olimpiadalardagi ishtiroki, Davlat mukofotlariga sazovor bo’lishi, sport va san’at musobaqa va tanlovlarida yuqori o’rinlarni egallashi jihatidan ilg’orlar qatoriga o’tib oldi. Respublika professional teatrlar o’rtasidagi tanlovda “Layli va Majnun” spektaklining universitet o’qituvchi va talabalari tomonidan sahnalashtirilishi va 1-o’rinni egallashida, “Guldan ham nozik” spektaklining xalqaro tanlovda (Qirg’iziston) g’olib bo’lishida, “Ustasi farang” dramasiining respublika talabalar “Teatr-studiya”lari ko’rik-tanlovida sovrindorlar qatoridan joy olishida shaxsan S. Zaynobiddinovning tashkilotchilik faoliyati, zarur sharoitlarni yaratib berganligi va shaxsan o’zi jarayonni kuzatib borganligi muhim omil bo’lib xizmat qildi.

S. Zaynobiddinov qayerda ishlamasin, ilm-fan ravnaqi uchun kecha-kunduz astoydil jon kuydirdi. U O’zMUda va AndUda doktorlik bo’yicha ixtisoslashgan Ilmiy Kengashlarning raisi, Fanlar akademiyasining FTL, Issiqlik fizikasi instituti, Toshkent texnika universitetida kengashlar a’zosi, O’zbekiston “Fizika” jamiyatining tashkilotchilaridan biri va raisi, O’zbekiston Respublikasi FA Andijon-Namangan ilmiy markazining rahbari, “O’zbekiston fizika jurnali”, “Fan va turmush” va “Kompozitsion materiallar”, “O’zR FA ma’ruzalari”, “Eksperimental va nazariy fizika”, “Yarimo’tkazgichlar fizikasi va mikroelektronika” va AndUning “Fizika-matematikadan tadqiqotlar” ilmiy xabarnomasi jurnallari tahririy hay’atining a’zosi, O’zbekiston Res-

publikasi Oliy va o'rta maxsus ta'limi hamda Xalq ta'limi vazirliklarining fizika bo'yicha ilmiy-uslubiy kengashlari rahbarlaridan biri, O'zR FAning "Qattiq jismlar fizikasi" va Rossiya Fanlar akademiyasining "Kondensirlangan muhitlar fizikasi" muammoviy kengashlari a'zosi sifatida mamlakatimizda fizika fani va ta'limini rivojlantirish, yutuqlarini ommlashtirish, o'z sohasining fidoyi va yetuk namoyandalari faoliyatini targ'ib etish ishlarini ham ibratli tarzda bajarib kelmoqda.

S. Zaynobiddinov jahongashta olim sifatida AQSh, Angliya, Germaniya, Fransiya, Rossiya, Xitoy, Isroil, Malayziya mamlakatlarida bo'lib, o'z tajribalarini yoyishdan tashqari ularning ilg'or tajribalari ham mamlakatimiz ilm-faniga amalda tatbiq etilishi borasidagi xizmatlari ham alohida e'tiborga sazovor.

Xalqimiz orasida "Olim bo'lish oson, odam bo'lish qiyin" degan ibora yuradi. Balki, odamgarchilikni, insoniylikni unutgan, faqat o'zini o'ylaydigan, o'zi uchun qayg'urib, faqat o'zimga bo'lsin deb yashaydiganlar tez, osongina olim bo'lar. Lekin ilm taraqqiyotini o'ylaydigan, el-yurt manfaatini yuksak tutadigan haqiqiy olim uchun ilm qilish oson va mashaqqatsiz yo'l emas. Yurtdoshimiz va ustozimiz ham olim bo'lishdek, ham chinakam odam bo'lishdek ikki qiyin yo'lni uyg'unlikda bosib o'tdi. Shu ma'noda Sirojiddin aka haqida o'ylaganda beixtiyor mashhur, taniqli odamlar ko'p-u, lekin ularning barchasi ham hayotda u singari suyukli, taniqlimikin, ya'ni oddiy insoniylik fazilatlarini ham shu qadar ulug'likka ko'tara oladilarmi degan o'yg borasan.

S. Zaynobiddinovning ustozlar borasida ham chindan baxti chopgani beinkor hayotiy haqiqatdir. Olim-professor A. Teshaboyev, akademiklar S.H. Sirojiddinov, P.Q. Habibullayev, T.A. Sarimsoqov, S.A. Azimov, M. Bahodirxonov kabi mamlakatimizda eng dovuqli va suyukli olimlarimizning tarbiyasini olib, ularning mehr-muhabbatidan bahramand bo'lib keldi. Moskva va Leningraddagi mashhur olimlar B.I. Boltaks, V.I. Fistul, B.A. Kotovlarning yordami va yuqorida sanab o'tilgan ustozlarining qo'llab-quvvatlashi va oqilona maslahatlari bilan o'z sohasi bo'yicha salmoqli yutuqlarga erishdi.

Ochig'ini aytganda, Sirojiddin akadagi barchamiz uchun havas uyg'otadigan fazilatlardan biri ustoz va shogirdlik maqomini juda ham mustah-

kam tutishida, so'zdayam, amaldayam ikki jihatni teppa-teng yuritishida ko'zga tashlanadi. Domlani mukammal ustozga aylantirgan omil uning o'z sohasini mukammal biladigan mutaxassis ekanligi bo'lsa, ikkinchisi ibratli, odamiy fazilatlarini hamda tug'ma pedagogligidadir. Ustozda talabalarga, shogirdlarga bitmas-tuganmas mehr-muhabbat bisyor. U kishi har bir shogirdining taqdiriga o'z farzandlarining taqdiriga qaragandek munosabatda bo'ladi, faqatgina ustoz emas, bamisoli tug'ishgan ota, balki undan ham yaqinroq bo'lib ketadi. Har bir shogirdining ota-onalari, hatto bobolari bilan erinmay gaplashadi. Ular bilan ham yaqinlik rishtalarini mahkam bog'laydi. Har bir shogirdini har tomonlama bilishga, fe'l-atvorinigina emas, butun hayoti, nimalar bilan nafas olayotganligi bilan ham qiziqadi va ular bilan doimo qalban bog'lanishga harakat qiladi. Yana xarakterli jihat shundaki, domlaning shogirdlari bilan suhbat-u munozaralarda ham ovozi baland ko'tarib, ularning shaxsiyatiga tegadigan yoki kamsitadigan biron og'iz gap aytganini hech eshitmaganmiz. Shuning uchun shogirdlari domlaning ta'lim va tarbiya bobida beradigan maslahat va o'g'itlarini hech qachon malol olishmaydi. Barcha talabalar bilan doimo "siz" deb gaplashadigan otadek ulug' insonga talpingandan talpinishadi, joni-dilidan yaxshi ko'rishadi.

Olim ustozlari an'analarini davom ettirib, yarimo'tkazgichlar fizikasi yo'nalishi taraqqiyoti va uning ochilmagan qirralarini tadqiq qilish borasida yosh tadqiqotchilar bilan ilmiy ishlar olib bormoqda, munosib shogirdlar tayyorlamoqda. Shaxsan uning rahbarligida 11 nafar fan doktori va 30 nafardan ortiq fan nomzodlari tayyorlandi. Uning shogirdlari hozir respublikamizning deyarli barcha viloyatlarida fan va ta'lim sohasida mamlakatimiz farovonligi yo'lida xizmat qilishmoqda. Yana 10 dan ortiq tadqiqotchilar fizika-matematika bo'yicha falsafa doktori va fan doktori ilmiy darajalarini olish uchun faol izlanishmoqda.

Domla – tabiatan tinib-tinchimas olim, dunyoqarashi keng inson. O'z sohasidan boshqa fanlardan ham yaxshi xabardor. Ayrim hollarda bemalol mushohada, munozara yurita oladi. Na-faqat tabiiy fanlarga, balki adabiyotga alohida mehr-muhabbatida ham shu holatni ko'ramiz. Xonadonlarida kattakon shaxsiy kutubxonaga ega.

Rektor Sirojiddin Zaynobiddinov universitetning
sharaflı professor-o'qıtuvchılari bilan

Domlaning adabiyotga qiziqishi cheksizligini bugun ham kundan kunga yangi kitoblar bilan boyitib borishidan bilish mumkin. Kitob to'plashga ishqibozgina emas, ularni o'qib borishga ham vaqt ajratishini aytmaysizmi.

Adabiyotga bunday mehr-muhabbati ko'plab taniqli shoir, yozuvchi va olimlar bilan yaqindan do'stlashishga va hamkorlik qilishga odatlanganliklari tufayli bo'lsa kerak. Mening nazarimda, domlaning fozillar davrasidan munosib o'rin egallashiga quyidagi ikki fazilati turtki bo'lgan bo'lsa ajab emas. Birinchisi, domlaning suhbatı jonon, tortimi kuchli, fayzli ohanraboga egaligi bo'lsa, ikkinchisi, badiiy so'zga astoydil shaydoligi bilan belgilanadi. Domlaning el-yurtimizning tabarruk farzandlari,

atoqli shoir-u yozuvchilari, olimlari Ozod Sharafiddinov, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Olimjon Xoldor, Muhammad Yusuf, To'lan Nizom, Begali Qosimov (oxiratlari obod bo'lsin), Umarali Normatov, Qamchibek Kenja, Abdumutal Abdullayev, Habib Siddiq, Halim Karim kabilar bilan do'stlik, aka-ukalik rishtalarining samimiy va mustahkamligiga o'zim juda ko'p shohid bo'lganman.

Bugungacha kamina ham juda ko'p yaxshi odamlarga ro'para kelganman. Ayniqsa, shunday insonlar qatorida olimlik va odamiylik saboqlari bilan ibrat bo'lib kelayotgan Sirojiddin aka bilan yaqinligimdan g'oyat quvonaman. Domla bilan har ko'rishganimda qalbim g'ururga to'ladi, ko'nglim chiroq yoqqanday yorishib ketadi.

Agar muxtasargina baho berish kerak bo'lsa, Sirojiddin Zaynobiddinov – ko'ngliga quyoshni jo aylab yashayotgan yurtimiz oydinlaridan biri. Chun-ki quyosh – yorug'lik, ya'ni ezgulik timsoli. Uning nuri ila bu olam mavjud va go'zal. Inson ko'nglidagi mehr ham quyosh nuri kabidir. Dunyoning borligi, davomiyligi va go'zalligi ham ko'nglida quyosh cha-raqlab turgan mana shunday insonlarning mehri-dan, bag'rikengligidan, saxiyligidan, saxovatidan, muruvvatidan emasmi?!

Aziz ustoz, ko'nglingizdagi bu quyosh hech qa-chon so'nmasin. Ezgu nurlar taratishdek ulug' va sa-vobli ishlaringiz rohatini ko'rib yuravering. Umringiz mazmuni boyigandan boyiyversin! Insoniy, ilmiy, ijodiy jozibangiz buyuk e'zozga, sharafiga bundan buyon ham to'lib-toshaversin, muhtaram ustoz!

Bahodir RAHMONOV, Andijon davlat universiteti filologiya fakulteti dekani, filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston Yozuvchilar va Jurnalistlar uyushmasining a'zosi

BIR OILADAN UCH TARIXCHI FAN DOKTORI

Rustambek Shamsutdinov Temirovich, AnDU tuzilmasidagi
Qatag'on qurbonlari xotirasi muzeyi direktori, t.f.d., professor

Raxmonov Kamol Jamolovich, Buxoro davlat universiteti Arxeologiya
va Buxoro tarixi kafedrası, pedagogika fanlari doktori (DSc)

Maqolada Buxoro davlat universiteti professori Shodmon Ahmadovich Hayitov va uning fan doktori ilmiy darajasiga erishgan farzandlarining ilmiy-pedagogik faoliyati haqida ma'lumotlar berilmoqda.

Buxoroyi Sharif Sharq va G'arb sivilizatsiyasida muhim mavqe va obro'ga ega bo'lgan, taniqli olimlar yetishib chiqqan mashhur zaminlardan biri hisoblanadi. Shu sababli Buxoro atamasining lug'aviy ma'nolaridan biri "Ilm maskani" (Juvayniy) deb nomlanishi bejiz emas.

Mustaqillik yillarida Buxoro yangicha ko'rk ochib, ajdodlar ruhini shod etib kelayotgan bir qator taniqli olimlarga ega bo'ldi. Jumladan, tariximizning hamon o'rganilmagan sahifalarini manbalar va adabiyotlar tahlili asosida yozishga bel bog'lagan moziyshunos olimlarning oilaviy zabardast vakillari yetishib chiqqanligini e'tirof etmoq kerak.

Buxoroning go'zal va barakali maskanlaridan biri Losha deb nomlanadi. Shu manzilda yashab,

to'qqiz nafar farzandning ota-onasi bo'lgan Ahmad bobo Hayitov (Alloh rahmatiga olsun!) va Norjon aya Ro'ziyevlar xonadonida, aytish mumkinki, olimlar pleyadasi yetishib chiqdi. Bugungi kunda katta xonadonning (oilaning ayrim yaqinlari e'tirof etishicha, katta sulolaning) farzandlari va nevaralari orasida 5 nafar fan doktori, 11 nafar fan nomzodlari, falsafa doktorlari, dotsent va professorlar ilm-fan sohasida o'zlarining baholi qudrat hissalarini qo'shib kelmoqdalar. Biz Ahmadjon Hayitovning ikkinchi farzandlari Shodmon Ahmadovich Hayitov va uning ikki nafar fan doktori martabasiga erishgan farzandlari Jahongir Shodmonovich Hayitov va Olimjon Shodmonovich Ahmadovlar xususida to'xtalamiz.

Avvalo, oilaning boshlig'i, tarix fanlari doktori, professor Sh.A. Hayitov haqida so'z yuritsak.

Shodmon Ahmadovich Hayitov 1962-yilda Buxoro viloyatining Losha mahallasi hududiga qarashli Diosiyo qishlog'ida tug'ilgan. 1979–1984-yillarda Buxoro davlat pedagogika instituti (hozirgi BuxDU) tarix fakultetida tahsil olgan. 1984-yildan buyon ushbu ilm dargohida talabalarga dars berib kelmoqda. Agar olimning hayoti va ilmiy faoliyatiga tegishli eng muhim lavhalarni keltiradigan bo'lsak, quyidagi o'ziga xos jihatlar ko'zga tashlanadi.

Sh.A. Hayitovning olimlik martabasiga ega bo'lishida Farg'ona vodiysining o'rni beqiyos. 1988-yilda Sh.A. Hayitov umumiy harbiy majburiyatni o'tab qaytganidan so'ng, 1989–1991-yillarda vodiydagi to'ng'ich oliy o'quv yurti – Farg'ona davlat universitetining "Umumiy tarix" kafedrası kunduzgi bo'lim aspiranturasida tahsil oldi. Bo'lajak yosh olim aspirantura muddati tugamasdanoq, 1991-yilning 30-dekabrida O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix instituti huzuridagi doktorlik ilmiy darajasini beradigan Ixtisoslashgan ilmiy kengash-

da «Участие общественных организаций Узбекистана в развитии международных связей страны (1970–1980-е гг.)» mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qildi va tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini oldi.

Buxoro davlat universitetida faoliyat yurita boshlagan Sh.A. Hayitov 1994-yilda dotsentlik ilmiy unvoniga ega bo'ldi. Olim talabalarga ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar o'tish bilan bog'liq pedagogik faoliyatni samarali va izchil davom ettirdi. Shuni e'tirof etish joizki, tarixchi-pedagog sifatida turli o'quv yillarida bo'lajak tarix o'qituvchilariga umumblok fanlari ("Yevropa va Amerika mamlakatlari yangi va eng yangi tarixi", "Osiyo va Afrika mamlakatlari yangi va eng yangi tarixi", "Tarixiy geografiya", "Xalqaro diplomatik munosabatlar tarixi")dan tashqari tanlov fanlar hisoblangan "Buyuk Ipak yo'li va jahon sivilizatsiyasi", "O'zbek muhojirligi tarixi", "Jahon migratsiyasi tarixi" kabi tanlov va maxsus kurslardan o'ta yuqori darajada, zamonaviy interfaol metodlar asosida mashg'ulotlarni tashkil etib kelmoqda. Kamdan kam olimlarga nasib etadigan ulug' ne'mat: ham uzluksiz pedagogik faoliyat, ham ilmiy tadqiqotni uyg'unlikda olib borish jarayoni shogirdlar va jamoatchilik orasida keng tanitildi.

Sh.A. Hayitov doktorlik dissertatsiyasi ustida uzoq yillar chidam va iroda bilan ezgu maqsadni amalga oshirish yo'lida o'z faoliyatini davom ettirdi. Aytish mumkinki, 1995-yildan boshlangan "XX asrda o'zbek muhojirligi tarixi" mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasini himoya qilish uchun "bor-yo'g'i 15-16 yil" vaqt sarfladi. Olim qo'l urgan muhojir o'zbeklar mavzusi ustida ish boshlagan paytida chet eldagi vatandoshlarimizga nisbatan nuqul salbiy munosabat, ya'ni "sotqinlar", "Vatan xoinlari",

"gadoylar", "imperializm malaylari", "millat dushmanlari" kabi bir xil salbiy qarashlar hatto ilmiy jamoatchilik orasidan ham ko'tarilmagan edi. Shu sababli dissertatsiyani ro'yobga chiqarish juda ko'p

qarshiliklarga, to'siqlarga duch keldi. O'sha yillarda O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix instituti direktori, qat'iyatli va taniqli olim, tarix fanlari doktori, professor Dilorom Agzamovna Alimova shogirdini o'z nuqtayi nazarida qat'iy turishga undadi. Nihoyat 2009-yil 16-aprelda "XX asr o'zbek muhojirligi tarixi" mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasi muvaffaqiyatli himoya qilindi va Sh.A. Hayitovga bir ovozdan tarix fanlari doktori ilmiy darajasi berildi. O'rta qolgan yillar davomida olim tomonidan muhojirlik tarixini o'rganishga qaratilgan 10 ta yirik monografiya, 30 ta kitob va risolalar, 600 ga yaqin ilmiy, ilmiy-ommabop maqolalar yozildi. Ularda ko'tarilgan ilmiy yangiliklar, muammo va yechimlarni bir maqola doirasida to'la bayon etish imkoniyatiga ega emasmiz. Biroq jurnalxonlar uchun bu o'rinda ustozning o'zbek muhojirligi tarixi masalalariga oid monografiya va risolalarini qisqacha tasnif qilish o'rinli hisoblanadi. Sh.A. Hayitov o'tgan asrning 90-yillaridanoq "Xorijdagi o'zbeklar" (hammualliflikda) monografiyasini "Fan" nashriyotida chop ettirdi. Ushbu monografiyada mualliflar yangi tarixiy sharoit talabidan kelib chiqib asli o'rta osiyolik bo'lgan o'zbeklarning turli mamlakatlarda muhojir sifatida yashayotganlari-

ning asosiy sabablari va u bilan bog'liq tarixiy davrlarning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qiladilar.¹

Oradagi o'n yillar davomida olim turli arxivlardan ma'lumotlarni qidirib topdi va sinchkovlik bilan to'pladi. Natijada 2005-yildan boshlab mazkur materiallar asosida doktorlik dissertatsiyasini rasmiylashtirish bilan parallel ravishda monografiya va risolalar yozishni davom ettirdi.

Sh. Hayitovning "Vatanjudolikning mungli tarixi" deb nomlangan monografiyasi (2005-yil, hammualliflikda)da uzoq o'tmishga ega bo'lgan o'zbek muhojirligi tarixi haqida fikr yuritiladi. Kitobda ota-bobolari yurtiga qanchalik mustahkam bog'langan bo'lmasin, bizning millatimiz ham "diaspora" jarayonidan chetda turmaganligini ochib berar ekan, vatanjudolikning tarixiy bosqichlari atroflicha tahlil qilinadi. Sovet mustabid tuzumi davridagi mislsiz qonunsizlik va qatag'onlar tufayli millatdoshlarimiz ming mashaqqatlar bilan xorijga o'tganligi, ularning musofirlikdagi azob-uqubatlari, dunyo bo'ylab tarqalish jarayoni tarixiy hujjatlar asosida ochib berilgan.²

Mazkur yilda chop etilgan, "Vatan deya Vatansiz qolganlar qismati" deb nomlangan monografiyasi (hammualliflik)da esa sovet mustabid tuzumining zulm va zo'rvonliklardan iborat noinsoniy siyosati tufayli ota-bobolari yurtidan muhojirlikka ketishga majbur bo'lgan vatandoshlarimizning mashaqqatli yo'li va tarixiy taqdirleri hikoya qilinadi.³

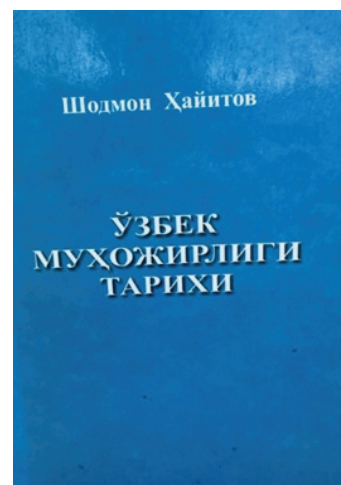
2006-yili dunyo yuzini ko'rgan "O'zbekiston – bizga ham Vatan..." deb nomlangan kitobda mustabid sovet hokimiyati yillarida O'zbekiston o'zbeklari bilan xorijdagi o'zbeklar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik va qavm-qarindoshchilik aloqalari haqida fikr yuritiladi. Boy arxiv manbalari va davriy matbuot materiallaridan foydalanib o'zaro hamkorlikning boshlanish tarixi, mafkuraviy to'siqlari, ziddiyatlaridan iborat jarayonlar tahlil qilingan.⁴

Shodmon Hayitov o'zining "Muhojirlik na shodlik, na g'am" deb nomlangan kitobida mustabid sovet tuzumi yillarida ota-bobolari yurtidan ajralib bir umr muhojirlikda yashagan millatdoshlarimiz-

ning Vatan sog'inchi, dard-alamlari, chekkan mislsiz aziyat va mashaqqatlarini tarixiy dalillarga boy mushohada bilan bayon qiladi.⁵

2008-yilda nashr etilgan "O'zbek muhojirligi tarixi" monografiyasi, aytish joizki, Shodmon Hayitovning doktorlik dissertatsiyasi to'liq mazmunini ifodalaydi. Mazkur monografiyada sovet tuzumi davridagi ta'qib va zo'rvonliklar tufayli muhojirlikka ketgan o'zbeklar tarixi, ularning dunyo bo'ylab tarqalish jarayoni arxiv hujjatlari va birlamchi manbalar asosida bayon qilingan. Muallif xorijdagi o'zbeklar soni, mashg'ulotlari, ijtimoiy tarkibini ko'rsatish bilan birga ularning O'zbekistonga munosabatini ham yoritgan. Kitobda chet el o'zbeklari bilan O'zbekistonda yashayotgan o'zbeklar o'rtasida munosabatlar tarixi haqida ma'lumotlar berilgan.⁶

Fan doktori diplomini qo'lga kiritgandan keyin ham olim mavzu doirasida kitoblar yozishni davom ettirib "Urush va muhojirlik" deb nomlangan risolasini keng jamoatchilikka taqdim qildi. Ushbu kitobda muhojirlik urushning fojiali oqibatlaridan biri ekanligi, harbiy to'qnashuvlar oqibatida kelib chiqqan mislsiz muhojirliklar haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, asarda Ikkinchi jahon urushi yillaridagi o'zbek muhojirligi va O'zbekistondan chetga

¹ Hayitov Sh.A., Sobirov N.S., Legay A.S. Xorijdagi o'zbeklar. – Toshkent: Fan, 1992. – 106 b.

² Hayitov Sh., Badriddinov S. Vatanjudolikning mungli tarixi. – Buxoro: Buxoro, 2005. – 186 b.

³ Hayitov Sh., Badriddinov S. Vatan deya Vatansiz qolganlar qismati. – Buxoro: Buxoro, 2005. – 158 b.

⁴ Hayitov Sh., Badriddinov S. O'zbekiston – bizga ham Vatan... – Buxoro: Buxoro, 2006. – 156 b.

⁵ Hayitov Sh. Muhojirlik na shodlik, na g'am. – Buxoro: Buxoro, 2008. – 102 b.

⁶ Hayitov Sh. O'zbek muhojirligi tarixi. – Toshkent: ABU MATBUOT KONSALT, 2008. – 206 b.

yashashga majbur bo'lgan o'nlab vatandoshlarimiz taqdiri haqida boy manbalar orqali ma'lumot beriladi. Kitobda butun umri xorijda kechgan ayrim o'zbeklar misolida muhojirlarning mashaqqatli hayot yo'llari ko'rsatilgan.⁷

2010-yilda nashr yuzini ko'rgan "Vatan mehri" deb nomlangan kitobda muallifning turli yillarda yozilgan maqolalari jamlangan bo'lib, ular XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Buxoroning tarixiga va xorij bilan Buxoro amirligi o'rtasidagi munosabatlarga bag'ishlangan. Muallif O'zbekiston tarixining qadimgi davrlari, XX asrning 20–30-yillari bilan bog'liq dolzarb muammolarni ham nazardan chetga qoldirmagan.⁸

Professorlar Sh.A. Hayitov va I.M. Saidovlarning "Xorijdagi o'zbeklar tarixi va etnografiyasi" nomli monografiyada esa o'zbek (Turkiston) muhojirligining tarixiy ildizlari, uni keltirib chiqargan sabab va omillar, tarixiy bosqichlar haqida birlamchi manbalar, O'zbekiston va xorijda chop etilgan adabiyotlar qiyosiy tahlili orqali fikr yuritiladi. Kitobdan xorijiy davlatlar bo'ylab o'zbeklarning tarqalishi, ijtimoiy mavqei, milliylikni saqlab qolish darajasi hamda ularda kechgan transformatsion jarayonlar haqida boy ma'lumotlar olish mumkin.⁹

Shuningdek, olim "tarixni bilish o'z o'lkasini o'rganishdan boshlanadi" degan an'anaga amal qilib Buxoro tarixining haligacha "oq dog"lari bo'lib kelgan jihatlarini ochib berishda salmoqli ishlarni amalga oshirdi.

Ayniqsa, 1920–1924-yillarda mavjud bo'lgan Buxoro Xalq Sovet Respublikasi davriga oid kitoblari, ilmiy maqolalari salmog'i anchagina. Shulardan biri "Buxoro Xalq Sovet Respublikasi va Sharq mamlakatlari (1920–1924-yillar)" deb nomlangan kitob (hammuallif)da BXSРning Sharq mamlakatlaridan Turkiya, Afg'oniston, Ozarbayjon bilan diplomatik, iqtisodiy, madaniy sohalaridagi hamkorlik aloqalari haqida fikr yuritiladi. Mualliflar hanuzgacha ilmiy muomalaga kiritilmagan rasmiy matbuot manba-

lari asosida mavzu mazmunini yoritishgan.¹⁰ Shuningdek, ushbu mualliflar tomonidan 2005-yilda "Fan" nashriyotida BXSРning 1920–1924-yillarda Germaniya bilan iqtisodiy, madaniy va savdo-sotiq aloqalari haqida hikoya qilingan risola ham chop etilgan.¹¹

Keng ilmiy jamoatchilik va Buxoro tarixi bilimdonlari tomonidan iliq kutib olingan "Buxoro Xalq Sovet Respublikasi: iqtisodiyot, ijtimoiy hayot, madaniy hayot" deb nomlangan kitobda esa mualliflar BXSРdagi iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, madaniy-maishiy hayot va o'zgarishlar haqida fikr yuritadilar. Istiqlol mafkurasi va yangicha tarixiy sharoit talablaridan kelib chiqib asl manbalar, xorijda chop etilgan asarlar va so'nggi yillardagi tadqiqotlar asosida tarixiy muammoga obyektiv yondashiladi.

Dalil va raqamlarni qiyosiy tahlil qilish, hayoti ziddiyatli va murakkab kechgan taniqli shaxslarning faoliyat qirralarini yoritish orqali 1920-yillar tarixiga imkon qadar xolisona baho berilgan.¹²

Professorlar Shodmon Hayitov va Sadridin Badriddinovlar muallifligida yozilgan "Buxoro tarixidan lavhalar" kitobida XIX asr oxiri – XX asr birinchi yarmida Buxoroda kechgan tarixiy voqealar haqida mustaqil lavhalar orqali fikr yuritiladi.

⁷ Hayitov Sh. Urush va muhojirlik. – Buxoro: Buxoro, 2009. – 104 b.

⁸ Hayitov Sh.A. Vatan mehri. – Buxoro: Buxoro, 2010. – 86 b.

⁹ Hayitov Sh.A., Saidov I.M. Xorijdagi o'zbeklar tarixi va etnografiyasi. – Samarqand, 2015. – 158 b.

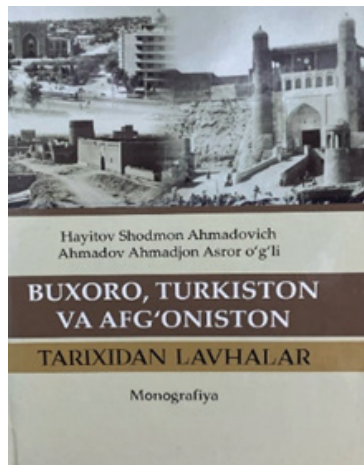
¹⁰ Hayitov Sh., Rahmonov K. Buxoro Xalq Sovet Respublikasi va Sharq mamlakatlari (1920–1924-yillar). – Buxoro: Yoqub Dovud, 2004. – 77 b.

¹¹ Hayitov Sh., Rahmonov K. Buxoro Xalq Respublikasi va Germaniya: hamkorlikning tarixiy lavhalari (1920–1924-yillar). – Toshkent: Fan, 2005. – 101 b.

¹² Hayitov Sh., Badriddinov S., Rahmonov K. Buxoro Xalq Sovet Respublikasi: iqtisodiyot, ijtimoiy hayot, madaniy hayot. – Buxoro: Buxoro, 2005. – 158 b.

Mualliflar arxiv manbalari, davriy matbuot ma'lumotlari va istiqlol yillarida chop etilgan adabiyotlarga tayangan holda tarixiy haqiqatni yoritishga uringanlar. Ayniqsa, Buxoro amirligining so'nggi yillari, BXSР davri tarixi, Buxorodan "quloq" qilinganlar taqdiri va polyak fuqarolari haqidagi ma'lumotlar kitobxonda katta qiziqish uyg'otadi.¹³

parchalari, shaxsiy suhbat materiallari orqali qiyosiy tahlilga tortilgan. Kitobdan mualliflarning Buxorodan o'tmishda o'tgan zamonaviy olimlarga bag'ishlovlari ham o'rin olgan.¹⁴

Yakunlanayotgan yil ustoz uchun samarali yillardan bo'lib, ilmiy jamoatchilik hukmiga ikkita yirik monografiya taqdim etildi. "Buxoro, Turkiston va Afg'oniston tarixidan lavhalar" deb nomlangan birinchi kitobda rus sharqshunosi D.N. Logofetning

2020-yilda us-tozning shogird va farzandi bilan hammualliflikda yozilgan, Buxoro va Buxoriylarning jahoniy shuhratini ko'rsatishga harakat qilingan monografiyasida Buxoro tarixi bilan bog'liq ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy jaryonlar bayon qilingan. Shuningdek, Buxoroda XIX asr oxiri – XX asr birinchi choragidagi va undan keyingi davrlardagi iqtisodiy ahvol, demografik holat, milliy masala, tabaqa va toifalar holati kabi masalalar arxiv hujjatlari, matbuot ma'lumotlari hamda xotira

asarlari asosida bayon etilgan tarixiy voqeliklar tahlil etilgan. D.N. Logofet harbiy xizmatchi va zobit sifatida uzoq yillar davomida Turkistonda faoliyat olib borgan. U tarixiy jarayonlarning bevosita ishtirokchisi sifatida XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi Turkiston, Buxoro, Afg'oniston haqida boy ma'lumotlar keltirgan.¹⁵

"Buxoro amirligi xazinasi: tarix haqiqati" deb nomlangan ikkinchi kitob esa keng muhokamalarga sabab bo'ldi. Kitobda Buxoro amirligi xazinasi tarixi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar, xazina va boylik to'plash tarixi, Buxoro amirligi xazinasining manbaviy asoslari, xazina miqdori, xazinaga egalik qilgan so'nggi hukmdor va amir xazinasining BXSР davridagi taqdiri kabi masalalar tarixiy manba va adabiyotlar, arxiv hujjatlari, davriy matbuot nashrlari orqali ilmiy bayon va tahlil qilingan.¹⁶

Sh.A. Hayitov Buxoroyi sharifdan chiqqan jadid Sadriddin Ayniy an'anasini davom ettirib esdaliklar va xotiralar yozish borasida ham to'rtta kitob yaratdi.

1. Po'latdek mustahkam, chinordek umrboqiy. (Otam haqida xotiralar) (Buxoro: Durdona, 2014. – 165 b.).

Ushbu kitobda vatanparvar va fidoyi inson, o'z umri va kuch-quvvatini yosh avlod tarbiyasiga baxshida etgan ustoz murabbiy Ahmadjon Hayitov (1935–2009) haqida xotira lavhalari bayon qilingan. Muallif padari buzrukvori A. Hayitovning og'ir va mashaqqatli hayot yo'li, qavm-qarindoshlari, do'st-u birodarlariga ko'rsatgan insoniy muruvvati, nekin xislatlari haqida fikr yuritgan. Shuningdek, farzandlar ta'lim va tarbiyasi yo'lida chekilgan mislsiz zahmatlar, fidokorona mehnat, chigal, murakkab voqeliklarga to'la hayotiy tafsilotlar tarixiy davr jaryonlari bilan uyg'unligi muhim ahamiyatga ega.

¹³ Hayitov Sh., Badriddinov S. Buxoro tarixidan lavhalar (XIX–XX asrlar). – Buxoro: Buxoro, 2017. – 102 b.

¹⁴ Hayitov Sh., Rahmonov K., Ahmadov O. Buxoro va Buxoriylarning jahoniy shuhrati. – Toshkent: Navro'z, 2020. – 205 b.

¹⁵ Hayitov Sh., Ahmadov A. Buxoro, Turkiston va Afg'oniston tarixidan lavhalar. Monografiya. – Buxoro: Durdona, 2025. – 102 b.

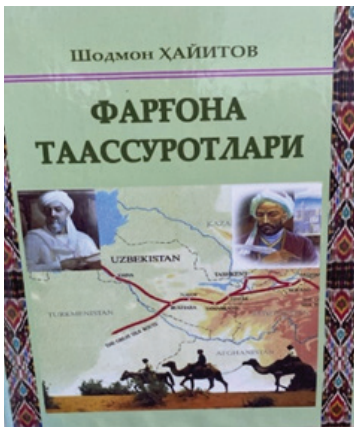
¹⁶ Hayitov Sh., Sanaqulov Q., Xaitova O. Buxoro amirligi xazinasi: tarix haqiqati. – Navoiy: Navoiy, 2025. – 147 b.

Kitob inson qalbida iztirob va quvonch kabi tuyg'ularning yuzaga qalqib chiqishiga undaydigan publitsistik uslubda yozilgan.

2. Xotiramdagi lavhalar (Buxoro: Durdona, 2016. – 118 b.).

Mazkur kitobda muallif bolalik va o'quvchilik davrlarida shaxsan o'zi guvoh bo'lgan hamda xotirasida o'chmas iz qoldirgan voqealar haqida hikoya qiladi. Kitob o'nlab lavhalardan iborat bo'lib, oddiy xalqchil tilda yozilgan.

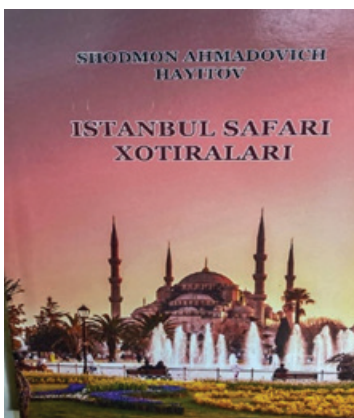

3. Farg'ona taassurotlari (Buxoro: Durdona, 2017. – 254 b.).

Ushbu kitobda Farg'ona vodiysi bilan bog'liq xotira lavhalari jamlangan bo'lib, muallifning ilm-fan yo'lidagi istak va maqsadlari, ilmiy faoliyat qirralari haqida fikr yu-

ritiladi. Shuningdek, Farg'ona vodiysida orttirilgan do'st-u birodarlar, ulardan ko'rilgan mehr-muruv-

vat, o'zaro samimiy muloqotlar, Buxoro-Farg'ona ilmiy aloqalari ham ayrim lavhalarda kitobxon ko'z oldida gavdalandiriladi. Kitob sahifalariga muallifning turli yillar davomida Farg'ona vodiysi tarixiga oid yozilgan tadqiqotlari jamlanganligi, ustoz olimlarga ehtiromi ham muhim ahamiyatga ega.

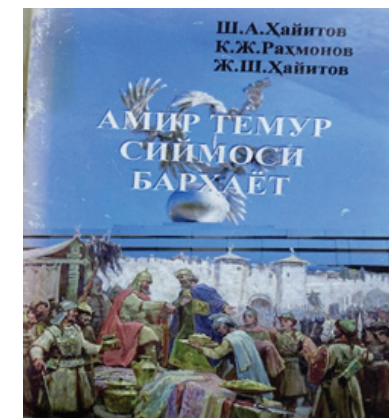

4. Istanbul safari xotiralari (Toshkent: Fan ziyo-si, 2024. – 90 b.).

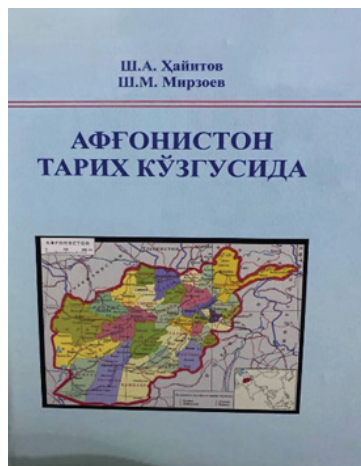
Ushbu kitobda muallifning Turkiyaning Istanbul shahri bo'ylab 2019-yil yozidagi safari bilan bog'liq xotiralari jamlangan. Ilmiy safardan ko'zlangan maqsad bayoni, Istanbulda o'zbek muhojirlari bilan uchrashuvlar, "O'zbeklar jamiyati" va uning faoliyati haqida jonli guvoh sifatidagi ma'lumotlar keltirilishi kitobxonlarda qiziqish uyg'otishi tabiiy holdir.

Olimning tadqiqot doirasi keng bo'lib, Ikkinchi jahon urushidagi tarixiy taqdirlar xususida, Amir Temur shaxsiyatiga oid, qo'shni mamlakat Afg'oniston tarixining chigal muammolariga doir, haj ziyorati tarixini yorituvchi risolalari, shuningdek, O'zbekiston kon sanoati tarixiga bag'ishlangan monografiyalarini sanab o'tish mumkin.

Olimning "Ikkinchi jahon urushi: asirlarning taqdiri va fojeali hayot lavhalari" deb nomlangan risolasida Ikkinchi jahon urushi yillarida fashistlar Germaniyasi tomonidan asirga olingan o'zbek (turkistonlik)larning turfa taqdirlari haqida hikoya qilinadi. Kitobda tutqunlikdagi o'zbek millati vakillarining ayanchli, fojiali hayot yo'li, matbaachilik faoliyati, milliy tashkiloti, nemis fashistlarining ular orasida olib borgan targ'ibot-tashviqoti, "Turkiston legioni", uning tarixshunosligi masalalari haqida qiziqarli ma'lumotlar keltiriladi.¹⁷

¹⁷ Hayitov Sh. Ikkinchi jahon urushi: asirlarning taqdiri va fojeali hayot lavhalari. – Buxoro, 2015. – 38 b.

deb nomlangan monografiyada arxiv hujjatlari, tarixiy adabiyotlar, davriy matbuot materiallari asosida Afg'onistonning XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy hayotidagi muhim jihatlar tadqiq qilingan. Kitobda Buxoro amirligi va BXSР hukumati yillarida Afg'oniston va Buxoro o'rtasidagi diplomatik aloqalarning yo'nalishlari, murakkab, ziddiyatli qirralari tahlil qilindi. Shuningdek, Afg'onistondagi muhojirlar tarixi, so'nggi amir Sayid Olimxon taqdiri masalalari ham yangi manbalar asosida bayon qilingan. Shuningdek, Afg'oniston davlati rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan. Ushbu ilmiy nashr orqali "afg'onshunoslik"ning yangi yutuqlaridan ham bahramand bo'lish mumkin.¹⁹

Professor Shodmon Hayitovning "Markaziy

Ustozning hammualliflikda yozilgan "Amir Temur siymosi barhayot" kitobida yirik davlat arbobi va buyuk sarkarda Sohibqiron Amir Temur hayotiga oid muhim lavhalar haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, Amir Temur dahosining tariximizning keyingi bosqichlarida millatdoshlarimizga ruhiy va ma'naviy madadkor bo'lganligi ham asar mualliflari tomonidan ishonchli dalillar orqali ochib berilgan.¹⁸

Sh. Hayitov va shogirdlaridan biri tomonidan nashr etilgan "Afg'oniston tarix ko'zgasida"

Osiyo musulmonlarining muborak haj safari: tarix va bugun" (hammualliflikda) deb nomlangan monografiyasida Markaziy Osiyo musulmonlarining Makkayi mukarrama va Madinayi munavvaraga haj ziyorati tarixi haqida fikr yuritiladi.

Kitob mualliflari Rossiya imperiyasining mustamlaka davri, sovet hokimiyati va mustaqillik yillarida Markaziy Osiyo musulmonlarining haj ziyoratini ado etishiga doir jarayonlarni tarixiy dalillar va arxiv manbalari orqali teran tahlil etishgan. Hukumatlarning ziyoratchilarga munosabati birlamchi hujjatlar, tarixiy adabiyotlar va davriy matbuot materiallarining qiyosiy tahlili orqali ochib berilgan.²⁰

Ustoz uzoq yillar pedagogik faoliyati samarasi o'laroq "O'zbek muhojirligi tarixi"ga doir 1 ta o'quv qo'llanma, 2 ta darslik, "Fan va texnika" fanidan darslik, shuningdek, turli fanlarga o'quv ta'minoti sifatida xizmat qilayotgan o'nlab uslubiy qo'llanma va ishlanmalar yaratdi.

Ham pedagog, ham olim sifatida yoshlarning sevimli murabbiyi hisoblangan Shodmon Ahmadovich Hayitov ikki qismli "O'zbek muhojirligi tarixi" nomli darslikni hammualliflikda chop ettirgan. Ushbu darslikning birinchi qismi Tarix ta'

lim yo'nalishi bakalavriat 3-bosqich talabalariga millatdoshlarimiz tarixiga doir muhim mavzularini

¹⁸ Hayitov Sh., Rahmonov K., Hayitov J. Amir Temur siymosi barhayot. – Buxoro, 2015. – 78 b.

¹⁹ Hayitov Sh., Mirzoyev Sh. Afg'oniston tarix ko'zgasida. – Buxoro: Durdona, 2018. – 132 b.

²⁰ Hayitov Sh., Aytmatova Z. Markaziy Osiyo musulmonlarining muborak haj safari: tarix va bugun. – Buxoro, 2021. – 90 b.

yanada chuqurlashtirgan holda o'rganishga amaliy yordam beradi. Mazkur darslikdan XX asr boshlaridan XX asrning 50-yillariga qadar o'zbek millati va killarining dunyo mamlakatlari bo'ylab tarqalishi va muhojirligining asosiy omillari, dunyo o'zbeklarining soni, yashash hududlari, demografiyasi, ijtimoiy turmush tarzi, siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayoti, shuningdek, ularning O'zbekiston bilan olib borgan aloqalari atroflicha o'rganiladi.²¹

2024-yilda ustozning g'oya va tashabbuslari bilan bir guruh mualliflar tomonidan ilk bora "Fan va texnika tarixi" darsligi chop etildi. Ushbu darslik respublikamiz oliy o'quv yurtlari tarix yo'nalishi bakalavriat talabalariga qadimgi dunyo tarixidan eng yangi

davrgacha insoniyat tomonidan amalga oshirilgan ilmiy-texnikaviy yutuqlarga oid mavzularni yanada chuqurlashtirilgan holda o'rganishga amaliy yordam beradi. Mazkur darslikda Qadimgi Misr, Mesopotamiya, Hindiston va Xitoy davlatlarida amalga tatbiq etilgan ilmiy-texnikaviy yutuqlar bilan tartibga solingan ijtimoiy masalalar, harbiy va iqtisodiy siyosat, boshqaruv tizimi atroflicha bayon qilingan. Shuningdek, o'rta asrlar, yangi zamon, eng yangi zamonda erishilgan ilmiy-texnikaviy yutuqlar tarixi ham o'rin olgan.²²

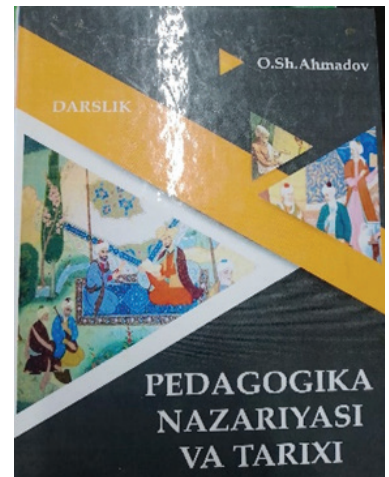
2025-yilda esa "O'zbek muhojirligi tarixi" darsligining ikkinchi qismi dunyo yuzini ko'rdi. Mazkur darslik Tarix ta'lim yo'nalishi bakalavriat 4-bosqich talabalariga muhojir o'zbeklar tarixiga doir dolzarb mavzularni manbalarga tayangan holda o'rganishda amaliy yordam beradi. Ushbu qismda XX asr 50-yillaridan XXI asr 20-yillariga qadar millatdoshlarimizning dunyoning turli mintaqa va mamlakatlari bo'ylab tarqalishi hamda o'zbek muhojirligining

nazariy-metodologik asoslari o'rganiladi.²³

Sinchkov va har ishni punktma-punkt bajarishga odatlangan olimning professor ilmiy unvonini olishi uchun 11 yil vaqt kerak bo'ldi. 2021-yilda professor unvoniga ega bo'lgan Sh. Hayitov xalqaro va respublika miqyosidagi anjumanlarning jami 45 tasida yalpi majlis ma'ruzachilaridan biri bo'lgandi.

Ustoz olimning Yangi O'zbekiston sharoitida respublika oliy o'quv yurtlariga ilmiy darajali kadrlar tayyorlab berishdagi xizmati alohida e'tiborga loyiq. 2020–2025-yillarda Sh.A. Hayitov 23 nafar falsafa doktori ilmiy darajasini olishga muvaffaq bo'lgan tarixchi olimlarga ilmiy rahbarlik qildi. U ilmiy rahbarlik qilgan shogirdlar orasida Buxorodagi oliy o'quv yurtlaridan tashqari FarDU, SamDU, NavDU, QarDU kabi dargohlarning ham yosh tadqiqotchilari bor. Ularning aksariyati ustozning ilmiy maslahatchiligi ostida fan doktori dissertatsiyasi ustida faoliyat olib boryapti yoxud ko'pchiligi ishi himoya bosqichiga kelib qolgan. Professor olimning ilmiy darajali shogirdlari turli davr va mavzularda tadqiqotlar olib borishgan.

Shodmon Hayitov o'zining farzandi arjumandlariga ham tarix ilmiga qiziqish tuyg'ularini singdira oldi va ularni ham olimlik maqsadlari sari yetakla-

²¹ Hayitov Sh., Yo'ldoshev A. O'zbek muhojirligi tarixi. Birinchi qism. Darslik. – Buxoro, 2024. – 278 b.

²² Hayitov Sh.A., Rashidov O.R., Tursunov R.N., Rahmonov K.J., Hayitov J.Sh. Fan va texnika tarixi. Darslik. – Buxoro, 2024. – 194 b.

²³ Hayitov Sh. O'zbek muhojirligi tarixi. Ikkinchi qism. – Buxoro, 2025. – 254 b.

di. Ustozning tarixchi-huquqshunos mutaxassisligini olib, 35 yil davomida umumta'lim maktabida o'quvchilarga tarix va huquqiy bilimlardan tahsil bergan, bugungi kunda nafaqada bo'lgan turmush o'rtog'i Karimova Mamlakat G'afurovna ularga hamisha hayrihoh bo'lib keldi. "Ilm – muqaddas ish. Kitob o'qib turgan, ilm bilan shug'ullanib o'tirgan insonlarni bezovta qilish gunoh, men ularning mas'uliyatini ham o'z bo'ynimga olaman" degan tamoyil bilan yashashlarini u kishi (yangamiz) hech qachon sir tutmasdi. Shu sababli bo'lsa kerak, taniqli olim Sh.A. Hayitov farzandlarining ikki nafari (Hayitov Jahongir Shodmonovich va Ahmadov Olimjon Shodmonovich) bugungi kunda fan doktori ilmiy darajasiga muvaffaq bo'ldi (2025-yil).

Olimning to'ng'ich farzandi Hayitov Jahongir Shodmonovich 1989-yil 20-avgustda tug'ilgan. 2010-yilda Buxoro davlat universiteti Tarix yo'nalishi bakalavr bosqichini, 2013-yilda magistratura bosqichini bitirgan. Uning ilmiy izlanishlari Turkistonga yangi ekin navlarining kirib kelishi tarixi masalasida bo'lib, mazkur jurnal ta'sischi, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, tarix fanlari doktori, professor R.T. Shamsutdinov rahbarligidagi Ixtisoslashgan kengashda falsafa doktori ishini himoya qildi (2020-yil).

2025-yilga kelib Sharqshunoslik instituti professori, tarix fanlari doktori, taniqli olim S.B. Shodmonova ilmiy maslahatchiligi ostida "O'zbekistonda dehqonchilik rivojlanishi tarixi (1925–2024-yillar)" mavzusida dissertatsiya yoqlab, fan doktori ilmiy darajasiga erishdi.

Yosh bo'lishiga qaramay, bugungi kunda Buxoro davlat universiteti "Arxeologiya va Buxoro tarixi" kafedrasini omilkorlik bilan boshqarmoqda. Shuningdek, universitet reyting indikatorlari talablarini to'liq bajarib, bir necha o'quv qo'llanmalari, darsliklar chop ettirgan. Scopus jurnaliga uchta maqolasi indekslangan kam sonli xodimlardan biri hisoblanadi. Yosh ilmiy tadqiqotchilarning to'rt nafariga ilmiy rahbarlik ham qilmoqda.

Ikkinchi farzandi Ahmadov Olimjon Shodmo-

novich 1991-yil 19-yanvarda tug'ilgan. 2013-yilda Buxoro davlat universiteti Psixologiya yo'nalishi bakalavr bosqichini, 2019-yilda magistratura mutaxassisligini bitirgan. Uning ilmiy izlanishlari doirasi keng. Buxoro jadidlarining ta'lim-tarbiyaga qo'shgan hissasi yo'nalishida ilmiy rahbari va maslahatchisi, taniqli pedagog olim, pedagogika fanlari doktori, professor B.R. Adizov rahbarligida falsafa doktori (2022-yil), fan doktori (2025-yil) diplomlarini qo'lga kiritdi. Hozirgi kunda O. Ahmadov Buxoro davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrasida professori lavozimida faoliyat yuritmoqda. Yosh ilmiy tadqiqotchilarning to'rt nafariga ilmiy rahbarlik ham qilmoqda.

Jurnalxonga ustozning uchinchi farzandining faoliyati ham qiziqarli bo'lishi mumkin. Xondamir Shodmonovich Axmadov 1997-yil 20-aprelda tug'ilgan. Buxoro viloyati futbol maktabida o'qigan. Keyin esa Buxoro davlat universitetining Jismoniy madaniyat fakultetida tahsil olib, shu yo'nalishda magistraturani ham tamomlagan (2025-yil). Hozirda Buxoro davlat pedagogika instituti Jismoniy madaniyat kafedrasida faoliyat yuritmoqda. "O'smir va yoshlarni futbol musobaqalariga tayyorlashning metodik asoslari" mavzusida dissertatsiya ishini yozish bilan mashg'ul. Ayni paytda, futbol treneri sifatida O'zbekiston futbol federatsiyasining litsenziyasiga ega yoshlar murabbiyi hisoblanadi. O'zi ham turli yillarda O'zbekiston va Tojikiston futbol klublari ("G'ijduvon", "Spartak", "Ko'lob") da hujumchi bo'lib to'p surgan. Buxoro viloyatida o'tkazilgan turli yosh toifasidagi futbol musobaqalarining "Eng yosh hujumchi", "Eng kuchli hujumchi", "Eng ko'p to'purar" kabi nominatsiyalarda maxsus yorliqlar olgan, bir qator turnirlar g'olibi hisoblanadi. Oilaning kenja farzandi Xondamir Shodmonovich Axmadovga ham padari buzrukvori Sh.A. Hayitov va akalari singari olimlik baxti muvassar bo'lishini, uning ilmiy diplomlari ham futbol sovrinlari kolleksiyasi bilan to'ldirilgan "kichik muzey"dan tez kunlarda joy olishini Yaratgandan so'rab qolamiz.

IXTISOSLASHGAN ILMIY KENGASH FAOLIYATIDAN

**Alixojiyev Muhammadjon Odiljon o'g'li, AnDU huzuridagi ilmiy darajalar beruvchi
DSc.03/31.12.2020.Tar.60.01 raqamli Ilmiy kengash ilmiy kotibi, tarix fanlari nomzodi, dotsent**

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda fan va ta'lim tizimining har bir hududda izchil va barqaror rivojlanishi davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan ustuvor vazifalardan biriga aylandi. Bu tamoyil asosida mamlakatning barcha hududlarida ilmiy faoliyatni rag'batlantirish, ilmiy-tadqiqot maktablarini shakllantirish, oliy ta'lim muassasalarini ilmiy klasterlar sifatida mustahkamlash bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi. Mazkur jarayonning natijalaridan biri sifatida Andijon shahrida mustaqillikning ilk davrlaridan boshlab bir qator ixtisoslashtirilgan ilmiy kengashlar faoliyati yo'lga qo'yildi.

Andijon davlat universiteti huzuridagi ixtisoslashgan kengashning 1-yig'ilishi. Kengash raisi R.T.Shamsutdinov, kengash kotibi E.Yusupov, 1993 yil

1993-yil 26-mart kuni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining 110-S-sonli buyrug'iga asosan Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon davlat universitetida "Vatan tarixi" ixtisosligi bo'yicha Ixtisoslashgan ilmiy kengash tashkil etildi. Kengashga tarix fanlari doktori, professor, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi R.T. Shamsutdinov raislik qilgan. Uning tashabbuskorligi va tashkiliy-me-

todologik faoliyati tufayli Ixtisoslashgan Ilmiy kengash qisqa fursat ichida tarix fanining turli sohalari bo'yicha ilmiy-ekspert markazga aylandi.

Mazkur Ixtisoslashgan Ilmiy kengash 1993–1995-, 1995–1998-, 2005–2006-yillarda samarali faoliyat yuritdi. Ushbu davr mobaynida "Vatan tarixi" ixtisosligi bo'yicha yigirmaga yaqin dissertatsiya muvaffaqiyatli himoya qilindi. Kengash faoliyati natijasida Farg'ona vodiysida ilmiy-tadqiqotlar faolligi sezilarli darajada ortdi, tarixshunoslikning dolzarb va zamonaviy yo'nalishlari rivoj topdi, manbashunoslik va tarix metodologiyasiga oid yangi ilmiy yondashuvlar shakllandi.

Andijon davlat universiteti, Farg'ona davlat universiteti, Namangan davlat universiteti, Farg'ona politehnika instituti va Qo'qon davlat pedagogika instituti bazasida faoliyat yuritgan ilmiy-pedagogik kadrlar keyinchalik Andijon, Toshkent, Navoiy, Buxoro va Qarshi shaharlaridagi oliy ta'lim muassasalarida mas'ul lavozimlarni egallab, respublikada tarix fanining ilmiy va metodologik taraqqiyotiga munosib hissa qo'shdilar. Ularning ko'pchiligi ilmiy izlanishlarini aynan Farg'ona vodiysidagi turli ilmiy maktablar doirasida boshlagan yoki davom ettirgan.

Mazkur ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan tarixchi olimlarning ilmiy va pedagogik salohiyati chuqur tahlil qilinib, ularning ilmiy natijalari va metodologik saviyasi asosida ixtisoslashgan ilmiy kengash tarkibi shakllantirildi hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasiga tasdiq uchun taqdim etildi.

Natijada OAKning tegishli buyrug'iga muvofiq kengash faoliyati rasman tasdiqlandi va uning va-kolat muddati 1995-yil 31-dekabrigacha etib belgilandi. Kengash 16 nafar a'zodan iborat bo'lib, uning raisi tarix fanlari doktori, professor R.T. Shamsutdi-

nov, rais o'rinbosari tarix fanlari doktori, professor S.V. Vohidova, ilmiy kotibi tarix fanlari nomzodi, dotsent E.Yu. Yusupov edi.

Shuningdek, kengash tarkibidan respublika tarixshunosligida o'z ilmiy maktabini yaratgan va katta nufuzga ega bo'lgan olimlar – tarix fanlari doktorlari, professorlar S. Gubayeva, T. Ma'murov, T. Mirsoatov, S. Nazarov, O. Tojiboyev, Q. Tuychiyev, I. Yusupov hamda tarix fanlari nomzodi, dotsent S. Jalilovlar munosib o'rin olgan edilar. Ularning ko'p yillik ilmiy-tadqiqot faoliyati, yuqori malakali ekspertlik qobiliyati va pedagogik tajribasi kengash faoliyatining ilmiy darajasini jahon tarixshunosligi talablariga muvofiq ravishda shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Ixtisoslashgan ilmiy kengash faoliyati tarix fanini rivojlantirish, tarixiy tadqiqotlar sifati va manbashunoslik madaniyatini yuksaltirish, yosh tadqiqotchilarni ilmiy maktablarga integratsiya qilish hamda respublikada ilmiy kadrlar tayyorlash tizimini mustahkamlashda muhim ilmiy-institutsional platforma sifatida xizmat qildi.

2006–2019-yillar oralig'ida kengash faoliyatida ma'lum tanaffus yuz berib, bu davrda tegishli ixtisosliklar bo'yicha dissertatsiyalarni attestatsiya qilish jarayonlari amalda to'xtab qoldi. Shu bilan birga, tarix fanlari bo'yicha ilmiy kadrlar tayyorlashda yagona markaz sifatida faoliyat yuritgan tuzilmalarni qayta shakllantirish zarurati kun tartibiga chiqdi.

2019-yildan boshlab kengashning ilmiy-tashkiliy mexanizmi yangidan joriy etildi va hozirgi vaqtga qadar uzluksiz faoliyat ko'rsatmoqda. Bugungi kunda Ilmiy kengash 07.00.01 – “O'zbekiston tarixi” hamda 07.00.02 – “Fan va texnika tarixi” ixtisosliklari bo'yicha dissertatsiyalarni ko'rib chiqish, attestatsiya jarayonlarining barcha bosqichlarini amalga oshirish, shuningdek, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va tarix fanlari doktori (DSc) ilmiy darajalarini berishda respublika miqyosidagi yetakchi ilmiy platformalardan biri bo'lib qolmoqda.

Ilmiy kengash faoliyati tarix fanlari doktori, professor R.T. Shamsutdinovning rahbarligi ostida izchil tashkil etildi. Uning ilmiy-nazariy tafakkuri, tashkiliy qobiliyati va metodologik yondashuvi kengashning professional darajada shakllanishida muhim omil bo'ldi. Professor R.T. Shamsutdinov

rahbarligida kengash ishi zamonaviy tarixshunoslik qoidalarini, ilmiy etika mezonlari va xolis ekspertiza standartlariga muvofiq yo'lga qo'yilgan. Shu bois har bir dissertatsiya ishi ilmiy yangilik darajasi, manbashunoslik asoslari, tadqiqot uslubiyatining to'g'ri qo'llanilishi, xulosalarning ishonchligi va amaliy ahamiyati kabi mezonlar asosida chuqur tahlil va ekspertizadan o'tkaziladi.

Ilmiy kengash tarkibiga respublikada faoliyat ko'rsatayotgan yetakchi olimlar bilan bir qatorda xorijlik mutaxassis – Qirg'iz Milliy universiteti professori, tarix fanlari doktori Choroyev Tinchtikbek Kadirmambetovichning a'zo sifatida kiritilgani kengash faoliyatining xalqaro ilmiy standartlar asosida tashkil etilganini ko'rsatadi. Xorijlik olimning ishtirok etishi kengashda qabul qilinuvchi ilmiy xulosalarning xolisligi va keng qamrovli metodologik yondashuvni ta'minlab, tadqiqotlar sifatini oshirish, xalqaro ilmiy tajriba bilan uyg'unlashtirish hamda milliy tarixshunoslikni jahon akademik maydoni bilan chuqur integratsiyalashga muhim hissa qo'shadi.

Ilmiy kengashga har yili mamlakatning barcha hududlari, jumladan, Andijon, Farg'ona, Namangan, Sirdaryo, Buxoro, Navoiy, Xorazm viloyatlari oliy ta'lim muassasalari, ilmiy-tadqiqot institutlarida faoliyat yuritayotgan ko'plab tadqiqotchilar kelib, o'z ilmiy ishlarini himoya qilmoqdalar. Bu kengashning ilmiy nufuzi, malakaviy mezonlari va respublikaning barcha mintaqalarini qamrab oluvchi ilmiy markaz ekanligini yaqqol isbotlaydi.

Kengash faoliyati nafaqat dissertatsiya himoyasini tashkil etish, balki respublikada tarix fanlarini rivojlantirishda strategik ahamiyatga ega. Uning qoshidagi ilmiy seminarlar, ekspert muhokamalari, tadqiqotchilarning ilmiy madaniyatini yuksaltirishga qaratilgan baholash mexanizmi tarixshunoslik sohasida yangi ilmiy maktablarni shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Kengashning ishlash tartibi OAKning amaldagi Nizomlari, reglamentlari va attestatsiya jarayonlarini tartibga soluvchi hujjatlar asosida tashkil etilgan. Plagiatni aniqlash, ilmiy etikaga rioya qilish, dissertatsiya xulosalarining shaffof muhokamasi, qarorlarning kollegial qabul qilinishi kengash faoliyatidagi ustuvor tamoyillardan hisoblanadi.

Ilmiy kengash faoliyati mamlakatimizda tarixiy

tadqiqotlar sifatini oshirish, ilmiy salohiyatni kuchaytirish, zamonaviy metodologiyaga asoslangan tadqiqotlarni rag'batlantirish va yangi arxiv manbalarini ilmiy muomalaga kiritishga xizmat qilmoqda. Kengashning istiqbolli vazifalari qatorida xalqimiz ma'naviy merosi, davlatchilik tarixini qayta tadqiq etish, fan va texnika tarixi bo'yicha yangi ilmiy yo'nalishlarni rivojlantirish, ilmiy aloqalarni xalqaro darajada kengaytirish kabi maqsadlar ham o'rin olmoqda.

Ilmiy kengash faoliyatining muhim jihatlaridan biri unga taqdim etiladigan dissertatsiya mavzulari geografiyasining keng qamrovliligi va tadqiqot yo'nalishlarining rang-barangligidir. Kengash tomonidan ko'rib chiqilgan bir qator fundamental ishlar tarix fanining turli davrlarini qamrab olib, yangi ilmiy xulosalar va manbalarni ilmiy muomalaga kiritishi bilan ahamiyatlidir. Shu nuqtayi nazardan, kengashda qadimgi davrga oid manbashunoslikka tayangan tadqiqotlar, ayniqsa bronza va ilk temir davri jamoalarining xo'jalik tizimi, etnomadaniy jarayonlari va migratsion jarayonlarni o'rganuvchi ishlar alohida ahamiyat kasb etmoqda. Quyida keltiriladigan dissertatsiyalar ushbu yo'nalishdagi eng muhim ilmiy izlanishlar sifatida e'tirof etiladi.

Aloxunov Alisher Axmadjonovichning "Farg'ona vodiysining bronza va ilk temir davri tarixi" mavzusidagi dissertatsiyasi Farg'ona vodiysi bronza va ilk temir davri madaniyati hamda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar tarixi tadqiq etgan holda fan-ga muhim ilmiy xulosalarni taqdim etgan. Tadqiqot 07.00.01 – O'zbekiston tarixi ixtisosligida bajarilgan bo'lib, ishga tarix fanlari doktori M. Isomiddinov ilmiy rahbarlik qilgan.

Markaziy Osiyoning etnogenez va migratsion jarayonlarini o'rganishga bag'ishlangan Djurayev Ikrom Nematovichning "Markaziy Osiyo chorvador jamoalarining janubga migratsiyasi va Janubiy Turonda ilk etnogenetik jarayonlar (bronza-ilk temir davr moddiy madaniyati va ilmiy adabiyotlar tahlili asosida)" mavzusidagi dissertatsiyasi kengashda himoya qilingan muhim ishlardan biri hisoblanadi. Tadqiqotga akademik Ahmadali Asqarov ilmiy rahbarlik qilgan bo'lib, ishda o'zbek xalqi kelib chiqishining tarixiy ildizlari, etnogenezining ilk bosqichlari bilan bog'liq jarayonlarni arxeologik materiallar va ilmiy adabiyotlar asosida ochib be-

rish, O'zbekiston bronza davri moddiy madaniyati tarixining yangi sahifalarini yaratish va undagi an'ana, innovatsiya hamda integratsiya muammolari-ga aniqlik kiritilgan.

Kengash faoliyati doirasida o'rta asrlar tarixiga bag'ishlangan qator muhim tadqiqotlar ham muvaffaqiyatli himoya qilingani e'tiborga molikdir. Ayniqsa, siyosiy jarayonlar dinamikasi, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy tarkibi va madaniy tizimiga doir masalalarni qamrab olgan ishlar o'rta asrlar davrini yangi manbalar va ilmiy yondashuvlar asosida qayta o'rganishga xizmat qildi. Bu yo'nalishdagi dissertatsiyalar mintaqaning siyosiy va madaniy taraqqiyotini kompleks yoritib, tarixshunoslikni yangi xulosalar bilan boyitdi.

Bu jarayonning amaliy ifodasi sifatida o'rta asrlar davriga oid qator fundamental tadqiqotlar kengashda muvaffaqiyatli himoya qilindi. Jumladan, Yuldashev Saidanvarbek Baxromjon o'g'lining "V–X asrlarda Farg'ona vodiysidagi siyosiy munosabatlar, ijtimoiy-iqtisodiy tuzilma va madaniy jarayonlarni" kompleks tahlil etgan dissertatsiyasi ushbu hududning yerli aholisi shakllangan tarixiy-madaniy muhitni ilmiy jihatdan qayta ochib berishga xizmat qildi. Shuningdek, Begimqulova Laylo Mashrabovnaning XV asr boshlarida Movarounnahr-dagi hokimiyat uchun kurash, kuchlar nisbati va siyosiy natijalar dinamikasini qamrab olgan tadqiqoti o'sha davr siyosiy tartibining huquqiy, harbiy va ijtimoiy asoslarini chuqur yoritib, o'rta asrlar siyosiy jarayonlarini o'rganishda muhim ilmiy xulosalarni asoslab berdi.

Ayniqsa, tarixiy voqealarni to'laqonli anglash uchun Rossiya imperiyasi hukmronligi davridagi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy muhitni manbalar asosida chuqur tadqiq etish g'oyat muhim ahamiyatga ega. Bu davrdagi ma'muriy tizim, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy munosabatlar tarixini o'rganish keyingi tarixiy bosqichlarni anglashda asosiy manba va tajriba maktabi vazifasini o'taydi.

Ana shunday ilmiy izlanishlarga misol sifatida Badalov Azizbek Abdumalikovichning "Farg'ona viloyatida sog'liqni saqlash tizimi va undagi o'zgarishlar: tarixiy tahlil (XIX asr oxiri – XX asr boshlari)" mavzusidagi tadqiqoti Rossiya imperiyasi davrida tibbiyot muassasalarining tashkil topishi, sanitariya siyosati, vrachlar tayyorlash amaliyoti va

aholi salomatligiga oid islohotlarni manbalar asosida chuqur yoritib, bu sohadagi transformatsiyalarning tarixiy ildizlarini ochib berdi. Shu bilan birga, Isakova Feruza Raxmanovnaning “Farg‘ona vodiysi qishloqlaridagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar va madaniy hayot (XIX asr oxiri – XX asr birinchi choragi)” mavzusidagi dissertatsiyasi qishloq jamoalarining iqtisodiy tarkibi, yer munosabatlari, xo‘jalik tizimi, etnomadaniy an‘analari va maishiy hayotiga oid muhim tarixiy ma‘lumotlarni ilmiy muomalaga kiritib, Rossiya imperiyasi davrini o‘rganishda yangi nazariy xulosalarni shakllantirdi.

Jadidchilik harakatining tarixiy-ilmiy tadqiqi bugungi kunda millat ma‘naviyati, maorif tarixi va ijtimoiy fikr taraqqiyotini xolis yoritishda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur jarayonni chuqur va manbalarga tayanilgan holda o‘rganish, ayniqsa, jadidchilikning yetuk namoyandalari hayoti va faoliyatini tarixshunoslik maydoniga to‘liq kiritishni talab etadi. Shunday muhim yo‘nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar qatorida R.T. Shamsutdinov

dagi jadid ziyolilarining faol jamiyat qurilishidagi o‘rni va ta‘sirini ilmiy asosda ko‘rsatib bergan ishlardan hisoblanadi.

Shu bilan birga, Maxkamov Azizbek Komiljon o‘g‘lining “Jadid Abdurahim Yusufzodaning hayoti va faoliyati” mavzusidagi tadqiqoti ham jadidchilik tarixi bo‘yicha yangi arxiv materiallarini ilmiy muomalaga kiritgan muhim ishlardan biridir. Tadqiqotda Abdurahim Yusufzodaning ma‘rifatparvarlik faoliyati, matbuot va madaniyat taraqqiyotiga qo‘shgan hissasi, jamoatchilik orasidagi nufuzi tarixiy manbalar asosida ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

Har ikki tadqiqotda jadidchilik harakatining shaxsiy qirralarini yoritishda yangicha ilmiy yondashuv, tarixiy manbalarni tizimli o‘rganish va biografik tahlilning ilmiy-nazariy asoslaridan samarali foydalanilgan. Bu esa jadidchilik tarixi bo‘yicha mulohazalarni chuqurlashtirish, milliy uyg‘onish davri namoyandalari faoliyatini xolis va har tomonlama tadqiq etish zaruriyatini yanada dolzarblashtiradi.

Tadqiqotchi A.Maxkamovning dissertatsiya himoyasidan lavhalar. 2024 yil oktyabr.

rahbarligida himoya qilingan qator dissertatsiyalar alohida o‘rin tutadi.

Xususan, Komilov Nodirbek Bokijonovichning “Turkiston jadidlaridan Obidjon Mahmudovning hayoti, ijtimoiy-siyosiy va madaniy faoliyati” mavzusidagi dissertatsiyasi jadidchilikning individual biografik qirralarini oydinlashtirishda muhim qadam bo‘ldi. Tadqiqotda Obidjon Mahmudovning maorifchilik, milliy uyg‘onish, siyosiy-ijtimoiy faoliyat borasidagi ishlari turli arxiv manbalari, davriy matbuot va qiyosiy tahlil asosida atroflicha o‘rganilgan. Ushbu dissertatsiya Turkiston mintaqasi-

O‘tmishning totalitar siyosat bilan belgilangan davrlari ommaviy deportatsiyalar, repressiyalar va demografik tarkibdagi keskin o‘zgarishlar bilan ajralib turadi. Bu davr mahalliy jamiyatning ijtimoiy hayoti, xo‘jalik munosabatlari va madaniy muhitiga ta‘sir qilgan bo‘lib, majburiy ko‘chirish siyosatining oqibatlarini har tomonlama ilmiy o‘rganishni taqozo etadi. Ana shu nuqtayi nazardan, Mahamadyunosov Shavkatbekning “O‘zbekistonga deportatsiya qilingan xalqlar va ularning taqdiri (Farg‘ona vodiysi misolida, 1937–1960-yillar)” (Ilmiy rahbar t.f.d., prof. M.G‘. Abdullayev) mavzusidagi disser-

tatsiyasi mazkur davrning demografik o'zgarishlari, majburiy ko'chirilgan xalqlarning ijtimoiy-madaniy moslashuvi va ularning mahalliy jamiyat hayotiga ta'sirini yangi manbalar asosida ilmiy tahlil qilib, XX asr tarixshunosligini mazmunan boyitgan muhim tadqiqot sifatida e'tiborga loyiqdir.

Taniqli shaxslarga bag'ishlangan dissertatsiyalarning ilmiy kengashlarda muntazam ravishda himoya qilinishi bir qator ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan muhim vazifalarni bajaradi. Alohida shaxs biografiyasini chuqur tadqiq etish orqali muayyan tarixiy davrning ijtimoiy munosabatlari, mafkuraviy jarayonlari, siyosiy muhiti va madaniy o'zgarishlarning tarixini o'rganish mumkin. Shu jihatdan professor R.T. Shamsutdinov rahbarligida amalga oshirilayotgan biografik yo'nalishdagi dis-

ziri Nosirxonto'ra Kamolxonto'rayevning hayoti va taqdiri" mavzusida himoya qilingan dissertatsiyasi ham mahalliy tarixshunoslikda Turkiston muxtoriyati davri siyosiy elitasining biografik qirralarini yoritishda muhim o'rin tutdi. Tadqiqotda Nosirxonto'ra Kamolxonto'rayevning muxtoriyat davridagi maorifchilik siyosati, milliy davlatchilik g'oyalarini ilgari surishdagi faoliyati arxiv manbalari asosida ilmiy asosda tahlil etilgan.

Shu yo'nalishda amalga oshirilgan yana bir muhim tadqiqot Alimov Baxtiyor Shavkatovichning "Inomjon Xidiraliyevning hayoti va ijtimoiy-siyosiy, diplomatik faoliyati (1891–1928-yillar)" mavzusidagi dissertatsiyasidir. Tadqiqot ishida davlat va jamoat arbobi, Farg'ona viloyat partiya qo'mitasi raisi, Turkiston ASSR Yer ishlari xalq komissari,

Tadqiqotchi J.M.Hasanovning dissertatsiya himoyasi. 2019 yil 31 dekabr

sertatsiyalar nafaqat tarixiy manzarani to'ldirmoqda, balki tarixshunoslikda shaxs fenomenining o'рни va ahamiyatini metodologik jihatdan yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Jumladan, Hasanov Jasurning "H.M. Abdullayev va uning ilmiy merosi"ga bag'ishlangan dissertatsiyasi mazkur yo'nalishdagi muhim tadqiqotlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Unda H. Abdullayevning ilmiy maktab yaratishdagi xizmati, O'zbekiston tarixshunosligida tutgan o'рни hamda uning ilmiy merosining zamonaviy tadqiqotlar uchun ahamiyati manbalar asosida ilmiy tahlil qilingan.

Shuningdek, Xomidov Dilshodbek Ilxomjon o'g'lining "Turkiston muxtoriyati xalq maorifi va-

Turkiston ASSR MIQ raisi, Turkistonning Moskvadagi muxtor vakili, O'zbekiston SSR yer ishlari xalq komissari, O'zSSR Qishloq xo'jalik banki raisi, SSSR Qishloq xo'jalik banki mas'ul xodimi, publitist va diplomat Inomjon Xidiraliyevning hayoti va faoliyati ochib berilgan.

Shu bilan birga, kengash faoliyati doirasida XX asr tarixiga oid bir qator muhim ilmiy izlanishlar ham muvaffaqiyatli amalga oshirilgan bo'lib, ular milliy tarixshunoslikning dolzarb masalalarini yangi manbalar va ilmiy yondashuvlar asosida tadqiq qilgan ishlar sifatida alohida e'tirof etiladi. Ushbu dissertatsiyalar mazmun va metodologik yondashuvi jihatidan turli sohalarni qamrab olgan

bo'lsa-da, umumiy jihatdan XX asrdagi siyosiy, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarni kompleks o'rganishga xizmat qiladi.

Jumladan, Mo'minov Xusanboy Madaminjonovichning "O'rta Osiyo respublikalarida Sovetlar syezdlari faoliyati (1917–1924-yillar)" mavzusidagi dissertatsiyasi mintaqada sovet hokimiyatining ma'muriy-huquqiy asoslarini shakllantirgan qurultoylar faoliyatini chuqur tahlil qilgan ilmiy ish sifatida ahamiyatlidir. Tadqiqotga tarix fanlari doktori Komilov Oybek Kamilovich tomonidan ilmiy rahbarlik qilingan.

Xususan, mintaqaning transport infratuzilmasi rivoji, uning urush yillari va undan keyingi davrdagi ahamiyati, logistika tizimining shakllanishi kabi masalalar keng qamrovli ilmiy tahlil obyekti bo'lgan.

Ilmiy kengash faoliyatida XX asr tarixi, iqtisodiy-ijtimoiy jarayonlar va transport tizimlari masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlar qatorida temir yo'l tarixiga oid ilmiy ishlar ham muhim o'rin egallaydi.

Bu borada amalga oshirilgan ishlar orasida Kurbanov Baxtiyar Jurabayevichning "O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida temir yo'l transporti: muammo va yechimlar (1917–1945-yillar)" mavzu-

Tadqiqotchi Xusanboy Mo'minovning dissertatsiya himoyasi. Ilmiy kengash raisi R.T.Shamsutdinov, rais o'rinbosari A.N.Rasulov, ilmiy kengash kotibi M.Alixojiyev. 2024 yil iyun.

XX asrning 40–50-yillari O'zbekiston uchun urush oqibatlarini, iqtisodiy tanazzul, qishloq xo'jaligidagi texnika va kadrlar tanqisligi hamda markazlashgan rejalashtirish tufayli oziq-ovqat ta'minoti keskin izdan chiqqan davr bo'ldi. Mazkur tarixiy jarayonlarning ilmiy tahlili tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun talabgor Xo'jamov Muzaffar Rasuljonovich tomonidan bajarilgan "O'zbekistonda oziq-ovqat siyosati: muammo va yechimlar (XX asrning 40–50-yillari)" mavzusidagi dissertatsiyada har tomonlama yoritilgan (Ilmiy rahbar tarix fanlari doktori, professor A.N. Rasulov).

Ilmiy kengash faoliyatida XX asr tarixi, iqtisodiy-ijtimoiy jarayonlar va transport tizimlari masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlar qatorida temir yo'l tarixiga oid ilmiy ishlar ham munosib o'rin olgan.

sidagi dissertatsiyasi o'ziga xos ahamiyatga ega (Ilmiy rahbar tarix fanlari doktori, professor A.N. Rasulov).

Ushbu tadqiqotda 1917–1945-yillar davomida O'zbekistonda temir yo'l tarmog'ining shakllanishi, uning iqtisodiy-ijtimoiy hayotdagi o'rni, urush yillaridagi transport ta'minoti va infratuzilmani modernizatsiya qilish bilan bog'liq muammo va yechimlar ilmiy asoslangan holda o'rganilgan.

Shuningdek, Sharipova Nargizaxon Abduqahhorovnaning "XX asrning 60–80-yillarida O'zbekiston o'qituvchilarining kundalik hayoti tarixi (Andijon, Namangan, Farg'ona viloyatlari misolida)" mavzusidagi dissertatsiyasi sovet davri maorif tizimining ijtimoiy-tarixiy jihatlarini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, o'qituvchilarning kasbiy faoliyati, turmush tarzi, ijtimoiy mavqei va maorif tizimidagi

islohotlarning ular hayotiga ko'rsatgan ta'siri arxiv hujjatlari va davriy matbuot materiallari asosida ilmiy tahlil qilingan. Tadqiqot tarix fanlari doktori, professor Shadmanova Sanobarxon Bazarbayevna rahbarligida amalga oshirilgan.

XX asrning yana bir dolzarb tarixiy yo'nalishini qamrab olgan tadqiqot Xoshimov Soibjon Abdurazzoqovichning tarix fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan "O'zbekistonda sovet hokimiyatining qatag'on siyosati (1917–1936-yillar)" (Ilmiy maslahatchi t.f.d., prof. R.T. Shamsutdinov) mavzusidagi dissertatsiyasidir. Ushbu ishda qatag'on siyosatining mohiyati, uning amaliy mexanizmlari, ijtimoiy oqibatlar va milliy ziyolilar qatlami taqdiriga ko'rsatgan ta'siri ilmiy asosda tahlil etilgan.

XX asr boshlaridagi siyosiy jarayonlarni o'rganigan Iminov Jasurbek Tulkunovichning "Sharq xalqlari birinchi syezdida O'rta Osiyodan qatnashgan delegatlar va ularning taqdiri (1920–1938-yillar)" mavzusidagi dissertatsiyasi alohida ahamiyatga ega. Tadqiqotga tarix fanlari doktori, professor R.T. Shamsutdinov ilmiy rahbarlik qilgan. Ishda Boku shahrida bo'lib o'tgan Sharq xalqlari birinchi syezdida muhokama qilingan masalalar mohiyati va O'rta Osiyodan qatnashgan vakillar taqdiri o'rganilgan.

Shu bilan birga, kengash faoliyati doirasida Ikkinchi jahon urushi davriga oid ilmiy-tadqiqotlar ham alohida o'rin egallab, ular mahalliy xalqning iqtisodiy, ijtimoiy va maishiy hayotini yangi arxiv manbalari asosida qayta baholash imkonini berdi.

Shu jihatdan, Qayumova Rufina Ravilyevna-ni tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan "Вклад узбекистанцев в победу в период Второй мировой войны (на основе фронтовых писем 1941–1945 гг.)" (Ilmiy rahbar t.f.d., prof. M.S. Isaqova) mavzusidagi dissertatsiyasi Ikkinchi jahon urushi davrini keng qamrovli tarixiy kontekstda ko'rib chiqishga munosib hissa qo'shdi.

Mustaqillik davrini o'rganish bugungi kunda milliy davlatchilik tafakkuri, siyosiy-huquqiy islohotlar tarixi va jamiyat taraqqiyotining yangi bosqichini xolis anglashda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur davrdagi siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy o'zgarishlarni manbalar va zamonaviy metodologik yondashuvlar asosida har tomonlama tahlil etish, ayniqsa, mustaqillik yillarida amalga oshirilgan islohotlar mohiyatini chuqur va keng qamrovda ilmiy muomalaga olib kirishni talab etmoqda.

Shu nuqtayi nazardan, mustaqillikdan keyingi ijtimoiy sohalarda amalga oshirilgan o'zgarishlar tarixi kengash faoliyatida ham ustuvor tadqiqot yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'ldi. Jumladan, Abduxalimov Abduraxmon Abdumominovichning tarix fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan "O'zbekistonda sog'liqni saqlash tizimining modernizatsiyasi (Farg'ona vodiysi misolida, 1991–2023-yillar)" (Ilmiy maslahatchi t.f.d., prof. O.K. Komilov) mavzusidagi tadqiqoti sog'liqni saqlash tizimida amalga oshirilgan tub islohotlarni, ularning amaliy samaradorligini va

O'ngdan birinchi kengash kotibi M.Alixojiyev, kengash raisi R.Shamsutdinov, kengash raisi o'rinbosari A.Rasulov. 2024 yil oktyabr

demografik-ijtimoiy hayotdagi o'rnini ilmiy asosda yoritib berdi.

Shu bilan birga, Komilov Dilshodbek Tursunboy o'g'lining "O'zbekistonda o'zini o'zi boshqarish organlarining faoliyati tarixi (Andijon, Namangan va Farg'ona viloyatlari misolida, 1991–2022-yillar)" (Ilmiy rahbar t.f.d., prof. O.K. Komilov) mavzusidagi dissertatsiyasi mahalliy boshqaruv tizimining institutsional shakllanishi, fuqarolarning jamoatchilikdagi ishtiroki va mahalla institutining yangi bosqichdagi rivojlanish dinamikasini ilmiy tahlil etgan holda mustaqillik davridagi jamiyat boshqaruvi modernizatsiyasini chuqurroq anglashga hissa qo'shdi. Bu kabi ishlar mustaqillik davri tarixini har tomonlama yoritishga, ijtimoiy institutlarning transformatsiya jarayonlarini ilmiy asosda rekonstruksiya qilishga va mamlakat taraqqiyotining yangi bosqichini xolis baholashga xizmat qilmoqda.

Ilmiy kengash faoliyati oxirgi yillarda O'zbekiston tarixshunosligida ustuvor hisoblangan yo'nalishlarni ilmiy asosda rivojlantirish, yangi manbalarni tadqiqot doirasiga kiritish va tarixiy jarayonlarni zamonaviy metodologik yondashuvlar asosida qayta ko'rib chiqishda muhim o'rin tutmoqda. Kengashda qadimgi davr, o'rta asrlar, Rossiya imperiyasi hukmronligi, sovet davri va mustaqillik davriga oid dissertatsiyalarning har tomonlama ekspertiza qilinishi mamlakat tarixining turli bosqichlarini xolis, chuqur va ilmiy jihatdan asoslangan holda yoritish imkonini berdi. Tadqiqotlar geografiyasi va mavzular ko'lamining kengayishi, biografik yo'nalishlarning rivojlanishi, jamiyatning siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy sohalariga doir muammolarning zamonaviy ilmiy standartlar asosida o'rganilishi kengashning ilmiy-professional salohiyatini yanada mustahkamladi.

IMPERIYALAR INQIROZI

Farhod Nabiyeu, Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti professori,
Abdurahim Mamanov, Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada imperiyalar inqirozi-ning asosiy omillari, imperiyalarning umr ko'rishida tafovut mavjudligi, inqiroz tushunchasi davriylik nazariyasi asosida tahlil qilinadi. Davr hodisasi sifatida muayyan tarixiy sharoit imperiyalarning tug'ilishi, rivojlanishi, turg'unlik holati va inqiroz bosqichiga kirishi natijasida umr ko'rish ochib beriladi. Ushbu nazariy yondashuv Temuriylar imperiyasi misolida ilmiy asosda tahlil qilinib, Amir Temur davrida markazlashgan boshqaruv, harbiy islohotlar, iqtisodiy integratsiya va ilm-madaniyatning yuksalishi imperiyaning ko'tarilish bosqichi sifatida talqin etiladi. Shuningdek, temuriylar sulolasi ichidagi siyosiy raqobat, merosxo'rlik inqirozi va tashqi bosimlarning kuchayishi imperiyaning tabiiy tarixiy sharoit, ya'ni "davr"ning turg'unlik va inqiroz bosqichi doirasida yuz berganligi ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so'zlar: imperiya inqirozi, "davr" hodisasi, tarixiy qonuniyat, Temuriylar imperiyasi, markazlashgan boshqaruv, geografik omil.

O'zbekiston mamlakati o'z taraqqiyotini fan faoliyatiga asoslangan holda amalga oshirishga harakat qilmoqda. Chunki fan faoliyati jamiyat taraqqiyoti uchun xizmat qiladigan ilmiy qonuniyatlarni ochib beradi. Jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladigan qonunlarni ochishda ijtimoiy-gumanitar fanlar ichida tarix fani o'zining munosib o'rniga ega. Buning uchun tarix fani bugungi kunda mavjud bo'lgan ijtimoiy muammolarni anglab olishi va ularni bartaraf qilish borasida taklif va tavsiyalar ishlab chiqishda o'zining munosib o'rniga ega bo'lishi lozim. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ushbu xususda gapirib: "Tarixga oid ilmiy-tadqiqot ishlari, asosan, bayonchilik,

publitsistik usulda olib borilmoqda. Natijada olis va yaqin o'tmishimizdagi ko'pgina voqealarning mazmun-mohiyati, ularni yuzaga keltirgan omillar va tarixiy qonuniyatlar ochilmasdan qolmoqda"¹, – deb ta'kidlaganligi mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilab beradi.

Tarixiy qonuniyatlarni ochish uchun tarixchilar mavjud bo'lgan ijtimoiy muammolarni milliy ruh bilan tarixiylik tamoyili asosida tahlil qilib ularni keltirib chiqargan sabablarni topishda va ularni bartaraf etish borasida xulosalarni berishlari lozim. Sho'rolar zamonida uzoq yillar davomida mavjud bo'lgan ijtimoiy muammolarni milliy ruh bilan tarixiy tahlil qilishning imkoniyati yo'q edi. Mazkur "Imperiylar inqirozi" mavzuidagi maqola ana shunday milliy tarixni milliy ruh bilan yaratish talabi asosida ishlab chiqilgan tadqiqot hisoblanadi. Chunki faqat mustaqillik sharofati bilan o'z milliy tariximizni, jumladan, Amir Temur imperiyasining inqirozi tarixini geografik yondashuv asosida milliy ruh bilan obyektiv o'rganish imkoniyati paydo bo'ldi.

Dunyoda yuz berayotgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarda namoyon bo'layotgan muammolarning yechimini topishda ilm-fanning o'zni tobora oshib borayotganiga guvoh bo'lmoqdamiz. Bugungi kunda mavjud bo'lgan ijtimoiy muammolarni o'rganishda tarix fanining ham o'zni oshib bormoqda. Yangi O'zbekistonning ijtimoiy taraqqiyoti ko'p omillarga, avvalo, davlatning kuchliligiga bog'liq hisoblanadi. Davlatning qudratini saqlab qolish uchun o'tmishda davlat hokimiyatining zaiflashuvi tarixini o'rganish muhim tarixiy saboq bo'lib xizmat qiladi. Tarixdan ma'lumki, jahon tarixida mavjud bo'lgan imperiyalarda kuchli

¹ Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022. – B.275.

markazlashgan hokimiyat bo'lgan. Shuning uchun imperiyalar tarixini o'rganish bugungi kunning dolzarb muammolari sirasiga kiradi deb aytish mumkin.

Imperiyalar inqirozini o'rganish har qanday davlat uchun muhim tarixiy saboq bo'lib xizmat qiladi. Chunki imperiyalar davlatni tarixiy bir turi bo'lib ularning umumiy o'ziga xos belgisi kuchli markazlashgan davlat ekanligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda dunyoda o'zini munosib o'rniga ega bo'lib borayotgan Yangi O'zbekiston mamlakatini ham ertangi kuni davlatning kuchliligiga bog'liqdir. Shu jihatdan olib qaraganda, dunyo imperiyalarining inqirozi masalasini o'rganish bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Chunki imperiya inqirozini o'rganish uning sabablarini topish orqali inqirozning oldini olishda muhim tarixiy saboq hisoblanadi.

Jahon tarixiga nazar solsangiz, Ahamoniylar imperiyasi, Rim imperiyasi (mil. av. 27-yil – 1453-yil), Mo'g'ullar imperiyasi, Temuriylar imperiyasi, Usmoniylar imperiyasi, Britaniya imperiyasi, Rossiya imperiyasi, jami 50 dan ortiq imperiyalar mavjud bo'lganligi va milliy davlatlardan ko'ra imperiyalar tarixiy jarayonlarda asosiy harakatlantiruvchi kuch bo'lib kelganligiga guvoh bo'lamiz. Chunki, yuqorida ta'kidlaganimizdek, imperiyalar kuchli markazlashgan davlat bo'lgan, shuning uchun ham ular xalqaro miqyosda hal qiluvchi rol o'ynagan. Ushbu imperiyalar ichida eng uzoq umr ko'rgani Rim imperiyasi (Vizantiya imperiyasi) bo'lib, qariyb 16 asr davomida hukm surgan. Lekin ma'lum bir vaqtga kelib ana shunday qudratli davlatlar inqirozga uchrab barbod bo'ladi. Xo'sh, bunday inqirozning sabablari nimada?

Imperiyalar inqirozini bilish uchun, avvalo, inqiroz nima ekanligini to'g'ri anglab olish kerak bo'ladi. Aks holda, fikrlarning tarqoqligi va ayrim tushunmovchiliklar kelib chiqib boshlaydi. Boshqacha qilib aytganda, inqirozni to'g'ri anglab olish tashxisni to'g'ri qo'yishni anglatadi. Agar tashxis to'g'ri qo'yilmasa, kasallikni davolash ham muammo bo'lib qolaveradi. Xo'sh, inqiroz nima? Lug'atlarda inqirozga shunday ta'rif berilgan: Taraqqiyotda orqaga ketish, tanazzul, har qanday tizim (obyekt)ning nisbatan yuqori darajada shakllangan holatidan quyi darajadagi holatga o'tish jara-

yoni inqiroz davri deyiladi. Inqiroz nima ekanligini tushunish uchun uni ta'rifini bilish yetarli emas. Buning uchun inqiroz tushunchasining mohiyatini ham bilish kerak bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda, nima uchun inqiroz davrida taraqqiyotda orqaga ketish ro'y beradi degan savolning javobini ham berish kerak bo'ladi.

Taraqqiyotda orqaga ketish sababini bilish uchun esa ijtimoiy taraqqiyotning muhim sharti nima ekanligini bilish kerak. Ma'lumki, jamiyat taraqqiyotining muhim sharti adolatli ijtimoiy tartibning o'rnatilganlik holatidir. Insoniyat jamiyatida adolatli ijtimoiy tartib o'rnatilishi uchun ikkita ijtimoiy regulyator, ya'ni huquq va axloq o'ylab chiqilgan. Ana shu huquq va axloq normalariga rioya qilish ta'minlanganlik holatini adolatli ijtimoiy tartib degan tushuncha bilan ifodalaymiz. Ijtimoiy tartib o'rnatilgan joyda ijtimoiy taraqqiyot bo'ladi, aksincha, ijtimoiy tartib o'rnatilmagan joyda esa taraqqiyotda orqaga ketish yuz beradi. Demak, inqiroz davrida taraqqiyotda orqaga ketishning sababi jamiyatda qabul qilingan norma va me'yorlarning buzilishi ekan. Shunday qilib, inqiroz mohiyati deganda norma va me'yorlarning buzilish holatini tushunish lozim.

Misolalar keltiramiz. Masalan, jahon moliyaviy inqirozi deganda moliya pul tizimida me'yorning buzilishi tushuniladi. Pul me'yordan oshib ketsa, inflyatsiya, aksincha, pul kamayib ketsa, defitsit kelib chiqadi. Har ikkala holatda ham me'yor buzilgan bo'ladi. Boshqa bir misol. Oila global inqirozi ham norma va me'yorlarning buzilishi bilan bog'liq. Bu tushunarli bo'lishi uchun, avvalo, oila nima ekanligini, ya'ni uning ta'rifini berish kerak bo'ladi. Oila nikoh asosida shakllangan, er-xotinlik, ota-onalik va qarindoshchilik rishtalari bilan bog'langan odamlar guruhidir. Oila inqirozi nikohsiz oilalarda namoyon bo'ladi, chunki bunda me'yor buzilmoqda, ya'ni nikoh qilinmayapti. Norma bo'yicha oila nikoh asosida shakllanishi kerak, nikohsiz oila esa me'yorning buzilishini anglatadi. Umuman, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida norma va me'yorlarning buzilishi inqirozni anglatadi.

Endi inqiroz nima ekanligini anglab olgandan so'ng uning sababini topishga harakat qilish kerak. Inqirozning sababi ijtimoiy tartibsizlik, ya'ni ijtimoiy tartibni ta'minlanmaganlik holatidir. Bu

tushunarli bo'lishi uchun umuman jamiyat taraqqiyotining mexanizmini bilish kerak. Bosh maqsadimiz bo'lgan farovon jamiyatga erishish uchun ijtimoiy taraqqiyot bo'lishi kerak, ijtimoiy taraqqiyot bo'lishi uchun ijtimoiy tartib kerak, ijtimoiy tartib bo'lishi uchun esa ijtimoiy nazorat kerak. Bundan quyidagi mexanizm kelib chiqadi: "Ijtimoiy nazorat – ijtimoiy tartib – ijtimoiy taraqqiyot – farovon jamiyat". Farovon jamiyat qurish mexanizmini teskari tarafga qarab aytsak, quyidagicha bo'ladi: "Ijtimoiy taraqqiyot – ijtimoiy tartib – ijtimoiy nazorat – ijtimoiy buyurtma".² Demak, har qanday imperiyaning halokatini keltirib chiqargan inqiroz ijtimoiy tartibning ta'minlanmaganligi bilan bog'liq ekan. Ijtimoiy tartibni o'rnatishning eng maqbul yo'li sifatida bugun demokratik siyosiy tartibotga asoslangan davlat va fuqarolik jamiyati nazorati tan olinmoqda. Eng uzoq umr ko'rgan Rim imperiyasi tarixi ham shundan guvohlik bermokda. Chunki Rim imperiyasida imperatorlik boshqaruvi bo'lsa ham, respublika shaklidagi demokratik nazorat elementlari mavjud edi.

Imperiylar inqirozini chuqurroq anglab olish uchun inqirozning ro'y berish mexanizmini aniqlash kerak bo'ladi. Inqiroz oqibati bo'lgan halokat imperiylar inqirozi mexanizmining oxirgi elementini tashkil qiladi. Inqirozdan oldingi holat, ya'ni ijtimoiy me'yorlarning buzilishi mexanizmning yana bir elementini tashkil qiladi. Bu elementni boshqacha qilib ijtimoiy tartib ta'minlanmaganlik holati deb aytish mumkin. Chunki ijtimoiy tartib deganda huquq va axloq norma- me'yorlariga rioya qilish ta'minlanganlik holati tushuniladi. Inqirozning bu elementidan oldingisi ijtimoiy nazoratning zaifligi hisoblanadi. Ijtimoiy nazorat zaifligining sababi esa davlat hokimiyatining markaziy organi zaiflashuvi bilan bog'liq. Ushbu fikr-mulohazalardan inqiroz jarayonining quyidagi mexanizmini ko'rish mumkin: "Markaziy hokimiyatning zaiflashuvi – ijtimoiy nazoratning zaiflashuvi – ijtimoiy tartibsizlik holati – ijtimoiy me'yorlarning buzilishi – ijtimoiy inqiroz – imperiya halokati".

Endi imperiylar inqirozi masalasini Temuriylar imperiyasi tarixi misolida ko'rib chiqamiz.

O'tmishimizda yuz bergan barcha voqea-hodi-

salarning, jumladan, Temuriylar imperiyasi inqirozining mazmun-mohiyatini to'g'ri anglamoq uchun tarixiy taraqqiyot masalasida to'g'ri tanlangan yondashuvga ega bo'lishimiz talab qilinadi. Tarixiy taraqqiyot masalasida to'g'ri tanlangan yondashuvga ega bo'lmagan tarixchining tadqiqotlari bir yoqlama, asosan voqea-hodisalar bayonidan iborat bo'lib qolaveradi. Afsuski, bizning shu paytgacha to'g'ri tanlangan nazariyaga ega bo'lmaganimiz oqibatida vatanimiz tarixining ko'pgina jihatlarini, jumladan, temuriylar davri tarixi, xususan, Temuriylar saltanati inqirozining sabablari ham to'raligicha aniqlangan emas.

Ma'lumki, tarixga yondashuv masalasida bir necha bir-biri bilan raqobatlashib kelayotgan maktablar mavjud. Kommunistik mafkura hukmronligi davridagi marksistik-formatsiyali nazariyaning yolg'onligi fosh bo'lgach, tamadduniy nazariya birinchi o'ringa chiqdi. Ammo, bizning fikrimizcha, tamadduniy nazariya ham kishilik jamiyati tarixini to'laqonli tushuntirib bera olmaydi. O'ylaymizki, tarix falsafasidagi geografik maktab kishilik jamiyati tarixiy taraqqiyot yo'lini eng to'g'ri tushuntirib bera oladi. Bu tushunarli bo'lishi uchun ma'lum tayanch tushunchalar ustida to'xtalib o'tishimizga to'g'ri keladi. Ya'ni biz kishilik jamiyati tarixiy taraqqiyot yo'li borasidagi sotsiologiyadagi geografik maktab qarashlari bilan qisqacha tanishib chiqishimiz lozim.

Sotsiologiyadagi geografik maktab nuqtayi nazariga muvofiq kishilik jamiyati tarixi tirikchilik vositalarini qo'lga kiritish usuliga qarab ikki asosiy davrga bo'linadi:

- O'zlashtirma xo'jalik.
- Ishlab chiqaruvchi xo'jalik.

Ilk ishlab chiqaruvchi xo'jalik – ko'chmanchi chorvachilik bundan taxminan 10 000 yil avval paydo bo'lgan. Oradan ma'lum vaqt o'tgach ikkinchi ishlab chiqarish usuli – dehqonchilik paydo bo'ldi. Dehqonchilik ikki usulda – sug'orma dehqonchilik va lalmikor dehqonchilik shakllarida olib borilgan.³

Demak, o'zlashtirma xo'jalikdan keyin insoniyat ishlab chiqarishning uch asosiy turi bilan shug'ullangan:

² Nabiyev F.X. Ijtimoiy nazorat. Darslik. – Samarqand, 2020. – B.47.

³ Mamanov A. Kishilik jamiyati tarixiy taraqqiyot yo'lining umumiy manzarasi. Monografiya. – Toshkent, 2023. – B.35.

- Ko'chmanchi chorvachilik.
- Sug'orma dehqonchilik.
- Lalmikor dehqonchilik.

Mazkur ishlab chiqarish usullaridan har biri ma'lum bir tabiiy sharoit asosida shakllangan, ulardan har biri o'ziga xos turmush tarzi va taraqqiyot yo'lini vujudga keltiradi:

– Ko'chmanchi chorvachilik keng cho'l va sahrolar, tog' va tog' yonbag'irlari, qir-adirlarda tashkil topgan va bu ishlab chiqarish usuli taraqqiyotning turg'un shaklini vujudga keltiradi.

– Sug'orma dehqonchilik quruq va issiq iqlimli mintaqalarda paydo bo'lgan bo'lib, unda taraqqiyot "davrlar" ko'rinishida yuz beradi.

– Lalmikor dehqonchilik asosan seryog'in va mo'tadil iqlimli mintaqalarda tarqalgan va bu ishlab chiqarish usulida taraqqiyot to'g'ri chiziqli ko'rinishda, oddiydan murakkabga, quyidan yuqoriga tomon rivojlanib boradi.

"Davrlar"ning xususiyatlari haqida tadqiqotchilar o'rtasida ko'pdan buyon bahs-munozaralar davom etib keladi.⁴ Lekin bugungi kungacha "davrlar"ning yuz berish qonuniyatlari ochilmaganligi tufayli ko'pchilik tadqiqotchilar uni umumjahoniy hodisa sifatida baholab kelishmoqda.⁵ Bizning fikrimizcha, mazkur "davrlar" hodisasi sug'orma dehqonchilikning xususiyatlari, talablari va ehtiyojlari asosida yuz beradi.⁶

"Davrlar"ning yuz berish qonuniyatlarining ochildishi insoniyat tarixiga butunlay yangicha qarash, yangicha talqin qilish imkonini beradi. Xususan, Temuriylar saltanatining inqirozga yuz tutishi masalasini yangicha talqin qilish imkonini beradi. Ma'lumki, Temuriylar imperiyasi inqirozi masalasi temuriylar o'rtasida yuz bergan o'zaro toj-taxt uchun kurashlar, temuriylarning taxt boshqaruviga uquvsizligi, islom dinining ta'siri va shunga o'xshash sabablar bilan bog'lab talqin etib kelingan: "... Sohibqiron vafotidan keyin har bir viloyat hokimi o'zini mutlaq hukmdor his qildi. Endi ular qon-qardoshlikni unutib, hudud, boylik uchun bir-birlariga qarshi urush boshladilar".⁷ Imperiya

inqirozini "davrlar" nazariyasi asosida tahlil qilish Temuriylar saltanatining inqirozga yuz tutishida yuqorida ko'rsatilgan vajlarning hech biri asosiy o'rin egallamaganini ko'rsatadi. Bizning fikrimizcha, Temuriylar saltanatining inqirozga uchrashida iqtisodida sug'orma dehqonchilik yetakchi bo'lgan jamiyatlarda yuz beruvchi "davrlar" hodisasi asosiy sabab bo'lgan.

O'ylaymizki, temuriylar sulolasining tarixan qisqa fursatda hokimiyatni qo'ldan boy berishiga yana bir sabab mintaqaning Dashti Qipchoqqa bevosita qo'shni bo'lganligidir. Dashti Qipchoq deyilganda janubda Kaspiy dengizidan shimolda Ural tog'larigacha, Sharqda Oltoy tog'laridan G'arbda Karpat tog'larigacha cho'zilgan ulkan dasht tushuniladi. Bu hududda aholining asosiy mashg'uloti ko'chmanchi chorvadorlik bo'lib, bu ishlab chiqarish usuli urug' jamoalarining mustahkam saqlanib qolishini taqozo etar, aholining ijtimoiy fe'l-atvorida jangovarlik kuchli bo'lishini ta'minlar edi. Bu keng hududda ko'chib yurishga odatlangan ko'pdan ko'p qabilalar tevarak atrofdagi qo'shni xalqlar uchun hamisha dahshatli bosqinchi kuch sifatida tanilgan edi. Bu ko'chmanchi chorvadorlar O'rta Osiyoda markaziy hokimiyat inqirozi yuz bergan vaqtlarda bu yerlarga hujum qilib bu yerdagi hokimiyatni ag'darib, o'lib borayotgan jamiyatni yangilar edilar. Shu sababli Dashti Qipchoqning O'rta Osiyo, jumladan, Temuriylar saltanati tarixiga ham juda katta, aytish mumkinki, hal qiluvchi ta'siri bor edi.

O'rta Osiyoga xos bo'lgan quruq va issiq iqlim bu yerda sug'orma dehqonchilikning asosiy ishlab chiqarish usuliga aylanishiga sabab bo'lgan. Sug'orma dehqonchilikning talablari va xususiyatlari bu yerda taraqqiyotning "davrlar" ko'rinishida yuz berishiga olib keladi. Ya'ni bu yerda jamiyat taraqqiyotning ma'lum bir darajasiga erishgach, qoida tariqasida inqirozga, parokandalikka duchor bo'ladi.

Tadqiqotchilar "davrlar"ni asosan to'rt bosqichga bo'ladilar:

– Tug'ilish bir daryo havzasida markazlashgan davlatning shakllanish jarayonini o'z ichiga oladi.

⁴ Гумилёв Л.Н. Этногенез и биосфера. Земли. – Москва, 2005; Шпенглер О. Закат Европы. – Москва: Наука, 1992. – С.31; Тойнби А.Г. Постижение истории. Сборник. – Москва. 2000. – С.233.

⁵ Розов Н.С. Цикличность Российской политической истории как болезнь: возможно ли выздоровление? Н. Rozovnsu.ru

⁶ Mamanov A. Milliy mentalitet: xususiyatlar va omillar. – Samarqand, 2015.

⁷ Sarmanova G. Amir Temur davlatining intihosi // Amir Temurning milliy davlatchilik siyosati: tarix va hozirgi zamon" mavzuidagi Amir Temur tavalludining 670 yilligiga bag'ishlangan ilmiy konferensiya materiallari. NDPI. – B.278.

– O'sish yangi yerlarni o'zlashtirish, sug'orish tarmoqlarini kengaytirish, jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlarining o'sish bosqichidir. Bu bosqich oxirlariga kelganda yirik zamindor boylar paydo bo'ladi, mahalliy hokimiyat kuchayadi, mahalliy hokimiyat bilan markaziy hokimiyat o'rtasida ixti loflar paydo bo'la boshlaydi.

– Turg'unlik bosqichida o'sha davr ishlab chiqaruvchi kuchlari vositasida o'zlashtirish mumkin bo'lgan yerlar o'zlashtirib tugallanadi. Mahalliy hokimiyat va zamindor boylar kuchayishda davom etadi. Markaziy hokimiyat zamindor boylarga qarshi turli choralar ko'radi – ularning yer va boshqa mulklarini musodara qilish, o'zlarini badarg'a qilish yoki zindonga tashlash kabi choralarni keng qo'llaydi.

– Inqiroz-parokandalik bosqichida mamlakat amalda har biri mustaqil bo'lgan mayda davlatlarga parchalanib ketadi. Ular o'rtasida o'zaro urushlar boshlanadi. Markaziy hokimiyat amalda o'z ahamiyatini yo'qotadi. Buning natijasida suv taqsimoti izdan chiqadi. Avval mayda xo'jaliklar, keyinroq esa yirik xo'jaliklar ham suvdan mahrum bo'ladi. Aholining ko'pchilik qismi o'zaro urushlarda, qo'zg'olonlarni bostirishda va ochlik oqibatida qirilib ketadi. Omon qolganlar turli tomonlarga bosh olib ketadi.

Garchi "davr" iqtisodida sug'orma dehqonchilik ustuvor bo'lgan barcha jamiyatlarga xos bo'lsa-da, ammo uning yuz berishi turli jamiyatlarda bir-biridan ma'lum darajada farq qiladi. Iqtisodida sug'orma dehqonchilik ustuvor bo'lgan jamiyatlarni sug'orma dehqonchilikning ahamiyati, suv manbalarining xususiyatlari va boshqa jihatlariga ko'ra ikki guruhga bo'linadi:

– Buyuk tarixiy daryolar bo'yida tashkil topgan jamiyatlar (Nil, Dajla, Frot, Ganga, Hind, Yantzi, Xuanxe).

– O'rtacha va nisbatan kam suvli daryolar bo'yida tashkil topgan jamiyatlar (O'rta Osiyo, Eron, Kichik Osiyo va boshqalar)da "davr"ning yuz berish jarayoni yirik tarixiy daryolar bo'yida tashkil topgan jamiyatlarga nisbatan birmuncha o'ziga xos xususiyatlarga ega. Yirik tarixiy daryolar bo'yida tashkil topgan jamiyatlarda har bir "davr" qoida tariqasida bir sulola bilan boshlanib, o'sha sulola bilan tugaydi. O'rtacha va nisbatan kam suvli daryolar bo'yida tashkil topgan sug'orma dehqonchi-

lik jamiyatlarida esa ma'lum bir "davr" ichida bir necha sulolalar almashishi ham mumkin. Bunga eng birinchi sabab, O'rta Osiyo misolida olib qaraydigan bo'lsak, mintaqaning yagona suv manbaiga emas, balki bir necha suv manbalariga ega bo'lganligidir. Temuriylar saltanati misolida olib qaraydigan bo'lsak, yagona suv manbaiga ega bo'lmaganligi natijasida markazdan qochuvchi kuchlar ancha kuchli va faol bo'lishi tufayli Amir Temur va temuriylar markazdan qochuvchi kuchlarni o'z tomonlariga og'dirish uchun muntazam ravishda ularga suyurg'ol va boshqa ko'rinishlarda yer in'om etib borishga majbur bo'lishgan. Buning natijasida yirik yer egaligi kuchayib, saltanatning parchalanish jarayoni tezlashgan. Temuriylar sulolasining nisbatan qisqa umr ko'rishiga ikkinchi sabab O'rta Osiyoning Dashti Qipchoqqa qo'shni ekanligidir. Yuqorida aytilganidek, Dashti Qipchoqning ko'chmanchi jangovar qabilalari, O'rta Osiyoda markaziy hokimiyat kuchsizlana boshlagach, bu yerlarga bostirib kirib bu yerdagi sulolani ag'darar va o'z sulolalarini o'rnatar edilar.

Amir Temur davlatining tashkil topish sanasi bizning rasmiy tarix fanimizda 1370-yil deb belgilangan. Ammo, bizning fikrimizcha, "davr"ning boshlanishi, ya'ni Temuriylar saltanatining "tug'ilish" bosqichi biroz avval, ya'ni 1360-yillardan boshlanadi deb hisoblanishi tarixiy haqiqatga birmuncha yaqinroq. Tahlillarning ko'rsatishicha, Amir Temur davlatining tashkil topish jarayoni "davr"ning "tug'ilish" bosqichi xususiyatlariga mos ravishda kechadi. Amir Temur 1360-yillardan boshlab hokimiyat uchun kurashga kirishadi va 1370-yilda markazi Samarqand shahri bo'lgan markazlashgan davlatga asos soladi. Yuqorida aytib o'tilganidek, Dashti Qipchoq ko'chmanchilari, ya'ni chingiziylarning O'rta Osiyo aholisi orasida obro'e'tibori nihoyatda yuqori ekanligini hisobga olgan holda butun hokimiyat Amir Temur qo'lida bo'lga-ni holda taxtga chingiziylardan bo'lgan Suyurg'at-mish soxta xon sifatida o'tqazildi.

Temuriylar saltanati misolida "davr"ning "o'sish" bosqichi qaysi yillarni o'z ichiga olishi anchagina bahsli masaladir. Chunki, yuqorida aytilganidek, tadqiqotchilar o'rtasida "davr" va uning bosqichlari belgilari haqidagi munozaralar to'xtaganicha yo'q. Bizning fikrimizcha, Temuriylar sal-

tanatida “davrlar”ning oʻsish bosqichi markazlashgan davlatning tashkil topishidan Ulugʻbek hukmronligining oʻrtalarigacha deb belgilanishi maqsadga muvofiqdir. Chunki aynan ana shu davrlardan, yaʼni XV asrning 30-yillaridan Oʻrta Osiyoda Temuriylar saltanati zaiflasha boshladi va uning hududlari birin-ketin Dashti Qipchoq va Moʻgʻuliston hukmdorlari qoʻliga oʻta boshladi. “Davrlar”ning ana shu bosqichi, yaʼni “oʻsish” bosqichida Temuriylar saltanati oʻz taraqqiyotining yuksak choʻqqisiga erishdi. Bu davrda poytaxt Samarqandda va boshqa shaharlarda koʻplab mahobatli qurilishlar amalga oshirildi, masjidlar, madrasalar, bozorlar, rasadxona, muhtasham bogʻ-rogʻlar bunyod etildi. Bu davrda mamlakat iqtisodining asosi boʻlgan sugʻorma dehqonchilikni rivojlantirishga katta eʼtibor berildi: yangi yerlar oʻzlashtirildi, bu yerlarni suv bilan taʼminlash uchun yirik sugʻorish inshootlari: ariqlar, toʻgʻonlar, suv taqsimlash inshootlari qurildi: “Amir Temur Movarounnahrda tashqari Xuroson, Kavkaz, Eron va boshqa viloyatlarda sugʻorish inshootlari qurish uchun farmon bergan. Masalan, 1381-yilda ...Murgʻob daryosidan kanallar chiqarilib, Marv vodiysini obod etish uchun farmoni oliy berilgan... 1401-yilda Kavkazning Boylaqon mavzida Amir Temurning farmoni bilan Araks daryosidan chiqarilgan Barlos kanali qaziladi”.⁸ Ammo Amir Temur va undan keyingi davrlarda suyurgʻol tizimining keng qoʻllanilishi, amaldor va aʼyonlarga turli shakllarda imtiyozlar berilishi, bir tomondan, mamlakatda yirik yer egaligini kuchaytirgan boʻlsa, boshqa tomondan, markaziy hokimiyatni iqtisodiy jihatdan zaiflashtirib bordi. Shunday qilib, bir tomondan, mahalliy hokimiyatning kuchayishi, ikkinchi tomondan, yirik yer egaligining kuchayishi tufayli Ulugʻbek hukmronligining oʻrtalariga kelganda Temuriylar saltanati Oʻrta Osiyoda “davrlar”ning “turgʻunlik” bosqichiga kirdi.

Temuriylar saltanatining avval turgʻunlikka kirishi, soʻngra inqiroz, parokandalikka uchrashi “davrlar” hodisasining xususiyatlaridan kelib chiqadi. Ulugʻbek boshqaruvining oʻrtalaridan Temuriylar saltanatining hududlari birin-ketin moʻgʻullar va Dashti Qipchoq hukmdorlari tomonidan egallab

olina boshladi. Ulugʻbek hukmronligining ikkinchi yarmidan Oʻrta Osiyoda dunyoviy hokimiyatning zaiflashuviga monand ravishda din vakillarining obroʻ-eʼtibori osha boshladi. Ayrim tarixchilarimiz buni umuman olganda salbiy holat, baʼzi bir oʻrinlarda esa Temuriylar saltanatini inqirozga uchratgan omillardan biri sifatida baholaydilar. Dunyoviy hokimiyat oʻrnini diniy hokimiyat egallashining sababi Temuriylar saltanatining “davrlar”ning “turgʻunlik” bosqichiga yetib kelganligi edi. Bu bosqichda markaziy (dunyoviy) hokimiyatning zaiflashuvi jamiyatni nihoyatda ogʻir oqibatlariga duchor qilishi ham mumkin edi. Dunyoviy hokimiyat oʻrnini diniy hokimiyat egallashi maʼlum darajada jamiyatni ogʻir siyosiy, iqtisodiy, maʼnaviy larzalardan saqlashga xizmat qildi. Chunki har qanday jamiyat shu jamiyatni jamiyat sifatida birlashtiruvchi, uyushtiruvchi vositalarga muhtojdir. Dunyoviy hokimiyatning inqirozga yuz tutishi jamiyatni ana shunday uyushtiruvchi, birlashtiruvchi vositadan mahrum etadi. Endi jamiyatni birlashtiruvchi, uyushtiruvchi vosita vazifasini din oʻz zimmasiga oladi. Ulugʻbek hukmronligining ikkinchi yarmida Samarqandda oʻsha davr ulamolarining yoʻlboshchisi sifatida Xoja Ahrorning obroʻ-eʼtibori osha boshladi. Xoja Ahror tarxonlik unvoniga ega boʻlib, uning yerlaridan faqatgina ushr, yaʼni hosilning oʻndan bir qismi miqdorida soliq olinar edi. Bu esa uning yer mulklari va boyliklarining mislsiz darajada oshib ketishiga olib keldi. Xoja Ahrori Valining mamlakat xalqiga qilgan ehsonlaridan biri haqida B. Valixojayev asarida maʼlumotlar keltirilgan: “Umarshayx Mirzo Shosh-Toshkent aholisidan 250 000 dinor hajmidagi soliq talab qilganida, Xoja Ubaydulloh bu mablagʻning hammasini oʻzi toʻlabgina qolmay, balki unga qoʻshimcha ravishda 70 000 dinorni ham soliq toʻplovchilarga toʻlagan”.⁹ Xoja Ahror temuriylar oʻrtasida boshlangan urushlarni bir necha marotaba sulh-yarashga aylantirib qirgʻinbarot urushlarning oldini olishga muvaffaq boʻlgan edi. Yuqorida keltirilganlardan xulosa qilishimiz mumkin, dunyoviy davlat parokandalikka uchragan davrda dunyoviy hokimiyatning oʻrnini diniy hokimiyat egallashi umuman olganda ijobiy ahamiyat-

⁸ Suyunov I. Amir Temur davrida sugʻorish inshootlari qurilishi tarixidan // “Amir Temurning milliy davlatchilik siyosati: tarix va hozirgi zamon” mavzuidagi Amir Temur tavalludining 670 yilligiga bagʻishlangan ilmiy konferentsiya materiallari. – B.178.

⁹ Valixojayev B. Xoja Ahrori Vali. – Samarqand, 1993.

ga ega bo'ldi.

Ilmiy ishning mazmun-mohiyatidan kelib chiqib quyidagi xulosalarni bayon qilish o'rinlidir:

Temuriylar saltanatining inqirozga uchrashi kishilik jamiyati tarixiy taraqqiyot qonuniyatlariga muvofiq tarzda yuz bergan.

O'rta Osiyoning tabiiy jo'g'rofiy sharoiti (Dashti Qipchoqqa bevosita qo'shni ekanligi, bir necha suv manbalarining mavjudligi, yaxlit sug'orish tizimining mavjud bo'lmaganligi) Temuriylar saltanatida "davrlar"ning o'ziga xos tarzda yuz berishiga sabab bo'lgan.

Temuriylar saltanatining inqirozga uchrashi asosan tabiiy, ya'ni obyektiv sabablar bilan bog'liq ekanligi asoslangan ekan, demak, saltanatning parchalanishida temuriy shahzodalarni ayblash noo'rindir.

Temuriylar sulolasidan keyin hokimiyat tepasiga kelgan sulolalar davrida san'at, adabiyot, ilmfan sohalarida temuriylar davridagi darajaga erishilmaganligi sababi ular davrida temuriylardan meros sifatida o'tgan yirik yer egaligining mavjudligidir.

Temuriylardan keyin O'rta Osiyoning uch mustaqil davlatga parchalanishiga faqatgina salbiy hodisa sifatida qarash mumkin emas. Chunki keyingi birlashish jarayoni uchun avval hududlarning mustaqil ravishda taraqqiyotning ma'lum darajasiga erishishi talab etilar edi.

Takliflarimiz:

1. Mamlakatimiz iqtisodida sug'orma dehqon-

chilik hamon katta o'rin egallashini nazarda tutgan holda hukumat darajasida "davrlar" hodisasi va uning bugungi jamiyatimizga ta'sirini o'rganuvchi ilmiy markaz tuzish maqsadga muvofiqdir.

2. Mazkur ilmiy ishda ilgari surilgan yangiliklarni ommalashtirish maqsadida barcha darajadagi tarix darsliklariga mazkur ilmiy ishda ilgari surilgan ilmiy yangiliklarni kiritish.

3. Tarixga yondashuv masalasida boshqa yondashuvlarning oqilona jihatlarini rad etmagan holda geografik yondashuv tarixni o'rganish va o'qitishda asosiy yondashuv qilib olinishi kerak.

4. Mamlakatimizning tog'li hududlaridagi qishloqlarda muqaddas qadamjolarining ko'pligi va aholining dinga, diniy rahnamolarga e'tiqodi kuchli ekanligidan kelib chiqqan holda buning sabablari va jamiyat hayotiga ta'sirini o'rganish ishlari yo'lga qo'yilishi maqsadga muvofiq bo'lar edi.

5. Temuriylar muzeyi va boshqa ilmiy-tadqiqot institutlarida temuriylar tarixini ilmiy ishda ilgari surilgan nuqtayi nazardan o'rganishni yo'lga qo'yish kerak.

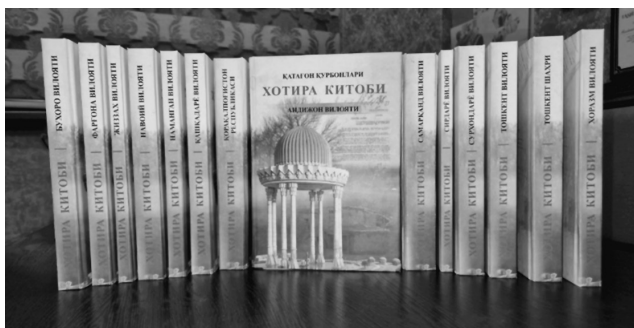
6. Barcha oliy o'quv yurtlarida sotsiologiya – tarix falsafasi kafedralarini tashkil qilish kerak.

7. Mamlakatimizdagi barcha oliy ta'lim muassasalarida Amir Temur nomidagi davlat stipendiyasini joriy etish maqsadga muvofiq bo'lar edi.

“QATAG‘ON QURBONLARI XOTIRA KITOBII SAMARQAND VILOYATI” nomli kitob to‘g‘risida mulohazalar

Rustambek Shamsutdinov, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi, t.f.d., professor.
Markaziy Osiyo fan, madaniyat va san‘at akademiyasi akademigi

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2020-yil 8-oktyabrda “Qatag‘on qurbonlarining merosini yanada chuqur o‘rganish va ular xotirasini abadiylashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 5598-sonli farmoyishida qator muhim vazifalar belgilab berilgan. Ulardan biri ko‘p jildlik “Qatag‘on qurbonlari xotira” kitobini nashrga tayyorlash va chop etilishini ta‘minlash edi.

Toshkent shahri, viloyati, Qoraqalpog‘iston ASSR va barcha viloyatlar bo‘yicha “Qatag‘on qurbonlari xotira kitobi” 2025-yili Toshkentdagi “MATRIKX” nashriyotida bosilib chiqdi.

Biz avvalo “Qatag‘on qurbonlari xotira kitobi Samarqand viloyati” kitobi haqida so‘z yuritishni lozim bildik.

Asarning umumiy hajmi 30,75 bosma taboq, adadi 1167.

Kitob O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Qatag‘on qurbonlari xotirasi Davlat muzeyi “Shahidlar xotirasi jamoat fondi” Samarqand davlat universiteti tuzilmasidagi Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi nomidan nashr etilgan. Tuzuvchilar: t.f.d., prof B.V. Hasanov, M.G. Muqimov, f.f.d., prof. S.A. Karimov, Sh.R. Masharipov,

T.Q. Qamarov, D.N. Xodjayevalar.

Kitobning kirish qismi SamDU tuzilmasidagi Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi direktori M.G. Muqimov tomonidan yozilgan.

Kitob mundarijasi Kirish, Qisqartma so‘zlar, Xalq qo‘zg‘olonlarida qatnashgani uchun jazolanganlar (1860–1916-yillar), Sovet hokimiyatiga qarshi kurash qurbonlari (1917–1924-yillar), Turli siyosiy ayblovlar va “quloq”lashtirish qurbonlari (1925–1936-yillar), “Katta qirg‘in” qurbonlari (1937–1938-yillar), 1940–1950 yillar qatag‘onlari, “Paxta ishi” qurbonlari bo‘limlaridan iborat.

Kitobda Samarqand viloyati bo‘yicha 4147 nafar samarqandlik qatag‘on qurbonlari haqida ma‘lumot keltirilgan. Ulardan 1007 nafari chor mustamlakachiligi davrida (1860–1916-yillar) milliy ozodlik kurashlarida ishtirok etgan, mardikorlikka safarbarlik tufayli

jabrlanganlar, 233 nafari 1917–1924-yillarda sho‘ro hokimiyati tomonidan qatl etilgan, qamalgan va surgun qilinganlar, 750 nafari 1925–1936-yillarda amalga oshirilgan jamoalashtirish (aslida, kollektivlashtirish) davrida jabrlangan, turli siyosiy ayblovlar bilan qatag‘on qilinganlar. 1909 nafari 1937–1938-yillarda amalga oshirilgan “Katta qirg‘in” davrida otilgan, qamoqqa olingan, konsentration lagerlarda umrlari xazon bo‘lganlar, 105 nafari

1940–1950-yillardagi qatag'onlarda jabrlanganlar, 143 nafari "Paxta ishi" tufayli qatag'on qilinganlar.¹

"Xalq qo'zg'olonlarida qatnashgani uchun jazolanganlar" (1860–1916-yillar) bo'limi haqida to'xtalamiz. Jami 1008 kishi nomi keltirilgan. Ularning barchasi 1916-yildagi mardikorlikka safarbar qilingan. Masalan, "1. Abaymanlayev Eshmirza – 1884-yilda Samarqand uyezdi Eshimoqsoq volostining Divarak qishlog'ida tug'ilgan. O'nboshi. 1916-yilda majburiy mardikorlikka safarbar qilingan (12-bet). 1008. Huseynov Umarqul – 1896-yilda Samarqand uyezdi Eshimoqsoq volostining Eshimoqsoq qishlog'ida tug'ilgan. O'nboshi. 1916-yilda majburiy mardikorlikka safarbar qilingan" (103-bet). Shunday jumla va iboralar bir xil holatda qo'llanilib, kitobning 12–103-sahifalarida 1008 kishi mardikorlikka safarbar qilingani qayd etilgan. Lekin manbasi ko'rsatilmagan. Axir Samarqandda 1868-yil 1-iyunda chor Rossiyasi qo'shinlariga qarshi xalq qo'zg'oloni ko'tarilgan ediku. 1868-yil 8-iyunda fon Kaufman buyrug'i bilan shuhrati olamga ketgan Samarqand shahri to'pga tutilgan. 9-iyunda minglab kishining yostig'ini quritgan Samarqand fojiasi boshlangan. Qatli om uch kun davom etgan. Yuzlab odamlar hech qanday tergovsiz, so'roqsiz otib tashlangan. Chor podshosi zobitlari qurshovida safar o'rindig'iga yastanib olgan K.P. Kaufman to'xtovsiz papiros chekib, shafqatsiz ohangda "Otib tashlansin, otib tashlansin, otib tashlansin!" degan gapni takrorlagan edi. O'ldirilgan 400 bosqinchi uchun 49 ming farzandidan ajralgan Samarqand tarixida bu fojia alohida o'rin tutadi.² Rus podshohligi qo'shinlari tomonidan Samarqand katta harbiy kuch bilan bosib olingan. Samarqand Zarafshon okrugi Samarqand viloyatiga aylantirilgan. Samarqand viloyati rus podshohlik saltanatining mustamlakasi bo'lib qolgan. 1868-yildan 1916-yilgacha bo'lgan davrda chor Rossiyasi Samarqandda mustamlakachilik siyosati olib borgan. "Qatag'on qurbonlari xotira kitobi Samarqand viloyati"da ana shu masalaga e'tibor berilishi zarur edi. Axir mazkur "Xotira kitobi"ning birinchi bobi "Xalq qo'zg'olonlarida qatnashgani uchun jazolanganlar (1860–1916-yil-

lar)" deb ko'rsatilgan-ku! Kitobda Samarqandning 1868-yildan 1917-yil fevraligacha bo'lgan davri, ya'ni 49 yil davomidagi qatag'on yoritilmagan. Chor Rossiyasining Samarqand viloyatida olib borgan mustamlakachilik siyosati, amaliyoti va uning oqibatlari, xususan, shu bosqichda qatag'on domiga tortilgan samarqandliklar fojiasi aks ettirilmagan.

Umuman, Samarqandda chorizm olib borgan qatag'on siyosati amaliyoti butun bo'ybasti bilan ko'rsatilishi lozim edi.

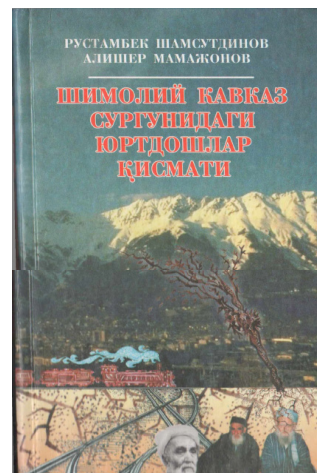
Qolaversa, kitobda Samarqandda sovet hokimiyatining o'rnatilishi va uning faoliyati bilan bog'liq 1917–1924-yillardagi tarixiy jarayon umuman ko'rsatilmagan.

Kitobning "Sovet hokimiyatiga qarshi kurash qurbonlari (1917–1924-yillar)" deb nomlangan bobida 207 nafar qatag'on qurbonlari nomma-nom keltirilgan. Ularning har biriga bir xil ayb qo'yilgan tarzda ta'rif berilgan: "Abduquodirov Olimbek – Samarqand uyezdi-ning Polvonariq volosti Yamalak qishlog'idan. 1923-yilda sovet hukumati tomonidan qurolli qarshilik harakatida ishtirok etganlikda ayblanib jinoiy javobgarlikka tortilgan. 1989-yil 16-yanvarda oqlangan".

Endi kitobning "Turli siyosiy ayblovlar va "qu-loq"lashtirish qurbonlari (1925–1936-yillar)" va

"Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi
bosh tahririyati Toshkent –
2003, 542 sahifa

"Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi
bosh tahririyati Toshkent –
2005, 335-bet "

¹ Qarang: Qatag'on qurbonlari xotira kitobi Samarqand viloyati. – Toshkent: MATRIX, 2025. – B.7.

² Sodiqov X., Shamsutdinov R., Ravshanov P., Usmonov Q. O'zbekistonning yangi tarixi. Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida. – Toshkent: Sharq, 2000. – B.122–123.

“Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati
Toshkent 2006, 303-bet

“1937–1938-yillarda Samarqand viloyatida amalga oshirilgan “Katta qirg’in” qurbonlari” boblari haqida soʻz yuritamiz.

Bizningcha, har qanday mavzuni yoritishda uning tarixshunosligi va manbashunosligiga eʼtibor qaratish lozim. Mualliflar bu qoidaga amal qilishmagan. Axir kitobxon mazkur kitob qaysi manbalar – asarlar, maqolalar, hujjat va materiallar toʻplamlari, dissertatsiyalar,

monografiyalar asosida yaratilganini bilmoqlari zarur. Kitobda bu haqda hech narsa aytilmagan. 1925–1936-yillardagi Samarqand tarixi qisqacha sharhlanishi va davrning tarixiy bosqichlari yoritilishi zarur edi. Masalan, Samarqand Oʻzbekiston SSRning poytaxti boʻlgani va bu davrdagi qatagʻonlar, yer-suv islohoti, kollektivlashtirish, industrialashtirish, “18 lar” guruhi, “Qosimovchilik” kabi masalalarni qisqacha sharhlab oʻtish kerak edi. 1925–1936-yillarda qatagʻon qilingan 750 nafar va 1937–1938-yillarda qatagʻon qilingan 1909 nafar samarqandliklarning fojiasi haqidagi maʼlumotlar qaysi manbaviy asoslarga ega degan savol tugʻilishi tabiiydir. Afsuski, kitobda bunga javob yoʻq. Vaholanki, har bir ilmiy tadqiqotchi ishonarli, aniq, faktik materialga ega boʻlishi kerakligi ilmiy ish qilishning asosiy tamoyillaridan, talablaridan biridir. Bu qatagʻon qurbonlari haqidagi maʼlumotlar, faktik materiallar, ular haqidagi manbalar mualliflar tomonidan ochiq-oydin, roʻy-rost, odilona koʻrsatilishi lozim edi. Buning uchun Oʻzbekiston tarixi tarixshunosligidagi asar va maqolalardan foydalanish zarur edi. Bu oʻrinda Z.M. Bobur no-

midagi Andijon davlat universiteti Oʻzbekiston tarixi kafedrasidan 2005–2015-yillarda nashr etilgan Oʻzbekistonda 1937–1938-yillarda qatagʻon qilinganlar haqidagi umumiy hajmi 198,94 bosma taboqdan iborat 9 ta kitobni koʻrsatib oʻtish oʻrinli.³ Ularda Samarqand viloyatidan qatagʻon qilinganlar haqida ham koʻpdan koʻp maʼlumotlar keltirilgan. Bundan tashqari, Oʻzbekistonda “Guliston”, “Muloqot”, “Sharq yulduzi”, “Fan va turmush”, “Oʻzbekiston tarixi”, “Oʻzbekiston matbuoti”, “Jamiyat va boshqaruv”, “Hidoyat”, “Ilmiy xabarnoma”, “Vodiynoma” jurnallarida, “Qatagʻon qurbonlari xotirasi” muzeyining “Tarixning nomaʼlum sahifalari” kitobida Oʻzbekistonda qatagʻon qilinganlar haqida yangidan yangi ilmiy maqolalar eʼlon qilingan. Ularda ham Samarqand viloyatidan qatagʻon qilinganlar haqida koʻplab maʼlumotlar keltirilgan.

“Qishloq fojiasi: jamoalashtirish, quloqlashtirish, surgun (Oʻrta Osiyo respublikalari misolida)”, “Shimoliy Kavkaz surgunidagi yurtdoshlar qismati”, “Tarixning hasratli sahifalari” nomli kitoblrimizda Samarqand viloyatida kollektivlashtirish, quloqlashtirish, surgun qilish va uning oqibatlari masalalari yoritilgan edi. Ammo mazkur xotirakitobida bu asarlardan foydalanilmaganligi ayon boʻldi, masalaga juda ham yuzaki yondashilgan. Bu boʻlimda qamoqqa olinib, qatagʻon qilingan 688 kishi haqida oʻta qisqa maʼlumotlar keltirilgan. Masalan, Abdulqosimov Oʻroq – sovet hukumatiga qarshi faoliyat olib borganlikda ayblangan, 1932-yilda 3 yilga Oʻrta Osiyoda yashash huquqidan mahrum etilgan (140-bet). Yoki Abdullayev Joʻra – 1905-yilda tugʻilgan, 1931-yil 17-sentyabrida aksilinqilobiy targʻibot olib borganlikda ayblangan, qamoq jazosiga hukm qilingan (oʻsha sahifa). Xuddi shunday holatni kitobning 140-betidan 228-betigacha koʻrish mumkin. 688 nafar qatagʻon qurbonlari haqida maʼlumot keltirilgan. Ularning manbaviy asoslari koʻrsatilma-

³ Shamsutdinov R. Istiqloq yoʻlida shahid ketganlar. – Toshkent: Sharq, 2001. – 415 b.; Шамсутдинов Р.Т., Каримов Н.Ф., Юсупов Э.Ю. Репрессия. 1937–1938 годы. Документы и материалы. Выпуск 1. – Ташкент: Шарқ, 2005. – 285 с.; Shamsutdinov R., Qodirov A., Mamajanov A., Akbarova M., Rasulov B., Xonazarova F., Gʻaniyeva M. Tarixning hasratli sahifalari. – Toshkent: Sharq, 2006. – 303 b.; Shamsutdinov R. Qatagʻon qurbonlari. Ikkinchi kitob. – Toshkent: Sharq, 2007. – 495 b.; Шамсутдинов Р.Т., Юсупов Э.Ю., Мамажонов А., Дўстматов Э.П. Репрессия. 1937–1938. Документы и материалы. Выпуск 3. Жертвы Большого террора из Узбекистана. 1937 год, ноябрь. – Ташкент: Шарқ, 2007. – 496 с.; Шамсутдинов Р., Абдуллаев М., Дўстматов Э., Курбонов Х. Репрессия. 1937–1938 гг. Документы и материалы. Выпуск 4. Жертвы Большого террора из Узбекистана. 1937 год, декабрь. – Ташкент: Шарқ, 2008. – 573 с.; Shamsutdinov R., Qurbonov X., Rasulov J., Egamberdiyev F., Bekmambetov U. Qatagʻon qurbonlari (1938 yil fevral, sentyabr) Beshinchi kitob “Sharq” 2009 412 bet; 8) Rustambek Shamsutdinov Oʻzbekistonda sovetlarning qatagʻon siyosati va uning fojiali oqibatlari. – Toshkent: Sharq, 2012. – 430 b.; Shamsutdinov R., Xolmirzayev E. Kollektivlashtirish va “Katta terror” davrida qatagʻon qilingan vatandoshlarimizning xotira kitobi Samarqand viloyati. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015. – 350 b.

gan. Hech bo'lmaganda 2-3 abzasda fikr bildirish, biron-bir manba qayd etilishi lozim edi. Bizningcha, mazkur masalaga bevosita oid bo'lgan adabiyotlar ilmiy iste'moldan chetda qolgan. Shu bois kitobda kollektivlashtirish, quloqqa tortish, surgun qilish bilan bog'liq tarixiy jarayon va uning ayanchli oqibatlarini ochib berilmagan. Kitobning asosiy qismi "Katta qirg'in qurbonlari (1937–1938-yillar)" tarixiga bag'ishlangan. Samarqand viloyatida 1937–1938-yillarda amalga oshirilgan qatag'on siyosati va uning oqibatlarini yoritishda qator chalkashliklar, xatolar, buzilishlar, hatto ko'chirmachiliklar mavjud. "Ўзбекистонда советларнинг қатағон сиёсати ва унинг оқибатлари" nomli kitobimizning 301–310-sahifalarida "Дмитров лагердаги ўрта осиелик маҳбуслар анкетаси" nomli jadval berilgan. Uni aynan keltiramiz.

Jadvaldagi Butovo maydonida otilgan Botirov Ziyod haqidagi ma'lumotga nazar tashlaymiz. 2022-yilda "Akademnashr"da chop etilgan "O'zbekiston tarixi xorijiy manbalarda" nomli ikkinchi kitobimizning 92-sahifasida shunday ma'lumot keltirilgan: "7. Botirov Ziyod – 1905-yili Oqdaryo tumani Taryak qishlog'ida tug'ilgan, o'zbek, quloq, savdogar oilasidan, partiyasiz, savodsiz, Taryak qishlog'ida yashagan. 1935-yili 6 yilga mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan, jazoni Dmitlagdagi

"Texnika" uchastkasida umumiy ishlarda o'tagan, 1938-yil 9-aprelda qamoqqa olingan, aksilinqilobiy faoliyatda ayblanib otuvga hukm qilingan, hukm 1938-yil 20-iyunda ijro etilgan. 1990-yil 10-fevralda reabilitatsiya qilingan".

"Samarqand viloyati xotira kitobi"ning 265-sahifasida esa mana bu satrlar yozilgan: "Botirov Ziyod – 1905-yilda tug'ilgan. Oqdaryo tumani Tarak qishlog'ida yashagan. 1938-yil 9-aprelda aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblanib hibsga olingan. 1938-yil 5-iyunda Moskva viloyati UNKVD "uchligi" tomonidan oliy jazoga hukm qilingan. 1938-yil 20-iyunda Moskva shahri yaqinidagi "Butovskiy poligon"da otilgan. 1989-yil 16-yanvarda oqlangan". Bunday ko'chirmachilik holati Samarqand viloyati xotira kitobining "Katta qirg'in" qurbonlari (1937–1938-yillar) bobida ko'plab uchraydi.

Taqriz qilinayotgan kitobning eng katta kamchiliklaridan biri qatag'on qilinganlarning jazoga tortilish muddati, jazo turi aniq va ravshan keltirilmaganligidir. Bunga misollar juda ham ko'pki, ularni birma-bir keltirishning iloji yo'q. Ulardan faqat ayrimlarini keltiramiz: "Abdullayev Isaxon Maxsum 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingan", – deb yozilgan. Aslida, 1937-yil 26-sentyabrda O'zSSR Ichki ishlar xalq komissarligi "uchligi"ning Samarqand sektori taqdimiga ko'ra 10 mahbus otuv-

Дмитров лагердаги ўрта осиелик маҳбуслар анкетаси.¹

т/р	Фамилия	Исм	Таржиман ҳолига онд маълумотлар					Касби	Аввалин жазо мuddати	Хибса олинган кун	Хукм санаси	Отилган кун	Реабилитация қилинган кун	Дафи жойи
			Туғилган йили	Туғилган жойи	Миллати	Ижтимоий ахволи	Маълумоти							
1.	Абдуқоди-ров	Султон	1896	Тошкент шаҳри, Октябрь райони 2-уй	Ўзбек	Дехқон-ўртақол	Саводсиз	Этиқ-дўз	1936 й. 5 йил	1938. 03.20	1938. 05.20	1938. 05.27	1989. 06.19	Буто-ва май-дони
2.	Абдуллаев	Файзи	1899	Шахрисабз райони, Чоримор қишлоғи	Ўзбек	Дехқон-қулоқ	Чаласа-водли	Колхоз раиси	1935 й. 8 йил	1938. 03.22	1938. 06.05	1938. 06.20	1990. 02.05	Буто-ва май-дони
3.	Абдуллаев	Болбек	1896	Орол райони, Явош қишлоғи	Ўзбек	Қулоқ-собиқ мулла	Қуйи маълумотли	Собиқ мулла	1932 й. 1 йил 1934 й. 6 йил	1938. 02.09	1938. 02.19	1938. 02.21	1989. 06.19	Буто-ва май-дони

4.	Абдураз-зоххўжаев	Сайдуллахўжа	1889	ЎзР Полгон район Оқтепа қишлоғи	Тожиқ	Кулоқ-савдо-гар	Қуйи маъ-лумотли	Якка дехқон	1937 й. 10 йил	1937. 11.03	1937. 11.29	1937. 12.02	1990. 02.05	Буто-ва май-дони
5.	Адилаев	Холму-род	1908	Туркман ССР, Чандир қишлоғи	Турк-ман	Камба-ғал-деҳқон	Саводсиз	Дехқон	1933 й. 10 йил	1938. 01.20	1938. 01.26	1938. 01.31	1990. 02.28	Бутова май-дони
6.	Амиров	Бекте-мир	1911	Тожикистон Парогон қишлоғи	Ўзбек	Ўртаҳол-деҳқон	Чаласа-водли	Аниқ эмас	1933 й. 8 йил	1938. 01.27	1938. 02.02	1938. 02.05	1990. 03.19	Бутова май-дони
7.	Ашуров	Райим	1902	Корадарё район Мундичи қишлоғи	Ўзбек	Дехқон	Чаласа-водли	1937 йил ЎзКП(б) аъзоси, кол-хоз раиси	1932 й. 10 йил	1937. 11.15	1937. 11.29	1937. 12.03	-	Бутова май-дони
8.	Отажонов	Бобо	1907	Янги Урганч Туркман ССР Тошовуз шаҳри Балодная кўчаси 22-уй	Турк-ман	Кулоқ-деҳқон, кора ишчи	Чаласа-водли	Дехқон	1933 й. 7 йил	1937. 09.26	1937. 11.15	1937. 11.16	1990. 01.25	Бутова май-дони
9.	Отажонов	Собир	1912	ЎзР. Ишимжирон қишлоғи	Ўзбек	Дехқон	Қуйи маъ-лумотли	Аниқ эмас	-	1938. 03.16	1938. 05.20	1938. 05.20	1989. 06.19	Бутова май-дони
10.	Бобожо-нов	Жума-назар	1903	Хонқа тумани Саучен қишлоғи	Ўзбек	Дехқон-кулоқ	Саводли	хизматчи	1932 й. 10 йил	1938. 03.31	1938. 06.05	1938. 06.23	1990. 02.05	Бутова май-дони
11.	Ботиров	Зиёд	1905	Оқдарё райони Таряқ қишлоғи	Ўзбек	Кулоқ-сав-догар	Саводсиз	савдогар	1935 й. 6 йил	1938. 04.09	1938. 06.05	1938. 06.20	1990. 02.10	Бутова май-дони
12.	Бердиев	Мулла Харун	1893	Ургут райони Гиждувон қишлоғи	Ўзбек	Дехқон-кулоқ	Қуйи маъ-лумотли	Г.И. Қ. совети Каленин номи колхоз аъзоси	1931й. 10 йил	1938. 02.27	1938. 03.04	1938. 03.10	1990. 02.20	Бутова май-дони
13.	Воҳидов	Ваҳоб-жон	1897	Балиқчи райони Чинобод қишлоғи	Ўзбек	Дехқон-кулоқ	Чаласа-вод	Дехқон	1932 й. 1 йил. 1934 й. 8 йил	1938. 01.30	1938. 02.02	1938. 02.05	1990. 02.20	Бутова май-дони
14.	Имон Берди ўгли	Жон-Мамад	1906	Халали овули	Турк-ман	Контра-бандист	Саводсиз	Дехқон	1935 й. 5 йил	1938. 02.26	1938. 05.20	1938. 05.27	1989. 06.16	Бутова май-дони
15.	Дўсматов	Абдуса-мат	1907	Қоратепа	Ўзбек	Савдогар	Саводсиз	савдогар	1934 й. 10 йил	1938. 01.16	1938. 01.26	1938. 01.31	1989. 06.19	Бутова май-дони
16.	Ширек ўгли	Қурбан	1912	Сирах район Курман овули	Турк-ман	Кулоқ-бой	Қуйи маъ-лумотли		1934 й. 10 йил	1937. 11.03	1937. 11.29	1937. 12.02	1990. 02.05	Бутова май-дони
17.	Миржа-лилов	Мамат-кул	1910	Фарғона область Қўқон шаҳри	Ўзбек	Дехқон кулоқ	Чаласа-вод	Дехқон	1935 й. 10 йил	1937. 11.03	1937. 11.29	1937. 12.02	1990. 02.05	Бутова май-дони
18.	Омаров	Мусу-рат	1917	Уйғур райони Шорин посёлкаси	Уйғур		Саводсиз	Шорин колхозда қо-ра ишчи	1936 й. 3 йил	1937. 12.30	1938. 01.10	1938. 01.19	1989. 06.16	Буто-ва май-дони
19.	Сулаймо-нов	Шайди	1904	Ворошилов райони Абдулла-Бий қишлоғи	Қир-гиз		Саводсиз		1934 й. 6 йил	1938. 04.04	1938. 06.05	1938. 06.23	1989. 06.27	Бутова май-дони
20.	Султонов	Ваҳоб	1905	Сирдарё область Юкори Чирчик райони Тўйтепа қишлоғи	Қозоқ		Ўрта маъ-лумотли	Собик ВКП(б) аъзоси	1936	1937. 11.21	1937. 11.29	1937. 12.03	1989. 06.16	Бутова май-дони

21.	Ҳожибер- диев	Эгам- бер- ди	1896	Қува райони Извошбоши қишлоғи	Ўзбек	Қулоқ	Қуйи маъ- лумотли	1930–1932 колхозда кассоблик қилган	1932 й. 10 йил	1938. 03.01	1938. 06.05	1938. 06.20	1989. 06.19	Бутова май- дони
22.	Ҳўджа- қулов	Араб- бой	1899	Косон райони Аюнжангил қишлоғи	Ўзбек	Қулоқ	Саводсиз	Аниқ эмас	1934 й. 8 йил	1938. 02.18	1938. 02.25	1938. 02.28	1989. 06.19	Бутова май- дони
23.	Ҳолбеков	Абду- сат- тор	1897	Зеленский (ҳозирги Асака) тумани Қурама қишлоғи	Ўзбек	Қулоқ	Чала- савод	Аниқ эмас	1933 й. 1 йил 1934 й. 8 йил	1938. 03.12	1938. 03.19	1938. 03.25	1989. 06.19	Бутова май- дони
24.	Аймуҳа- медов	Махар	1882	Тошкент райони Дўрмон қишлоғи	Ўзбек	Қозоқ- савдогар	Чаласа- вод	Савдогар	1932 й.	1938. 01.17	1938. 01.26	1938. 01.31	1989. 06.16	Бутова май- дони
25.	Бозоров	Турсун	1899	Башкан райони Губдум қишлоғи	Ўзбек	Дехқон	Саводсиз	Аниқ эмас	1935 й. 7 йил	1938. 02.17	1938. 02.25	1938. 02.28	1992. 03.05	Бутова май- дони
26.	Давлатов	Курбон	1908	Дангара райони Булон қишлоғи	Ўзбек	Қулоқ- бой	Саводсиз	Аниқ эмас	1939 й. 10 йил	1938. 01.15	1938. 01.26	1938. 01.31	1989. 06.27	Бутова май- дони
27.	Дониёров	Махмуд	1904	Денов райони Хасанкапа қишлоғи	Ўзбек	Дехқон	Саводсиз	Дендар чўра колхозни аъзоси	1934 й. 8 йил	1938. 04.09	1938. 06.05	1938. 06.23	1990. 02.05	Бутова май- дони
28.	Жумаев	Ҳамдам	1915	Косон райони Майманак қишлоғи	Ўзбек	Қулоқ	Чаласа- вод	–	1934 й. 8 йил	1938. 03.17	1938. 05.20	1938. 05.27	1989. 06.16	Бутова май- дони
29.	Мадир ўғли	Илджан	1896	Палта-Қачан қишлоғи	Турк- ман	–	–	–	1931 й. 10 йил	1938. 02.12	1938. 02.19	1938. 02.26	1989. 06.19	Бутова май- дони
30.	Исаев	Ражаб	1900	Хоразм округи Сахкиён қишлоғи	Ўзбек	Дехқон	Қуйи маъ- лумотли	Колхозчи	1936 й. 10 йил	1938. 02.01	1938. 02.11	1938. 02.17	1989. 06.16	Бутова май- дони
31.	Исмаилов	Файзи	1912	Бухоро райони Харгўш қишлоғи	Ўзбек	Қулоқ- деҳқон	Қуйи маъ- лумотли	Дехқон	1934 й. 8 йил	1938. 04.02	1938. 06.05	1938. 06.23	1989. 06.16	Бутова май- дони
32.	Эшбоев	Маъ- мур	1910	Булунгур райони Қорақурсан қишлоғи	Ўзбек	Дехқон	Қуйи маъ- лумотли	Дехқон	1931 й. 10 йил	1938. 01.17	1938. 01.17	1938. 01.31	1989. 06.08	Бутова май- дони
33.	Каримов	Қурёз	1908	Янги Урганч шаҳри Хонқа райони	Ўзбек	Қулоқ	Чаласа- вод	Колхозчи	1934 й. 5 йил	1938. 02.10	1938. 02.18	1938. 02.26	1989. 02.26	Бутова май- дони
34.	Матёку- бов	Саман- дар	1901	Хонқа райони Қулон-Қорабоғ қишлоғи	Ўзбек	Қулоқ	Саводсиз	Чўпон	1938 й. 8 йил	1938. 02.04	1938. 02.11	1938. 02.17	1989. 06.09	Бутова май- дони
35.	Эргашев	Ҳожи- бек	1912	Зомин райони Ўрол қишлоғи	Ўзбек	Қулоқ- деҳқон	Чаласа- вод	Дехқон	1934 й. 8 йил	1938. 06.05	1938. 06.05	1938. 06.23	1990. 02.13	Бутова май- дони
36.	Исомид- динов	Бурҳон	1910	Фаргона райони Илма қишлоғи	Тожиқ	Қулоқ	Саводсиз	Аниқ эмас	1934 й. 8 йил	1938. 04.09	1938. 06.05	1938. 06.23	1990. 02.05	Бутова май- дони
37.	Исомов	Оташ	1908	Хўжаобод райони Найман қишлоғи	Ўзбек	Қулоқ	Саводсиз	Аниқ эмас	1934 й. 8 йил	1938. 04.10	1938. 06.05	1938. 06.20	1990. 02.10	Бутова май- дони
38.	Исмонлов	Аваз- мат	1894	Хонқа райони Каттажармиз қишлоғи	Ўзбек	Ўртаҳол деҳқон	Қуйи маъ- лумотли	1927 йил Қирмиз қишлоғида имом	1935 й. 10 йил	1937. 10.07	1937. 11.15	1937. 11.16	1990. 01.25	Бутова май- дони

39.	Қобулов	Турғунбой	1885	Андижон области Избоскан райони Қўқон қишлоғи	Ўзбек	Дехқон	Ўрта маълумотли (миллий)	Мулла	1934 й. 5 йил	1938. 01.22	1938. 01.26	1938. 01.31	1990. 01.25	Бутова май-дони
40.	Қораев	Саид-али	1912	Термиз райони Мазуробод	Ўзбек	Кулоқ-деҳқон	Саводсиз	Дехқон	1935 й. 5 йил	1938. 04.10	1938. 06.05	1938. 06.22	1990. 02.05	Бутова май-дони
41.	Мавлонов	Юнус хўжа	1910	Тошкент шаҳри	Ўзбек	Дехқон	Чаласа-вод	Аниқ эмас	1934 й. 10 йил	1937. 09.20	1937. 11.14	1937. 11.16	1990. 01.25	Бутова май-дони
42.	Мадамин-нов	Мавлон	1911	Фарғона райони Лаган қишлоғи	Тожиқ	Аниқ эмас	Ўрта маълумотли	Лаган қишлоқ советида хисобчи	1933 й. 10 йил	1938. 03.26	1938. 06.05	1938. 06.27	1990. 02.10	Бутова май-дони
43.	Маманазаров	Уруф	1898	Фориш райони Устухон қишлоғи	Ўзбек	Кулоқ	Қуйи маълумотли	Бедак колхозида қора ишчи	1935 й. 5 йил	1937. 09.20	1937. 09.23	1937. 09.26	1990. 01.19	Бутова май-дони
44.	Маматов	Йўлдош	1913	Бехбўдий райони Қамати қишлоғи	Ўзбек	Кулоқ	Чаласа-вод	Хўжаликда ишчи	1934 й. 10 йил	1938. 02.21	1938. 03.02	1938. 03.08	1990. 01.29	Бутова май-дони
45.	Марасулов	Абдура-сул	1902	Фарғона область Молотов райони	Ўзбек	Кулоқ-деҳқон	Саводсиз	Дехқон	–	1938. 03.13	–	1938. 03.16	1990. 01.29	Бутова май-дони
46.	Отажонов	Собир	1912	Гурлан райони Ишимжиран қишлоғи	Ўзбек	Кулоқ	Қуйи маълумотли	Дехқон	–	1938. 03.16	1938. 05.20	1938. 05.27	1989. 06.19	Бутова май-дони
47.	Холматов	Темир-кул	1907	Авғонистон Жулга қишлоғи	Ўзбек	Камбагал деҳқон	Саводсиз	Пахтачиликда ишчи	1933 й. 10 йил	1938. 01.16	1938. 02.02	1938. 02.05	1990. 02.20	Бутова май-дони
48.	Ниёзов	Остон	1891	Қорақўл район Қул-Човдўр	Ўзбек	Кулоқ	Саводсиз	Дехқон	1935 й. 5 йил	1938. 03.27	1938. 06.05	1938. 05.23	1990. 02.10	Бутова май-дони
49.	Хўжанов	Хўшназар	1891	Оқдарё райони Қанз-Қарақиз қишлоғи	Ўзбек	Кулоқ-деҳқон	Саводсиз	Комсомол номли колхозда кетмончи	1935 й. 10 йил	1938. 01.29	1938. 02.02	1938. 02.05	1990. 02.20	Бутова май-дони
50.	Мингбоев	Тўқли	1901	Митан райони Қорақалпоқ қишлоғи	Ўзбек	Дехқон-кулоқ	Қуйи маълумотли	Дехқон	1934 й. 5 йил	1937. 11.12	1937. 11.29	1937. 12.02	1990. 03.23	Бутова май-дони
51.	Султонов	Тўракул	1899	Марғилон райони Болтақўл қишлоғи	Ўзбек	Ишчи оиласидан	Саводсиз	Аниқ эмас	1936 й. 5 йил	1937. 09.26	1937. 11.15	1937. 11.16	1990. 01.25	Бутова май-дони
52.	Ҳайдаров	Дўснат	1890	Қарлик райони Хўжа Қаровул қишлоғи	Ўзбек	Кулоқ	Саводсиз	Аниқ эмас	1933 й. 8 йил	1938. 01.31	1938. 02.19	1938. 02.21	1990. 02.20	Бутова май-дони
53.	Ҳакимов	Абдулла	1911	Наманган область Чуст райони	Ўзбек	Дехқон	Саводсиз	Аниқ эмас	1934 й. 10 йил	1937. 09.17	1937. 11.14	1937. 11.16	1990. 02.25	Бутова май-дони
54.	Ҳалилов	Тожи	1888	Паст-Дағмон райони Жумабозор қишлоғи	Ўзбек	Дехқон-савдогар	Чаласа-вод	Қишлоқ совети раиси	1932 й. 10 йил	1937. 11.29	1937. 12.03	1937. 12.08	1990. 02.05	Бутова май-дони
55.	Тўраев	Эргаштўра ўгли	1900	Шерабод райони Талли-Маржон қишлоғи	Ўзбек	Ўртаҳол деҳқон	Саводсиз	Дехқон	1936 й. 5 йил	1938. 02.22	1938. 03.13	1938. 03.16	1990. 03.23	Бутова май-дони
56.	Ҳамро-лиев	Исмаи	1908	Олтиарик райони Водил қишлоғи	Ўзбек	Дехқон-кулоқ	Чаласа-вод	Дехқон	1935 й. 6 йил	1938. 03.27	1938. 06.05	1939. 06.23	1990. 02.05	Бутова май-дони
57.	Чориев	Янгибой	1910	Қорақўл тумани Чечен қишлоғи	Ўзбек	Дехқон	Қуйи маълумотли	Дехқон	1933 й. 10 йил	1938. 04.06	1938. 06.05	1938. 06.27	1990. 02.05	Бутова май-дони

58.	Шамсиев	Миркомил	1901	Хўжабод райони Карнайчи қишлоғи	Ўзбек	Дехқон-қулоқ	Саводсиз	Якка хўжалик бўлиб хизмат қилган	1934 й. 8 йил	1938. 03.28	1938. 06.05	1938. 06.23	1990. 02.05	Бутова май- дони
59.	Дилев	Ҳазратқул	1903	Бехбудий райони Файзиобод қишлоғи	Ўзбек	Қулоқ	Саводсиз	Дехқон	1934 й. 10 йил	1938. 03.28	1938. 06.05	1938. 06.23	1990. 02.05	Бутова май- дони
60.	Дўсанов	Ғозибой	1898	Ўрта Чирчиқ райони Қумқишлоқ	Ўзбек	Қулоқ	Саводсиз	Колхозчи	1933 й. 10 йил	1938. 03.07	1938. 03.13	1938. 03.16	1990. 03.23	Бутова май- дони
61.	Раҳматов	Қилич	1907	Бухоро шаҳри	Ўзбек	Дехқон	Саводли	Аниқ эмас	1936 й. 5 йил	1937. 09.17	1937. 11.14	1937. 11.16	1990. 01.26	Бутова май- дони
62.	Сандов	Жўра	1899	Самарқанд области Нарпай райони Қароқ қишлоғи	Ўзбек	Қулоқ	Қуйи маълумотли	Савдогар	1934 й. 10 йил	1938. 02.22	1938. 03.02	1938. 03.18	1990. 02.10	Бутова май- дони
63.	Каримов	Ўринбой	1903	Самарқанд области Юкори Дарғом райони Работ қишлоғи	Ўзбек	Дехқон	—	Дехқон	1933 й. 8 йил	1937. 06.07	1937. 06.16	—	1957. 06.16	Бутова май- дони
64.	Қодилов	Иброҳим	1913	Фарғона области Ёрғазор қишлоғи	Ўзбек	Дехқон	Саводли	1935 йил машина- трактор станциясида, Фарғона милициясида ишлаган	1935 й. 5 йил	—	1938. 02.26	—	—	Бутова май- дони
65.	Тўнев	Ваҳоб	1902	Кармана райони Ойранжи қишлоғи	Ўзбек	Дехқон	Чаласавод	Аниқ эмас	1935 й. 5 йил	1937. 09.18	—	—	1989. 06.29	Бутова май- дони
66.	Аҳмедов	Мирза	1909	Сирдарё области Олмос қишлоғи	Ўзбек	Дехқон	Чаласавод	Дехқон	—	1937. 06.16	1937. 07.07	1937. 07.07	1957. 03.06	Бутова май- дони
67.	Ҳасанбоев	Аваз	1905	Ўш уезди Оқдўрғон қишлоғи	Турк	Дехқон	Чаласавод	Дехқон	1933 й. 10 йил	1937. 06.16	1937. 06.16	1937. 06.17	1957. 03.06	Бутова май- дони
68.	Қодирқул ўғли	Оқназар	1913	Закаспий области Янги ариқ қишлоғи	Ўзбек	Дехқон	Чаласавод	Қарлук райони Уруғ хўжалиги таминотида агент	—	1937. 06.15	1937. 06.07	1937. 06.07	1957. 03.06	Бутова май- дони
69.	Муродов	Матлаб	1904	Тошкент шаҳри	Ўзбек	Ўзига тўқ деҳқон	Қуйи маълумотли	СССР ўрмон- чилик саное- ти халқ комиссарлиги- да таъминотчи бўлими бошлиғи	—	1937. 08.12	1937. 11.25	1937. 11.26	1957. 03.23	Бутова майдони
70.	Шерахмедов	Исmoil	1905	Тошкент шаҳри	Ўзбек	Қулоқ	Қуйи маълумотли	Аниқ эмас	1929 й. 10 йил	1937. 05.18	1937. 06.05	1937. 06.06	1957. 03.06	Бутова май- дони
71.	Садиров	Алланӣз	1901	Қўхта Қарин райони Қорабача Қорақалпоғистон	Қорақалпоқ	Колхозчи	Саводсиз	Колхозчи	1933 й. 10 йил	1938. 02.12	1938. 02.19	1938. 02.21	1990. 02.20	Бутова май- дони
72.	Сайпи	Ёздурди ўғли	1910	Қорабекул райони Ашқали қишлоғи	Туркман	Дехқон-қулоқ	Чаласавод	Колхозчи	1934 й. 5 йил	1938. 03.22	1938. 06.05	1938. 06.23	1990. 02.15	Бутова май- дони
73.	Сарихўжаев	Икром	1898	Янгийўл райони Йўлтушган қишлоғи	Ўзбек	Дехқон-қулоқ	Чаласавод	Дехқон	1934 й. 7 йил	1938. 02.28	1938. 06.05	1938. 06.23	1989. 06.16	Бутова май- дони
74.	Қора	Ортиқ ўғли	1899	Қарақалмиз райони Юан қишлоғи	Туркман	Қамбағал деҳқон	Саводсиз	Дехқон	1937 й. 2 йил	1938. 01.27	1938. 02.02	1938. 02.05	1990. 02.20	Бутова май- дони
75.	Қорақўл	Охмурод ўғли	1988	Юлган райони Қрасний қишлоғи Туркменистон	Туркман	Ўртаҳол деҳқон	Қуйи маълумотли	Дехқон	1936 й. 2 йил	1938. 01.27	1938. 02.02	1938. 02.05	1990. 01.05	Бутова май- дони
76.	Хайдар	Дўсмурод	1890	Қарлик райони Хўжақаровул қишлоғи	Ўзбек	Бой ўғли	Саводсиз	Дехқон	1933 й. 8 йил	1938. 01.31	1938. 02.19	1938. 02.21	1990. 02.20	Бутова май- дони

ga hukm qilingan. Ulardan biri Abdullayev Isaxon Maxsum bo'lgan.⁴

Mahbuslardan Ashurov Qori Rasul 1937-yili qamoq jazosiga hukm qilinganligi qayd etilgan. Vaholanki, Ashurov Qori Rasul otuvga hukm qilingan.⁵

Jalilov Rustam Bashirbekovich – 1887-yili Samarqand shahrida tug'ilgan, aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblanib Uzoq Sharq o'lkasi UNKVD tomonidan Nikolayevsk – Amur shahrida qamoq jazosiga hukm qilingan deb yozilgan. Aslida, Jalilov Rustam Bashirbekovichga qo'yilgan ayblovlar isbotlanmagani uchun uning jinoyat ishi to'xtatilgan.

Jahonov Olim – Kattaqo'rg'on rayoni Sho'rak qishlog'ida tug'ilgan va 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingan (279-bet). Aslida esa Jahonov Olim otuvga hukm etilgan.⁶

Jalilov Abdulla – Kattaqo'rg'on shahridan, 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingan deb qayd etilgan, aslida esa Jalilov Abdulla 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm etilgan.

Karimov Hakim – 1888-yili tug'ilgan, 1938-yil 3-sentyabrda aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblanib qamoq jazosiga hukm qilingan deb qayd etilgan. Aslida, Karimov Hakim Samarqand viloyati Siyob volostida 1900-yili tug'ilgan, 1938-yil 8-oktyabrda SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasida otuvga hukm etilgan.⁷

Ahrorov Haqberdi – 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingan (253-bet) deb ko'rsatilgan, aslida esa Ahrorov Haqberdi 6719-sonli ish bo'yicha 1937-yil 24-sentyabrda otuvga hukm qilingan.⁸

Iskandarov Davron – Samarqand okrugi Darg'om rayoni Madorif qishlog'ida ishchi oilasida tug'ilgan, SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasining 1938-yil 5-oktyabrda yig'ilishida otuvga hukm qilingan, hukm o'sha kuni ijro etilgan. Ammo jadid Iskandarov Davron "Samarqand viloyati xotira kitobi"ga kiritilmay qolgan.

Samarqand rayoni Arabxona qishlog'ida 1896-yili tug'ilgan Qobilov To'xta Qobilovich 1938-yil

15-oktyabrda SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasi qarori bilan otuvga hukm etilgan. Qobilov To'xta Qobilovich ham "Samarqand viloyati xotira kitobi"ga kiritilmay qolgan.

Samarqandda 1906-yili tug'ilgan Rahim Kozimov 1930-yil 26-iyunda qamoqqa olingan, 1930-yil 13-oktyabrda 8 yil qamoqqa hukm etilgan, 1931-yil 2-yanvarda Samarqanddagi mahbuslar uyidan Uxto-Pechorsk lageriga keltirilgan, 1939-yil 22-fevralda lagerdan ozod etilgan. Kozimov Rahim ham "Samarqand viloyati xotira kitobi"ga kiritilmagan.

Mingboyev To'qli 1901-yili Miton rayoni Qoraqalpoq qishlog'ida tug'ilgan, o'zbek, dehqon, ma'lumoti quyi, 1934-yili 5 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan, 1937-yil 11-dekabrda hibsga olingan, 1937-yil 2-dekabrda Butovo maydonida otilgan. Samarqandlik qatag'on qurboni Mingboyev To'qli ham "Samarqand viloyati xotira kitobi"ga kiritilmagan.

Ismatov Husain – aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblanib 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingan deb ko'rsatilgan.⁹ Aslida esa Ismatov Husain quloqqa tortilgan, doimiy ravishda o'g'irlik bilan shug'ullanganligi uchun 1 marta qamalgan va 2 marta vaqtincha qamoqqa olingan, ijtimoiy xavfli unsur sifatida 6686-sonli ish bo'yicha otuvga hukm etilgan.¹⁰

Taqriz qilinayotgan kitobning 299-sahifasida Karimov G'affor 1903-yili Samarqand shahrida tug'ilgani, aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangani, 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingani qayd etilgan. Aslida esa Karimov G'affor 1900-yili Samarqand shahrida dehqon oilasida tug'ilgan, SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasining 1938-yil 4-oktyabrda Toshkentda o'tkazilgan yig'ilishida otuvga hukm qilingan, hukm o'sha kuni ijro etilgan.¹¹

Shu o'rinda samarqandlik qatag'on qurbonlaridan Anqaboy Xudoybaxitov, Davron Iskandarov, Karimov Hakim, Burhonov Nazirlar ham Toshkent-

⁴ Шамсутдинов Р. Қатагон қурбонлари. Иккинчи китоб. – Тошкент: Шарқ, 2007. – Б. 139.

⁵ O'sha asar. – B.140.

⁶ O'sha asar. – B.131.

⁷ Шамсутдинов Р. Ўзбекистонда советларнинг қатагон сиёсати... – Б. 173–175.

⁸ Шамсутдинов Р. Қатагон қурбонлари. Иккинчи китоб... – Б. 131.

⁹ Samarqand viloyati xotira kitobining 292-betida.

¹⁰ Shamsutdinov R. Qatag'on qurbonlari. Ikkinchi kitob... – B.133.

¹¹ Шамсутдинов Р. Ўзбекистонда советларнинг қатагон сиёсати ва унинг оқибатлари (Биринчи китоб). – Тошкент, 2012. – Б. 88–90.

da bo'lib o'tgan SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi-ning 1938-yil 4-, 5-, 8-, 15-oktyabr kunlari o'tkazilgan sayyor sessiyasida otuvga hukm qilinganlar.¹² Ularning hayoti, faoliyati va qatag'on qilinishi "Samarqand viloyati xotira kitobi"ga kiritilmagan.

Samarqand tumani Sachakpoyon qishlog'idan, eroniy, imom o'g'li Mirhojiyev Putu, Samarqanddagi "Qizg'in" artelida qorovul Malikov Asqar, Samarqand tumani Chortut qishlog'idan Pirmatov Barot, Mitan rayonidan, 1900-yili tug'ilgan Eshquvat Jumayevlar otuvga hukm etilganlar, Oqdaryo tumani Qanq-Qoraqiz qishlog'ida tug'ilgan Xo'janov Xushnazar 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan, jazoni Dmitrov lagerida o'tagan, 1938-yil 2-fevralda otuvga hukm etilgan, hukm 5-fevralda ijro etilgan. Bu qatag'on qurbonlari ham "Samarqand viloyati xotira kitobi"ga kiritilmay qolgan.

"Репрессия. 1937–1938 гг. Документы и материалы. Выпуск 3. Жертвы Большого террора из Узбекистана 1937 год, ноябрь" nomli kitobimizning 305–313-sahifalarida 1937-yil 21-noyabrda O'zSSR Ichki ishlar xalq komissarligi "uchligi" tomonidan Samarqand sektori bo'yicha 31 nafar samarqandliklar ustidan hukm chiqarilgani qayd etilgan. Ulardan Mahkamov Mulla Siroj, Hasanov Odina, Abdusoatov Qo'zi Haydarbek, Husainov Qo'zi Haydarbeklar 10 yildan qamoq jazosiga hukm etilgan, jadidlardan, ya'ni "Milliy ittihad" tashkiloti a'zolaridan Rahmonberdiyev Topildi, O'rinxo'ja Mirzaxo'jayev, Abduxayrov Abdubakr, Jo'raboyev To'laboy, Raji Faxriddin Nasriddinovich (uning o'zi Nasriddin Faxriddin Roji) Abduqodir Shakuriy, Nasriddinov Zayniddinlar 8 yil qamoq jazosiga hukm etilgan, muddati 1937-yil 17-sentyabrdan hisoblangan. Biroq bu qatag'on qurbonlaridan Abdusoatov Qo'zi Haydarbek, Husainov Qo'zi Haydarbek, Jo'raboyev To'laboy, Raji Faxriddin Nasriddinovich (uning o'zi Nasriddin Faxriddin Roji)lar "Samarqand viloyati xotira kitobi"ga kiritilmagan.

Samarqand sektori bo'yicha 1937-yil 1-dekabrda 56 kishi jazoga tortilgan. Shundan 14 kishi yevropalik millat vakillari, qolgan 42 kishi mahalliy millat vakillari bo'lgan.¹³ Shundan "Samarqand viloyati xotira kitobi"ga 20 nafari, ya'ni Xolmuro-

dov Abduqosim, Rahmonqulov Ahadqul, Shirov Nurulla Maxsum, Mamatqobilov Ergash, Pardayev Isroil, Hakimov Rahmonqul, Omonov Qahhor, Abdurahmonov Razzoq, Murodov G'oyib, Mullajonov Ibrohimjon, Hasanov Tursunqul, Abdukarimov G'ozixo'ja, Ochilov Mulla Safar, Xonxo'jayev Luqmonxonxo'ja, Do'stmurodov Mulla Abdumurod, Jo'rayev Ismoil, Ochilov Ahror, Jomurotov Allamurod, Xo'janov Nurmat, Nurullayev G'oz, G'iyosov Quadratlar kiritilgan. Qolaversa, bu qatag'on qilinganlar haqidagi ma'lumotlar buzib ko'rsatilgan. Lekin xotira kitobiga bu qatag'on qurbonlaridan 22 nafari: Eshonqulov Omon, Fayziyev Rashid, Yusupov Qodir, Hasanov Doniyor, Kenjayev Bekmurod, Xolmurodov Is'hoq, Nasritdinov Mulla Abduhamid, Xoliqov Amin, Amirxonov Umar Nazirovich, Xolmurodov Shalki, Murodov Rahmonqul, To'rabekov Hasanbek, Turovov Mamayusuf, Murzonov Namoz, Sodiqov Xolmo'min, Qo'shoqov Jumaboy, Muhammadiyev Asqar, Soliyev Aziz, Muzafxo'jayev Shukrullo, Yormatov Mulla Yodgor, Oqbo'tayev Mamashukur, Xo'janov Ibrohimlar kiritilmay qolgan. Buni qanday izohlash mumkin?

Xotira kitobining 340-sahifasida shunday yozilgan: "Ostonov G'afur – 1905-yilda Kattaqo'rg'on shahrida tug'ilgan, Izboskan rayoni partiya komitetining ikkinchi kotibi bo'lgan. Aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan. 1938-yil 19-yanvarda oliy jazoga hukm qilingan, 1989-yil 16-yanvarda oqlangan". Aslida esa SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasining 1938-yil 14-oktyabrdagi yig'ilishida Ostons G'afur otuvga hukm qilingan, jazo o'sha kuni ijro etilgan. Partiya XX syezdidan so'ng reabilitatsiya qilingan.¹⁴

Mazkur xotira kitobining 350-sahifasida shunday yozilgan: "Rajabov Kamol – 1898-yili Ikromov rayoni Arabxona qishlog'ida tug'ilgan. Aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan. 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingan. 1989-yil 16-yanvarda oqlangan".

Bizning Elyorbek Xolmirzayev bilan hammualiflikdagi "Kollektivlashtirish va "Katta terror" davrida qatag'on qilingan vatandoshlarimizning xotira kitobi Samarqand viloyati (1929–1939-yillar)" kito-

¹² Shamsutdinov R. O'zbekistonda sovetlarning qatag'on siyosati va uning oqibatlar... – B.109–111; 122–123; 172–175; 233–234.

¹³ Репрессия. 1937–1938 гг. Документы и материалы. Выпуск 4... – С.34–42.

¹⁴ RF RFXMA, 7-fond, 1-ro'yxat, 10-ish, 546-varaq; Qarang: Shamsutdinov R. O'zbekistonda sovetlarning qatag'on... – B.50–51; 223–224.

bimizda shunday yozilgan: “Rajabov Kamol – 1889-yili Pastdarg‘om rayoni Arabxona qishlog‘ida tug‘ilgan, o‘qimishli, “Birlashgan” nomli kolxoz raisi, 1934-yil 26-noyabrda hamqishloqlari Muhammadi Salomov, Doniyor Gadoyev, Hojiqulboy Ismoilov, Abdulla Rizoqulov, Shodmonqul Tog‘ayevlar bilan birga hibsga olingan. Ular 1934-yil 3-dekabrda asossiz, so‘roqsiz, tergovsiz sud qilinib, otuvga hukm etilganlar. 1935-yil 10-yanvarda O‘zSSR Oliy sudi qarori bilan otuv jazosi 10 yil qamoq jazosi bilan almashtirilgan. Samarqand shahri turmasidan Uzoq Sharqning Amur viloyati Zabitan koloniyasiga yuborilgan. Uzoq Sharq o‘lka IIXKligi¹⁵ “uchligi” qarori bilan RSFSR Jinoyat kodeksining 58-10-moddasi bilan sudlanib, o‘lim jazosiga hukm qilingan. Hukm 1937-yil 23-dekabrda ijro etilgan. 1992-yil 19-iyunda oqlangan (345-bet)”.

Xotira kitobining 351-sahifasida shunday yozilgan: “Rajabov Hamraqul – 1898-yilda tug‘ilgan, Samarqand shahrida yashagan, 1938-yil 13-oktyabrda aksilinqilobiy targ‘ibot olib borganlikda ayblanib qamoq jazosiga hukm qilingan. 1989-yil 16-yanvarda oqlangan”. Aslida esa Rajabov Hamraqul 1895-yili Samarqand shahrida kambag‘al-ishchi oilasida tug‘ilgan, tojik, ma‘lumoti quyi, 1927-yildan partiya a‘zosi, partiya bileti raqami o833835, Samarqanddagi agrar-paxtachilik fakultetida 1 yil o‘qigan... SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasining 1938 yil 13 oktyabrda Toshkentda o‘tkazilgan yig‘ilishida Rajabov Hamraqul otuvga hukm etilgan, hukm o‘sha kuni ijro etilgan. Partiya XX syezdidan so‘ng rehabilitatsiya qilingan.¹⁶

“Uchlik”ning 1938-yil 7-fevraldagi yig‘ilishi 68-sonli bayonnomasida 81 mahbus otuvga, 45 mahbus 10 yil qamoq jazosiga hukm etilgan. Samarqand viloyati bo‘yicha xotira kitobimizning 232–242-sahifalarida 27 nafar qatag‘on qilinganlar haqida ma‘lumotlar keltirilgan. Taqriz qilinayotgan kitobda bu qatag‘on qurbonlaridan atiga Po‘latov Quvvat, Jiyanov Nozim, Islomov Jiyan, Pardayev aslida Faxridinov Najim, Irisov Suvonqul, Rayimqulov Normurod, Inomov Eshquvat, Umrzoqov Boymurod, Soliyev Po‘lat Majidovich haqida qisqa-

cha ma‘lumotlar keltirilgani holda, bu 9 nafaridan 8 tasi xato (ya‘ni 1937-yilda qamoq jazosiga hukm etilgan tarzida yozilgan, aslida, ular otilgan) yozilgan bo‘lib, qolgan 18 nafari xotira kitobiga kiritilmagan.

Nosirboyev Sattor Usmonovich 1899-yil avgustida Samarqand shahar Bog‘ishamol rayoni Yunuchka qishlog‘ida dehqon oilasida tug‘ilgan, millati tojik, ma‘lumoti o‘rta, 1935-yili partiya tozalovidan o‘tgan, yashash manzili – Toshkent shahar Uyezd-naya ko‘chasi 9-uy, SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasining 1938-yil 15-oktyabrda Toshkentdagi yig‘ilishida 15 yil qamoq jazosiga hukm qilingan, keyinchalik rehabilitatsiya qilingan.¹⁷ Ammo Nosirboyev Sattor Usmonovich haqidagi ma‘lumotlar kitobga kiritilmagan.

O‘zSSR Ichki ishlar xalq komissarligi “uchligi” Samarqand sektori 10 mahbusni otuvga hukm qilgan. Ulardan birinchisi Nursaidov Hoji Suyar 1870 yili tug‘ilgan, Qoradaryo rayoni Berdiqu‘rg‘on qishloq soveti Payshanba qishlog‘idan, o‘zbek, sobiq amirlik davrida “Muxarame” mansabida bo‘lgan, hibsga olingunga qadar imom bo‘lgan. Qoradaryo rayonida mavjud bo‘lgan isyonchi, millatchi ruhoniylar guruhining rahbari va tashkilotchisi, millatchi, trotskiychilar bilan bevosita aloqada bo‘lib, uning vakili Gaydarov orqali doimiy ravishda aksilinqilobiy, mag‘lubiyatchilik, ig‘vogarlik targ‘ibotini olib borganlikda, kapitalistik mamlakatlar bilan bo‘ladigan urushda sovet hokimiyatining halokatga uchrashi muqarrarligi to‘g‘risida tashviqot qilganlikda, musulmon ruhoniylar guruhlar bilan aloqada bo‘lib isyonchilik harakati qilganlikda ayblangan”.¹⁸ Xotira kitobida esa: “Nursaidov Hoji Suyar 1937-yili qamoq jazosiga hukm qilingan”, – deb mutlaqo xato ko‘rsatilgan.

Xotira kitobining 338-sahifasida shunday yozilgan: “Ollomurodov Husan – 1900-yilda Bedana qishlog‘ida tug‘ilgan. Aksilinqilobiy targ‘ibot olib borganlikda ayblangan. 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingan. 1989-yil 16-yanvarda oqlangan”. Aslida esa Ollomurodov Husan 1937-yil 28-oktyabrda otuvga hukm etilgan.¹⁹

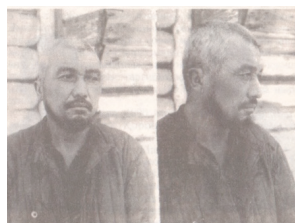
¹⁵ Ichki ishlar xalq komissarligi.

¹⁶ RF FXXMA, 7-fond, 1-ro‘yxat, 10-ish, 549-varaq; Shamsutdinov R. O‘zbekistonda sovetlarning qatag‘on... – B.203–204.

¹⁷ O‘zbekistonda sovetlarning qatag‘on... – B.250–251.

¹⁸ Shamsutdinov R. Qatag‘on qurbonlari. Ikkinchi kitob... – B.139.

¹⁹ O‘sha asar. – B.332.

Xo'janov Xushnazar
(1891-1938)

Forish rayoni Kulba qishlog'ida 1873-yili tug'ilgan, 1937-yil 7-dekabrda otuvga hukm etilgan Rizayev Mavlon ham Xotira kitobiga kiritilmay qolgan.²⁰

Taqriz qilinayotgan kitobning 363-sahifasida Saidov familiyasi bilan 6 nafar qatag'on qilinganlarning nomlari keltirilgan. Ammo 1899-yili Samarqand viloyati Narpay rayoni Qarnoq qishlog'ida tug'ilgan, o'zbek, quloq, ma'lumoti quyi, savdogar, 1934-yil 10 yil qamoqqa hukm etilgan, 1938-yil 22-fevralda hibsga olingan, 1938-yil 18-martda otilgan, Butovo poligonida dafn qilingan, 1990-yil 10-fevralda reabilitatsiya qilingan Saidov Jo'ra haqida ma'lumot keltirilmagan.²¹

Kitobning 368-betida shunday yozilgan: "Sattorov Zaki – 1904-yilda tug'ilgan. Samarqand shahrida yashagan. 1938-yil 13-oktyabrda aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblanib qamoq jazosiga hukm qilingan. 1989-yil 6-yanvarda oqlangan". Kitobimizning 2206–207-sahifalarida Sattorov Zaki ning surati bilan hayoti va taqdiri yoritilgan. 1938-yil 13-oktyabrda SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasi yig'ilishida Zaki Qiyomovich Sattorov otuvga hukm qilingan, hukm o'sha kuni ijro etilgan.

Safarov Bobonazar – 1900-yilda Ikromov rayoni Ibrohimota qishlog'ida tug'ilgan. Aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan. 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingan. 1989-yil 16-yanvarda oqlangan (368-bet). Aslida esa Safarov Bobonazar 1937-yil 24-sentyabrda otuvga hukm etilgan.²³

Kitobning 372-sahifasida "Suvonov Ahad – 1918-yili Kattaqo'rg'on rayoni Sho'rak qishlog'ida tug'ilgan. Aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan. 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingan. 1989-yil 16-yanvarda oqlangan" tarzida berilgan. Aslida esa Suvonov Ahad 1937-yil 20-avgustda

6680-sonli ish bo'yicha 10 yilga mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan.

Suvonqulov Ismoil – 1898-yili Quyiqlik qishlog'ida tug'ilgan. Urgut tumanida yashagan. Aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan. 1937-yil 22-avgustda qamoq jazosiga hukm qilingan. Aslida, Suvonqulov Ismoil 1937-yil 26-sentyabrda... xalq dushmanlarini qamoqqa olishga hamdardlik izhor etganlikda ayblanib, mol-mulki musodara etilib, otuvga hukm qilingan.²⁴

Kitobning 373-sahifasida Sulaymonov Ochil 1872-yili tug'ilgani, 1938-yil 26-fevralda aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangani, qamoq jazosiga hukm qilingani qayd etilgan. Aslida, Sulaymonov Ochil Samarqand tumani Chortut qishlog'idan, eroniy, sobiq quloq, hibsga olingan paytda aniq mashg'uloti bo'lmagan. 1935-yili noqonuniy ravishda sobiq Ittifoqdan Eronga ko'chgan, 1937-yili noqonuniy ravishda qaytib kelgan, 1937-yili kolxozchilar orasida ingliz va afg'on harbiylari Turkmanistonga kirib borib, u yerga yaxshi hayot olib kelgani, O'zbekiston dehqonlari hukumat zulmidan halok bo'layotgani haqida mish-mish tarqatganlikda ayblangan Sulaymonov Ochil 1938-yil 21-sentyabrda 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan.²⁵

Kitobning 373-sahifasida: "Sultonov Mirzamurod – 1879-yilda Akmal Ikromov rayoni Ingichka qishlog'ida tug'ilgan. Aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan. 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingan. 1989-yil 16-yanvarda oqlangan", – deb ko'rsatilgan. Aslida esa Sultonov Mirzamurod 1937-yil 24-sentyabrda otuvga hukm etilgan.²⁶

Xotira kitobining 378-sahifasida: "Tog'ayev Abduvali – 1906-yilda Ikromov rayoni Sazag'on qishlog'ida tug'ilgan. Aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan. 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingan. 1989-yil 16-yanvarda oqlangan", – deb yozilgan. Aslida, 1937-yil 24-sentyabrda Tog'ayev Abduvali otuvga hukm etilgan.²⁷ "To'xtayev

²⁰ Шамсутдинов Р., Холмирзаев Е. Коллективлаштириш ва "Катта террор" даврида катагон қилинган... – Б.41–42.

²¹ Qarang: Shamsutdinov R. O'zbekistonda sovetlarning qatag'on siyosati... – B.301–308.

²² O'sha asar. – B.206–207.

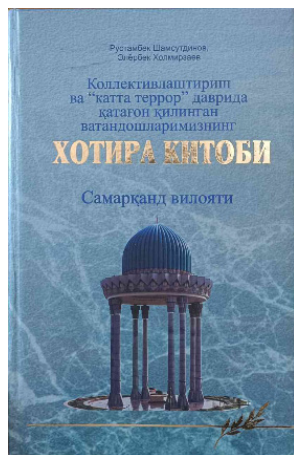
²³ Qatag'on qurbonlari (1937-yil 10-avgust – 5-noyabr). Ikkinchi kitob... – B.138.

²⁴ O'sha asar. – B.143-bet.

²⁵ Qatag'on qurbonlari (1938-yil fevral, sentyabr). Beshinchi kitob... – B.332.

²⁶ Qatag'on qurbonlari (Ikkinchi kitob)... – B.137.

²⁷ O'sha asar. – B.138.

Samarqand viloyati (1929-1939 yillar) Ikkinchi kitob, Toshkent "Yangi asr avlodi" 2015, 352-bet

olib borganlikda ayblangan. 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingan. Biroq Umrzoqov Nomoz ham 1937-yil 24-sentyabrda otuvga hukm etilgan.

Usmonov Ismat Xotira kitobida 1937-yil qamoq jazosiga hukm qilingan deb yozilgan. Lekin Usmonov Ismat 1937-yil 24-sentyabrda otuvga hukm etilgan.

Kitobning 386-sahifasida: "Turonov O'roz – 1908-yilda Bulung'ur rayoni Maydabuloq qishlog'ida tug'ilgan. Aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan. 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingan", – deb ko'rsatilgan. Aslida esa Turonov O'roz (6692-sonli ish bo'yicha qurolli bosqinchilik va ot o'g'irlagani uchun 3 marta qamalgan, 5 marta vaqtincha qamoqqa olingan, sobiq bosmachi) 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm etilgan, jazo muddati 1937-yil 2-avgustdan hisoblangan. Banda guruhining boshliqlari bilan aloqada bo'lib qurol bilan ta'minlaganlikda, yillar davomida banditlik va hayvon o'g'irlash bilan shug'ullanganlikda ayblangan.²⁹

Kitobning 412-sahifasida Shodiyev Suyun – 1897-yilda Bulung'ur tumanida tug'ilgan. 1938-yil 29-yanvarda aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblanib qamoq jazosiga hukm qilingan satr-

Hakim – 1914-yilda Samarqand rayoni Mironqul qishlog'ida tug'ilgan. Aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan. 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingan (338-bet)". Vaholanki, To'xtayev Hakim ham 1937-yil 24-sentyabrda otuvga hukm etilgan.²⁸ Shuningdek, Umrzoqov Nomoz – 1889-yilda Qoradaryo rayoni A'zamxo'ja qishlog'ida tug'ilgan. Aksilinqilobiy targ'ibot

lari keltirilgan. Aslida esa Shodiyev Suyun 1938-yil 17-fevralida otuvga hukm etilgan.³⁰

Kitobning 414-betida Shonazarov Abdunazar (uning o'zi Shaxnazarov Nazar) –1902 yilda Samarqand tumani Bo'zi qishlog'ida tug'ilgan, aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan, 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingan deb yozilgan. Vaholanki, Shonazarov Abdunazar 1937-yil 24-sentyabrda otuvga hukm etilgan.³¹

Shuningdek, kitobning 410-betida Shukurov Ashur aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblanib 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingan deb ko'rsatilgan. Aslida esa Shukurov Ashur 1937-yil 24-sentyabrda otuvga hukm etilgan.³² Shu o'rinda Shukurov Bozor, Shukurov Mamarizo, Ernazarov Xudoyberdilar ham kitobda qamoq jazosiga hukm etilgan deb xato berilgan, aslida esa ular ham otilgan.

Kitobda: "Qalandarov Usmonxon – 1881-yilda Qoradaryo rayoni Oqqo'rg'on qishlog'ida tug'ilgan. Aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan. 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingan", – deb xato ko'rsatilgan. Vaholanki, Qalandarov Usmonxon 1937-yil 26-sentyabrda O'zSSR Ichki ishlar xalq komissarligi "uchligi" Samarqand sektori tomonidan otuvga hukm qilingan.³³

Kitobning 429-sahifasida Qodirov Berdi 1885-yilda Qoradaryo rayoni Rovot qishlog'ida tug'ilgani, aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblanib 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingani ko'rsatilgan. Biroq Qodirov Berdi 1937-yil 24-sentyabrda 6681-sonli ish bo'yicha otuvga hukm etilgan.³⁴

Xotira kitobining 434-betida esa: "Qurbonov Qosim – 1883-yilda tug'ilgan. 1937-yil 19-avgustda aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblanib qamoq jazosiga hukm qilingan, 1989-yil 10-iyunda oqlangan", – deb ko'rsatilgan. Vaholanki, Qurbonov Qosim 1883-yili tug'ilgan, Urgut rayoni Urgut qishloq soveti Kuy qishlog'idan, o'zbek, quloq, 1932-yili quloqqa tortilgan, hibsga olinganda aniq mashg'uloti bo'lmagan. Atrofiga quloq va ruhoni-

²⁸ O'sha asar. – B.129.

²⁹ Qatag'on qurbonlari (Ikkinchi kitob)... – B.133–134.

³⁰ Qatag'on qurbonlari (1938-yil fevral, sentyabr). Beshinchi kitob. – B.292.

³¹ Qatag'on qurbonlari (Ikkinchi kitob)... – B.131.

³² Qatag'on qurbonlari (Ikkinchi kitob)... – B.136–137.

³³ Qatag'on qurbonlari (Ikkinchi kitob)... – B.139–140.

³⁴ O'sha asar... – B.133.

larni yig'ib doimiy ravishda kolxozdagi "14"chilar orasida ocharchilik haqida, urush to'g'risida va hukumatda tez orada o'zgarish bo'lishi to'g'risida aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan.³⁵ "O'zSSR Ichki ishlar xalq komissarligi "uchligi"ning Samarqand sektori taqdimiga ko'ra, Qurbonov Qosim 1937-yil 26-sentyabrda otuvga hukm etilgan.

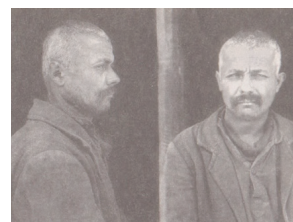
Xotira kitobining 435-sahifasida: "Qo'chqorov Pirnazar – 1905-yilda Qoradaryo rayoni Ravot qishlog'ida tug'ilgan. Aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan. 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingan. 1989-yil 16-yanvarda oqlangan", – deb yozilgan. Aslida esa 1937-yil 24-sentyabrda 6681-sonli ish bo'yicha jazoni o'tamay qochganlikda, qurollangan o'g'rilar bilan birga bo'lganlikda, hibsga olingan vaqtda qurolli qarshilik ko'rsatganlikda ayblanib otuvga hukm etilgan.

Kitobning 437-sahifasida G'aniyeva Habiba Samarqand tumanida tug'ilgani, aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblanib 1937-yilda qamoq jazosiga hukm qilingani qayd etilgan. Qamoq jazosining muddati ko'rsatilmagan.

1937-yil 21-noyabrdagi "uchlik" yig'ilishida 11284-ish bo'yicha O'zSSR Ichki ishlar xalq komissarligi Samarqand sektori tomonidan 1853-yili Xatirchi rayoni Polvonota qishlog'ida tug'ilgan G'aniyev Ochil quloqqa tortilgan, 1932-yili aksilinqilobiy faoliyati uchun 5 yilga qamalgan, hibsga olingan vaqtda aniq mashg'uloti bo'lmagan, sovet hukumatiga qarshi tuhmat qilganlikda, aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblanib 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm etilgan.³⁶ Lekin kitobda bu shaxs haqida ma'lumot berilmagan. Bunga o'xshash holatlar kitobda juda ko'p.

"Tarixning hasratli sahifalari" nomli kitobimizning 260-sahifasida shunday ma'lumot keltirilgan: "Halimov Toji, 1888-yili Pstdarg'om tumani Jumabozor qishlog'ida tug'ilgan, o'zbek, dehqon, savdogar, partiyasiz, chalasavod, qishloq soveti raisi, 1932-yili 10 yilga mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. Jazoni Dmitlagda o'tagan, 1937-yil 29-noyabrda qamoqqa olingan. 1937-yil 3-dekabrda

aksilinqilobiy tashviqot olib borganlikda, Buxoro amirida pulemyotchi bo'lganlikda va "Yosh buxoroliklar" otryadiga hujum qilganlikda ayblanib otuvga hukm qilingan, hukm 1937-yil 8-dekabrda ijro etilgan.

Toji Xalimov (1888-1937)

Uning oilasida 34 yoshli xotini Saodat Alimova, 11 yoshli o'g'li Azonqul, 7 yoshli qizi Xosiyat, 65 yoshli onasi Mehri bo'lgan". Hatto uning rasmi ham berilgan. Bu inson haqida Xotira kitobining 442-sahifasida esa shunday yozilgan: "Halimov Toji – 1888-yilida Pstdarg'om tumani Jumabozor qishlog'ida tug'ilgan. Qishloq kengashi raisi. Aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan. 1932-yilda 10 yilga qamoq jazosiga hukm qilingan. 1937-yil 3-dekabrda qayta sudlangan. Oliy jazoga hukm qilingan".³⁷ Bu yerda ham aniq ko'chirmakashlikka yo'l qo'yilgan.

20–30-yillarda qishloq xo'jaligini kollektivlash-tirish va shu asosda quloqlashtirish hamda quloqqa tortilgan dehqonlarni surgun qilish, qatag'on qilish amaliyoti keng qo'llanilgan davrda Samarqand viloyatidan Shimoliy Kavkazga ko'plab dehqonlar yuborilgan. Shimoliy Kavkazning Prikumsk rayoniga 1931-yil 28-avgustda Kogondan jo'natilgan 605-sonli eshelonda 231 oila (1542 kishi) bo'lib, shundan 387 nafarini erkaklar, 324 nafarini ayollar, 646 nafarini esa bolalar tashkil etgan.

Kattaqo'rg'ondan yo'lga chiqqan 615-eschelonda 282 xo'jalik (1450 kishi) bo'lgan, shundan 471 nafari erkaklar, 396 nafari ayollar, 583 nafari esa bolalar edi.³⁸

Shimoliy Kavkazga surgun qilingan samarqandlik "quloq"lar va ularning achinarli taqdiri "Shimoliy Kavkaz surgunidagi yurtdoshlar qismati" nomli kitobimizda tahlil qilingan. "O'zbekistonda sovetlarning qatag'on siyosati va uning oqibatlari" kitobida Samarqanddan Shimoliy Kavkazga surgun qilinganlardan Mulla Isa Ernazarov, Ashurov Oqil va boshqalarning achinarli taqdiri ochib berilgan.

³⁵ Qatag'on qurbonlari... – B.142.

³⁶ Репрессия. 1937–1938 гг. Документы и материалы. Выпуск 3... – С.308.

³⁷ Qatag'on qurbonlari xotira kitobi. Samarqand viloyati... – B.442.

³⁸ Tarixning hasratli sahifalari... – B.126.

Shimoliy Kavkaz surgunidagi samarqandliklardan Bulung'ur rayonidan Eshboyev Ma'mur, Forish rayonidan Mamanazarov Uruf, Yuqori Darg'om rayonidan Karimov O'rinboylar 1938-yili Dmitrov lagerida otilgan. Uxta-Pechorsk lagerida Narpay rayoni Rajabali qishlog'idan Hasan Nabiyev qamoq jazosini o'tab ozod etilgan.

Shuningdek, Xomidov Mustafo – Samarqand viloyati Sarbosh qishlog'idan, RSFSR Jinoyat kodeksining 58-10-moddasi bilan 10 yil qamoq jazosiga hukm etilgan, Yunusov Ibrohim – 1906-yili Samarqand shahrida tug'ilgan. 1943-yil 8-iyunda 211-o'qchi diviziyasi harbiy tribunali RSFSR Jinoyat kodeksining 58-1-moddasi bo'yicha 10 yil qamoq jazosiga hukm etgan, Hasanov Nazarqul – 1903-yili Samarqand viloyati Zomin rayoni Yom qishlog'ida tug'ilgan, kasallagi munosabati bilan SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasining 1938-yil oktyabrda yig'ilishida ishi ko'rilmay qolgan. Bu kabi qatag'on qilinganlarning ko'plari Samarqand xotira kitobiga kiritilmay qolgan.

Shulardan kelib chiqib aytamizki, nashrga berishdan oldin tahririyat hay'ati va tuzuvchilar har bir kitob qo'lyozmasi bilan yana bir marta tanishib, tekshirib chiqishlari, muhokama qilishlari, nashr uchun xulosa va tavsiyalar berishlari zarur edi. Shunday tadbir o'tkazilmaganligi, mazkur ishga faqat markazchilik tamoyili asosida yondashilganligi, tahririyat a'zolari va tuzuvchilar tomonidan masalaga jiddiy yondashilmaganligi, har bir kitob tegishli taqrizlardan o'tkazilmaganligi tufayli viloyatlar bo'yicha nashr etilgan "Qatag'on qurbonlari xotira kitob"lari ko'pdan ko'p xato va nuqsonlar bilan chiqqan.

Biz yuqorida faqat Samarqand viloyati bo'yicha "Qatag'on qurbonlari xotira kitobi" haqidagina o'z fikr-mulohazalarimizni izhor etdik, xolos. Bunday

tanqidiy fikrlar boshqa viloyatlar bo'yicha nashr etilgan xotira kitoblariga ham xosdir. Buning eng asosiy sabablaridan biri shunday muhim ahamiyatga ega bo'lgan vazifaga mas'uliyatsizlik bilan yondashilganligidir.

"Qatag'on qurbonlari xotira kitob"larini nashrga tavsiya etishdan oldin tuzuvchilar mutaxassislar bilan keng va atroflicha muhokama qilishlari, Qatag'on qurbonlari xotirasi muzeyi rahbariyati viloyatlardan kelgan kitob qo'lyozmalarini sinchiklab o'rganishi, mavjud kamchilik, nuqson, xatolarni ko'rsatib berishi shart edi. Tahririyat hay'atining 15 a'zosi, jumladan, B.V. Hasanov (rais), M.F. Zikrullayev, B. Irzayev, M.A. Darmonova, Yu.X. Ashurov, D.X. Fayzullayev, M.B. Alijonov, B.A. Muratov, Yu.J. Safarovlar masalaga tegishli mas'uliyat bilan yondashmaganlar. Viloyatlardagi Qatag'on qurbonlari xotirasi muzeylari xodimlari bilan hamkorlik, o'zaro yordam, talabchanlik, maslahat berish qoniqarli darajada bo'lmagan.

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Tarix fakultetida faoliyat ko'rsatayotgan tarix fanlari doktorlari, professorlar Farxod Xamidovich Nabiyev, Ilhom Muxitdinovich Saidov, Shokir Safarovich G'afforov, Baxtiyor Tirkashevich Ergashev, Bobir Sobirovich G'oibov, Go'zal Bekmurodovna Normurodovalar va boshqa tarixchi olimlar umumiy hajmi 39,25 bosma taboqdan iborat "Qatag'on qurbonlari xotira kitobi Samarqand viloyati" nomli kitobni yozish va nashrga tayyorlash ishiga jalb etilmaganini qanday izohlash mumkin? Bunday katta ilmiy salohiyatdan foydalanilmaslikni qanday tushunmoq kerak?

Bu mulohazalardan kelib chiqib "Qatag'on qurbonlari xotira kitobi Samarqand viloyati" nomli kitobni qaytadan yozib nashr etish maqsadga muvofiq bo'ladi deb hisoblayman.

“QATAG‘ON QURBONLARI XOTIRA KITOBI TOSHKENT SHAHRI VA TOSHKENT VILOYATI” nomli ikki kitob to‘g‘risida ayrim mulohazalar

Rustambek Shamsutdinov, t.f.d., professor

Bu ikki kitobning tahrir hay'ati raisi professor B.V. Hasanov, tuzuvchilar B.V. Hasanov, M.F. Zikrullayev, s.f.n. S.U. Ahmedov, t.f.d., prof. D. Ziyayeva, t.f.d., prof. A.A. Yermetov, t.f.d. F.S. Boboyev, t.f.d., prof. K.D. Saipova, t.f.f.d. B.Sh. Irzayev, t.f.f.d., dos. M.A. Darmonova, t.f.f.d. M.B. Alijonov, t.f.f.d. A.N. Axro-

rova, t.f.f.d. I.Sh. Azizov, t.f.f.d. N.K. Rahimjonova, D.F. Fayzullayevlardan iborat.

Toshkent viloyati xotira kitobiga tarix fanlari doktori, professor D.A. Alimova va Toshkent shahar xotira kitobiga tarix fanlari doktori professor B.V. Hasanov tomonidan Kirish so'zlari yozilgan.

Toshkent shahri bo'yicha yozilgan kitobning kirish qismi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Qatag'on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi direktori, t.f.d., professor B.V. Hasanov tomonidan yozilgan bo'lib, unda Toshkent shahrida ikki imperiya davrida amalga oshirilgan qatag'on siyosati va uning oqibatlari umumlashgan va ixcham holda ochib berilgan. 1929–1933-yillardagi tarixiy jarayon va uning asosiy mazmuni ko'rsatilgan.

Toshkent shahrida 601 shaxs quloqqa tortilgani, 1937–1938 yillardagi “Katta qirg'in” jarayonida Toshkent shahridan 1356 nafar shaxs qatag'on qilingani,

SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi va O'zSSR Ichki ishlar xalq komissarligi “uchlik”lari tomonidan 518 kishi otuvga, 15 nafari 15 yilga, 10 nafari 12 yilga, 330 nafari 10 yilga, 76 nafari 8 yilga qamoq jazosiga hukm etilgani aytilgan. Umuman, Toshkent shahri bo'yicha “Qatag'on qurbonlari xotira kitobi”ning 1-jildida 2730 nafar toshkentlik qatag'on qurbonlari haqidagi ma'lumotlar keltirilgan. Turli siyosiy ayblovlar bilan qatag'on qilinganlardan 223 nafari haqida to'xtalib o'tilgan.

Biz Toshkent shahridan “quloq” qilinganlar va 1937–1938-yillardagi “Katta qirg'in” qurbonlari haqidagi masalaga qisqacha to'xtalamiz.

Toshkent shahridan 601 nafar “quloq”qa tortilganlar haqidagi ma'lumotlar nihoyatda qisqa keltirilgan. Masalan, **Abbosxonov Yu.** – Qiyot mahallasida tug'ilgan. 1935-yilda xususiy mulk egasi bo'lganligi uchun quloq qilingan. **Valixo'ja Ahmad** – Oktyabr tumani 5-Taxtapul mahallasida tug'ilgan. 1935-yilda xususiy mulk egasi bo'lgani uchun “quloq” qilingan. **Hoshimov Husan** – Qahramon mahallasida tug'ilgan. 1935-yilda xususiy mulk egasi bo'lganligi uchun “quloq” qilingan. Shu tarzda 601 “quloq” to'g'risida ma'lumot keltirilgan. Quloqqa tortilganlar taqdiri haqida biron-bir ma'lumot keltirilmagan. Bu masalani yoritishda O'zbekistonda amalga oshirilgan kollektivlashtirish, “quloq”qa tortish, surgun qilish va uning oqibatlari bo'yicha nashr etilgan adabiyotlardan foydalanish zarur edi.

Kitobning 61-sahifasida mana bu matn keltirilgan: **“Xidiraliyev Inog'omjon** (aslida, Inomjon

Ақромов Фулом
(1903-1938)

– R.Sh) 1891 yili tug‘ilgan. Dehqon. Sovet hukumati-ga qarshi qurolli qarshilik harakati a‘zolariga yordam berganlikda ayblangan. 1924-yilda jazolangan”. Vaholanki, Inomjon Xidiraliyev 1891-yili Namangan uyezdi Pop rayoni Iskovot qishlog‘ida tug‘ilgan, uning faoliyati bizning qat-

tor maqolalarimiz va alohida kitobimizda yoritilgan. Shogirdim Baxtiyor Alimov 2024-yili Inomjon Xidiraliyev haqida dissertatsiya himoya qilgan. I. Xidiraliyev haqida Andijondagi qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyida alohida stend mavjud.

Kitobning 152–338-sahifalarida Toshkent shahrida 1937–1938-yillarda qatag‘on qilingan 1274 shaxs haqida ma‘lumotlar keltirilgan. Ammo bu ma‘lumotlarning manbalari ko‘rsatilmagan. Masalan, “**Abduvaliyev Saydali** 1893-yilda tug‘ilgan. Sovxozda paxta qabul qiluvchi bo‘lgan. 1938-yil 15-iyulda qamoqqa olingan. Yapon razvedkasiga aloqasi borlikda ayblangan. 1938-yil 9-oktyabrda Nikolayev oblasti UNKVD “uchligi” tomonidan oliy jazoga hukm qilingan. 1989-yil 16-yanvarda oqlangan” (152-bet). Vaholanki, 2001-yilda “Sharq” nashriyotida chop etilgan “**Ўзбекистонда советларнинг кулоқлаштириш сиёсати ва унинг фожеали оқибатлари**” kitobimizning 254-sahifasida shunday yozilgan: “NKVD Nikolayev viloyati boshqarmasi qoshidagi “uchlik”ning 1938-yil 9-oktyabrdagi qarori bilan quyidagilarning shaxsiy mulki musodara qilinib o‘zlari otib tashlangan. 3. **Abdullayev Saydali** – 1893-yili tug‘ilgan, Toshkent shahridan o‘zbek, 1938-yil 15-iyulda qamoqqa olingunga qadar Xerson viloyati Skladovskiy tumani 2-Paxtachilik sovxosi hududida yashagan, shu sovxozda paxta qabul qiluvchi bo‘lib ishlagan. Shu hukm bilan 7. **Rasulov Isamat** – 1900-yili tug‘ilgan, Toshkent shahridan, o‘zbek, 1938-yil 11-iyulda qamoqqa olingunga qadar Xerson viloyati Skladovskiy tumani 2-Paxtachilik sovxozida yashagan va shu sovxozda har xil ishda ishlagan” (255-bet).

“Toshkent shahri xotira kitobi”ning 152-sahifasida “**Abdujabborxo‘jayev Abdusattorxo‘ja** – 1884-yilda tug‘ilgan. Doimiy ravishda sovetlarga

qarshi aksilinqilobiy va millatchilik targ‘iboti olib borganlikda, trotskiychilik va mag‘lubiyatchilik, aksilinqilobiy qarashlar bildirganlikda ayblangan. 1937-yil 10-avgustda O‘zSSR NKVD “uchligi” tomonidan oliy jazoga hukm qilingan. 1989-yil 16-yanvarda oqlangan”, – deb ko‘rsatilgan. 2007-yili “Sharq” nashriyotida bosilib chiqqan “Qatag‘on qurbonlari (1937-yil 10 avgust – 5-noyabr). Ikkinchi kitob”-ning 27-sahifasida esa shunday yozilgan: “1937-yil 10-avgustida quyidagilar otuvga hukm qilingan: 1. **Abdujabborxo‘jayev Abdusattor Xo‘ja** – 1884-yili Toshkent shahrida tug‘ilgan, o‘zbek, sobiq yirik qu-loq, 1919-yildagi Osipov aksilinqilobiy isyoni ishtirokchisi, katta yer egasi va ekspluatatorning o‘g‘li. Doimiy ravishda sovetlarga qarshi aksilinqilobiy va millatchilik targ‘iboti olib borganlikda, trotskiychilik va mag‘lubiyatchilik, aksilinqilobiy qarashlar bildirganlikda ayblangan”.

Kitobning 156-sahifasida “**Abdusamadxo‘jayev Solixo‘ja** – 1877-yilda Bo‘rijar mahallasida tug‘ilgan. Eshon. 1937-yil 19-iyulda qamoqqa olingan. O‘zSSR JKning 66-1-moddasi bilan ayblangan. 1937-yil 13-noyabrda NKVD “uchligi” tomonidan 10 yilga MTLga hukm qilingan”. Aslida, bu ma‘lumot bizning 2007-yili “Sharq” nashriyotida bosilib chiqqan “**Репрессия. 1937–1938 гг. Документы и материалы. Выпуск 3. Жертвы Большого террора 1937 год, ноябрь**” nomli kitobda keng-roq berilgan.

Xotira kitobining 157-sahifasida: “**Abdusattorov Sodiq Sharipovich** – 1884-yil 17-fevralda tug‘ilgan. Davlat xodimi. 1938-yil 23-yanvarda qamoqqa olingan. Aksilinqilobiy targ‘ibot olib borganlikda ayblangan. 1938-yil 4-oktyabrda SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi tomonidan oliy jazoga hukm qilingan”, – deyilgan. “O‘zbekistonda sovetlarning qatag‘on siyosati va uning oqibatlar (Toshkent, 2012)” nomli kitobimizning 62–63-sahifalarida **Abdusattorov Sodiq Sharipovich**ning hayoti va faoliyati, fojiasi, 1938-yil 4-oktyabrda SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor yig‘ilishida otuvga hukm qilingani, hukm o‘sha kuni ijro etilgani, keyinchalik reabilitatsiya qilingani, partiyaviy staji tiklangani qayd etilgan (*Rossiya Federatsiyasi Federal Xavfsizlik Xizmati Markaziy Arxivi, 7-fond, 1-ro‘yxat, 10-ish, 530 varaq*).

Xotira kitobining 160-betida: “**Azimov Abdu-**

mutal – 1901-yilda Stalin rayoni Badalboy mahallasida tug'ilgan. Kolxozchi. 1937-yil 20-iyulda qamoqqa olingan. Aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan. 1937-yil 5-noyabrda O'zSSR NKVD "uchligi" tomonidan 10 yilga MTLga hukm qilingan", – deb yozilgan. Bizning **"Qatag'on qurbonlari (Ikkinchi kitob)..."** kitobimizning 444-sahifasida shunday yozilgan: "4300-sonli ish bo'yicha **Azimov Abdumutal** (1901-yili tug'ilgan, Toshkent shahridan, sobiq quloq, sudlangan, jazo muddatini o'tamay qochgan) 8 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan, jazo muddati 1937-yil 20-iyuldan hisoblangan. Sovet tuzumiga dushmanchilik kayfiyatida bo'lib, lagerdan qaytgan milliy aksilinqilobiy unsurlar bilan aloqada bo'lganlikda va o'zbek muhojirlari bilan aloqa qilganlikda ayblangan".

Kitobning 161-sahifasida: **"Akromov G'ulom** – 1903-yilda Devonbegi mahallasida tug'ilgan. O'zbekiston SSR Kompartiyasi Markaziy Komiteti a'zosi bo'lgan. 1935-yilda qamoqqa olingan. O'zSSR Jinoyat kodeksining 63- va 67-moddalari bilan ayblangan. 1938-yil 14-oktyabrda SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasining sayyor sessiyasi tomonidan oliy jazoga hukm qilingan", – deb yozilgan. Vaholanki, "O'zbekistonda sovetlarning qatag'on siyosati va uning oqibatlari" nomli kitobimizning 226–228-sahifalarida **Akromov G'ulom**ning surati bilan uning ayanchli taqdiri yoritilgan.

Kitobning 203-betida: **"Jalolov Jalil** – 1914-yili tug'ilgan. Aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan. 1937-yil 7-fevralda qamoqqa olingan. 1937-yil 14-avgustda O'zSSR NKVD "uchligi" tomonidan oliy jazoga hukm qilingan", – deb yozilgan. Aslida, 14-avgustda emas, 1937-yil 10-avgustda "uchlik"ning hukmi bilan 64 nafar mahbus otuvga hukm etilgan. Ularning 8 nafari: **Jalolov Jalil, Rasulov G'ani, Erg'oziyev Ubaydulla Qori, Sodiqov Usmon, Zuparov Tojiboy, Volf Genrix Genrixovich, Fatto Xo'jayev, Sultonbek Ibrohimbekov**lar Toshkent shahridan bo'lgan (*Qarang: Qatag'on qurbonlari (Ikkinchi kitob)*). – Toshkent: Sharq, 2007. – B.27–36).

Ma'lumki, 1938-yil 4–15-oktyabr kunlari SSSR Oliy Sudi Harbiy hollegiyasi Toshkentda 400 dan ziyod o'zbekistonlik partiya, davlat, hukumat, madaniyat, adabiyot, fan kishilarini qatag'on qilib otuvga hukm etgan. Shu jarayon birinchi bor 2012-yili

"Sharq" nashriyotida chop etilgan **"O'zbekistonda sovetlarning qatag'on siyosati va uning oqibatlari (Birinchi kitob)"** nomli asarimizda Rossiya Federatsiyasi Federal Xavfsizlik Xizmati Markaziy Arxivi va O'zbekistondagi markaziy arxivlardan olingan hujjat va materiallar ilmiy iste'molga kiritilgan edi. "Toshkent shahri va Toshkent viloyati bo'yicha chiqarilgan xotira kitobida shu manbadan foydalangani haqida iqtibos, ilova keltirilmagan. Bu kitob eslatilmagan.

"Qatag'on qurbonlari xotira kitobi Toshkent viloyati"da 1937–1938-yillarda qatag'on qilingan 545 shaxs haqida iqtiboslarsiz ma'lumotlar keltirilgan. Hatto toshkentlik taniqli shaxslardan Abdulla Qodiriy, Komiljon Alimov, Po'latqori Ahmedov, A'zam Ayupov, Sattor Jabborov, Ilhom Ibrohimov, Mirkomil Mirsharopov, Yunus Musayevich Narimonov, Abdusalom Niyozov, Shokirjon Rahimiy, Qayum Ramazonov, Sodiqov Sobirjon, Tursunxo'jayev Muhiddin, Tursunxo'jayev Sa'dullaxo'ja, Arslonbekov Islombek va boshqalar 1938-yil 4–15-oktyabrda Moskvadan Toshkentga kelgan SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasida otuvga hukm qilingani haqidagi asl manba va ma'lumotlar keltirilmagan. Vaholanki, bu shaxslarning fojiasi "O'zbekistonda sovetlarning qatag'on siyosati va uning oqibatlari (Birinchi kitob)..." kitobimizda baholi qudrat yoritilgan.

Toshkent viloyati va shahri bo'yicha tayyorlangan kitobda O'zbekistondan tashqari hududlarda qatag'on qilingan o'zbekistonliklar haqida umuman ma'lumot keltirilmagan. Vaholanki, tarixshunosligimizda bu masala ozmi-ko'pmi o'rganilgan. Bu haqida kitob, jurnal va gazetalarda allaqachon yozilgan. Misollar keltiramiz: **Abduvahob Murodov** 1901-yili Toshkent shahrida tug'ilgan, 1937-yil 27-oktyabrda Kareliya ASSRdagi Sandargoh qatlgo-hida otilgan, **Abduqodirov Sulton** 1896-yili Toshkent shahrida tug'ilgan, o'zbek, dehqon, o'rtahol, etikdo'z, 1936-yili 5 yil qamoq jazosiga tortilgan, 1938-yil 20-martda hibsga olingan, 1938-yil 27-mayda Moskva yonidagi Butova maydonida otilgan. Shu Butovo maydonida Toshkent shahridan **Mavlonov Yunusxo'ja** 1937-yil 16-dekabrda otilgan, Toshkent shahridan **Matlab Murodov** Butovo maydonida 1937-yil 26-noyabrda otilgan, Toshkent shahridan **Sherahmedov Ismoil** ham 1937-yil 6-iyunda Buto-

vo maydonida otilgan.

Magadan shahridagi Shimoli-Sharqiy mehnat tuzatuv lagerida 1938-yil 1-yanvar holatiga ko'ra mahbuslar soni 90741 kishidan iborat bo'lgan. Ulardan biri toshkentlik **Ma'murov Haydar** (1916-yili Toshkentda tug'ilgan, 1934-yili qamoqqa olingan) bo'lgan, 1938-yil 3-fevralda "uchlik" qarori bilan oliy jazoga hukm etilgan, hukm 1938-yil 7-fevralda ijro etilgan, 1973-yili reabilitatsiya qilingan.

1905-yili Toshkentda tug'ilgan **Vosil Hosilov** 1938-yil 31-martda Magadan lagerida otuvga hukm etilgan, hukm 1938-yil 13-aprelda ijro etilgan, 1963-yil 7-yanvarda reabilitatsiya qilingan.

Toshkent shahri xotira kitobining 162-sahifasida **Aliyev Mamadali** 1907-yili tug'ilgani, 1938-yil 25-aprelda SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi tomonidan oliy jazoga hukm qilingani ko'rsatilgan. Aslida, **Aliyev Mamadali** 1938-yil 10-oktyabrda SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi tomonidan otuvga hukm etilgan.

Asarning 163-sahifasida "**Alimuhammedov Musajon** – 1899-yili tug'ilgan, QQASSR Tomdi tumani ijroiya komiteti o'rinbosari, 1937-yil 18-iyulda qamoqqa olingan, aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan. 1938-yil 4-oktyabrda SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi tomonidan oliy jazoga hukm qilingan" degan jumladan keyinoq shunday yozilgan: "**Alimuhammedov Muso** – 1898-yilda tug'ilgan. Jamoat xodimi. Aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan. 1937-yil 18-iyunda qamoqqa olingan. 1938-yil 4-oktyabrda Qoraqalpog'iston NKVD tomonidan oliy jazoga hukm qilingan". Demak, **Alimuhammedov Musajon** 2 marta qatag'on qilingan ekan-da? Boz ustiga, Qoraqalpog'iston NKVD tomonidan 1938-yil 4-oktyabrda otilgani mutlaqo noto'g'ri. Bu o'rinda kitobimizdan kichik iqtibos keltiramiz: "**Alimuhammedov Musajon**, 1899-yili Toshkent shahrida ishchi oilasida tug'ilgan, o'zbek, 1914-yilgi urushgacha o'qigan, o'zbek, qirg'iz, rus tillarini bilgan, 1913–1914-yillarda Toshkent shahridagi un zavodida Sherahmadboy qo'lida, 1914–1918-yillarda Yusup Davidovning pivo ishlab chiqarish zavodida qora ishchi bo'lib mehnat qilgan... 1920–1922-yillarda Toshkent Eski shahar partiya komitetida tashkiliy bo'lim mudiri,

1922–1923-yillarda shu rayon ijroiya komiteti raisi, 1923–1924-yillarda Buxoro oblast partiya komiteti tashkiliy bo'lim mudiri... 1930–1932-yillarda Bozorqo'rg'on rayon ijroiya komiteti raisi bo'lib ishlagan, Marhamat rayon ijroiya komiteti raisi, Qirg'iziston mehnat va sotsial ta'minot xalq komissari o'rinbosari bo'lib ishlagan, so'ng O'sh okrug ijroiya komiteti mas'ul kotibi bo'lib xizmat qilgan, Andijon okrugi Marhamat rayon ijroiya komiteti raisi bo'lib faoliyat ko'rsatgan.

1938-yil 4-oktyabrda Toshkentga kelgan SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasining qarori bilan **Musajon Alimuhammedov** otuvga hukm qilingan, hukm o'sha kunning o'zida ijro etilgan (*RF FXXMA, 7-fond, 1 ro'yxat, 10-ish, 530 varaq*).

Kitobning 297-betida **Umarov Ilhom** 1888-yilda tug'ilgan, charmsoz hunarmand bo'lgan, 1937-yil 14-avgustda qamoqqa olingan, aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan, 1937-yil 13-noyabrda O'zSSR NKVD "uchligi" tomonidan 10 yilga MTLga hukm qilingan, 1940-yil 20-yanvarda oqlangan deb yozilgan.

Aslida, 1937-yil 13-noyabrda O'zSSR IIXK Davlat Xavfsizligi 4-bo'limi 4657-sonli ish bo'yicha ayblagan **Umarov Ilhom** 1888-yili Toshkent shahrida tug'ilgan, o'zbek, sobiq savdogar, charmsoz, yollanma mehnatdan foydalangan, ruhoniylardan, partiyasiz, 1918-yildan 1924-yilgacha VKP(b) a'zosi bo'lgan, savdogarligi uchun partiyadan o'chirilgan, 1933-yili O'zSSR Jinoyat kodeksining 175- va 140-moddalari bilan 10 yil ozodlikdan mahrum qilingan, 1936-yili ish qayta ko'rib chiqish uchun qaytarilgan va ish to'xtatilgan. Eserlar partiyasi a'zosi, aksilinqilobchi, millatchi Sa'dulla Tursunxo'jayev va Munavarqori Abdurashidxonov bilan yaqin aloqada bo'lganlikda, inqilobning dastlabki yillaridan boshlab faol aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblanib 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm etilgan, muddati 1937-yil 14-avgustdan hisoblangan (*Репрессия. 1937–1938 гг. Документы и материалы. Выпуск 3. Жертвы большого террора из Узбекистана 1937 год, ноябрь. – С.12*).

Xotira kitobining 166-sahifasida: "**Arslonbekov Islombek** 1901-yilda tug'ilgan. Bir qator davlat ido-

¹ Shamsutdinov R. O'zbekistonda sovetlarning qatag'on siyosati... – B.59–60.

ralarida ishlagan. Aksilinqilobiy targ'ibot olib bor-ganlikda ayblangan. 1937-yil 8-oktyabrda qamoqqa olingan, 1938-yil 7-oktyabrda SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasining sayyor sessiyasi tomonidan oliy ja-zoga hukm qilingan. Keyinchalik oqlangan", – deb ko'rsatilgan.

"Istiqloq yo'lida shahid ketganlar" nomli kito-bimizning 375–381-betlarida **Arslonbekov Islom-bek**ning oila a'zolari bilan tushgan surati berilgan va uning hayot yo'li yoritilgan. **"O'zbekistonda so-vetlarning qatag'on siyosati va uning oqibatla-ri"** nomli kitobimizning 168–169-sahifalarida ham u haqida maqola berilgan edi.

"O'zbekistonda sovetlarning qatag'on siyo-sati va uning oqibatlari" nomli kitobimizda SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasining 1938-yil 4–15-okt-yabr kunlari Toshkentda o'tkazilgan sayyor yig'ili-shida jazosiga hukm qilingan 500 ga yaqin rahbar xodimlarning hayoti va faoliyati ochib berilgan. Bu asar Moskvadagi Rossiya Federatsiyasi Xavfsizlik Xizmati arxivi, O'zbekiston Respublikasi Preziden-ti davlat arxivi va O'zbekiston Respublikasi Davlat Xavfsizligi Xizmati arxividagi hujjat va materiallar asosida yozilgan. Kitobdagi qatag'on qilinganlar-dan 51 nafari haqidagi ma'lumotlar "Qatag'on qur-bonlari xotira kitobi Toshkent shahri" kitobida kel-tirilgani holda, bironta ham iqtibos berilmagan. Bu 51 nafar qatag'on qurbonlarini nomma-nom keltira-miz: "Abdullayev Karim, Abdusattorov Sodiq Sha-ripovich, Avezov Qurbon, Akromov G'ulom, Aliyev Mamadali, Alimuhammedov Musajon, Aripov Risq, Arslonbekov Islombek, Abdullayev Xayrulla, Ah-madjonov Jalol, Ahmedov Ollobergan, Ahmedov Po'latqori, Axunbekov Mashrab, Ayupov A'zam, Gafis Mixail Grigorovich, Gimadiyev Ziyu Gimadiye-vich, Gladiyev Nikolay Mixailovich, Gusenov Xusa-in Rasulovich, Daminov Ivan Mixailovich, Zokirov Boqijon, Inog'omov Rahim Oxunovich, Inog'omjo-nov Ilhomjon, Isayev Nikolay Afanesovich, Islamov Rustam, Kamolov Sayfulla, Karimov G'affor, Ma-jidxonova Xayriniso, Manjara Dmitriy Ivanovich, Mirzoyan Karo Mixailovich, Mirsharopov Mirkomil, Moor Aliyeksandr Feodorovich, Mo'minov Ikrom, Niyozov Abdusamat, Sodiqov Sobirjon, Tojiyev Hamdam, Tumayev Andrey Pavlovich, To'raboyev Abdug'ofur, Tursunxo'jayev Muhitdin, Tursunxo'-jayev Sa'dullaxo'ja, Hodiyeu G'ulom, Hoshimov

Otajon, Chernov Vladimir Georgiyevich, Egamber-diyev Olim, Egamberdiyev Rahmonberdi, Egamber-diyev Yahyo, Yunusov G'ozi Olim, Qodiriy Abdulla (Julqunboy), Qoriyev Bosit Vohidovich, Qosimov Hoshim, Habibiy Ahmad Islomovich, Hasanov Mu-hammad". Bu holatni qanday tushunmoq kerak?

U yoki bu muallif asaridan foydalanilganda har bir tadqiqotchida ilmiy halollik, xolislik, o'zgalar mehnatini qadrlash, ko'chirmakashlikka yo'l qo'y-maslik lozim edi-ku.

2005-yilda "Sharq" nashriyotida chop etil-gan **"Репрессия. 1937–1938 гг. Документы и материалы. Выпуск 1"**da Toshkent shahridan qatag'on qilingan 20 nafar shaxs haqida ma'lu-motlar keltirilgan. Ular Abduqodirov Sulton, Ab-dullayev Saydali, Aleksandr Nikolay Ivanovich, Asfandiyorov Sanjar Jafarovich, Ahmedova Toji-xon, Betashev Qurbonqul, Galdishev Sergey Ilich, Qodirov Abdulla Qodirovich, Mavlonov Yunusxo'ja, Qushkunboyev Nikolay Konstantinovich, Mamu-radze Haydar, Mirsagatov – Mo'minboyev Nurid-din, Mirqosimov Ortiq, Murodov Matlyab (Matlab bo'lsa kerak), Ojgo Anatoliy Fransevich, Po'latov Haydar, Rasulov Isamat, Hosilov Vosillar edi va ularning qayerda otilganligi, hayoti, faoliyati haqi-da ma'lumotlar keltirilgan (224–260-sahifalar) edi. Ammo Toshkent shahri xotira kitobida ulardan ay-rimlari keltirilgan, boshqalari haqida ma'lumot be-rilmagan.

"Tarixning hasratli sahifalari" nomli kitobi-mizning 183–185-sahifalarida Toshkent shahridan qatag'on qilingan quyidagi shaxslar haqida ma'lu-motlar keltirilgan:

1. **Aleksandrov Konstantin Aleksandrovich**, 1891-yili Toshkent shahrida tug'ilgan, rus. Olma-ota shahrida yashagan, himoyachilar kollegiyasi a'zosi. NKVDning Olma-ota boshqarmasi "uchli-gi" tomonidan 1937-yil 1-dekabrda hukm qilingan. Qozog'iston SSR prokurorining 1989-yil 11-maydagi xulosasi bilan reabilitatsiya qilingan.

2. **Asfandiyorov Sanjar Jafarovich**, 1899-yili Toshkent shahrida tug'ilgan, Olma-ota shahrida yashagan, qozoq, SSSR Fanlar akademiyasi Qozog'-iston filiali raisi o'rinqosari. SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi tomonidan 1938-yil 25-fevralda hukm qilingan. SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi xulosasi bilan 1958-yil 27-mayda reabilitatsiya qilingan.

3. **Gladishev Sergey Ilich**, 1912-yili Toshkent shahrida tug'ilgan, Olma-otada yashaydi, rus, Qozogiston SSR Davlat bankida kadrlar bo'yicha inspektor, SSSR NKVDsi va Prokuraturasi komissiyasi 1938-yil 20-fevralda hukm chiqargan, Turkiston harbiy okrugi Xarbin tribunali 1957-yil 21-sentyabrda reabilitatsiya qilgan.

4. **Qodirov Abdulla Qodirovich**, 1895-yili Toshkent shahrida tug'ilgan, Olma-otada yashaydi, o'zbek, Davlat bankining Olma-ota shahri va Olma-ota viloyati bo'yicha filiali boshqaruvchisi, SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi 1937-yil 4-oktyabrda hukm qilgan. 1958-yil 6-mayda SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi reabilitatsiya qilgan.

5. **Mashkov Bagis Georgiyevich**, 1895-yili Toshkent shahrida tug'ilgan, Olma-ota shahrida yashaydi, rus, gidrotexnikumda muhandis. SSSR NKVDsi maxsus bo'limi 1938-yil 28-aprelda hukm qilgan. 1989-yil 24-aprelda Qozog'iston SSR prokuraturasi reabilitatsiya qilgan.

6. **Ojgo Anatoliy Fransevich**, 1890-yili Toshkent shahrida tug'ilgan, Olma-ota shahrida yashaydi, rus, "Soyuzsherst" trestida hisobchi, SSSR NKVDsi va prokuraturasi komissiyasi 1938-yil 11-fevralda hukm chiqargan. 1898-yil 22-avgustda Qozog'iston SSR prokurori reabilitatsiya qilgan.

7. **Prityov Semyon Ivanovich**, 1900-yili Toshkent shahrida tug'ilgan, Sario'zak temir yo'l bekati yashaydi, rus, Sarskaya bekati boshlig'i. SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi 1937-yil 20-oktyabrda hukm qilgan. 1957-yil 25-iyunda SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi reabilitatsiya qilgan.

Bu qatag'on qurbonlaridan **Aleksandrov Konstantin Aleksandrovich**, **Mashkov Bagis Georgiyevich**lar Toshkent shahri xotira kitobiga kiritilmay qolgan.

"**Tarixning hasratli sahifalari**" nomli kitobimizning "Qozog'iston surgunidagi o'zbekistonliklarning qatag'on qilinishi bo'limida 1929–1933-yillarda Toshkent shahridan Mirusmonov Mirumar, Salimboyev Po'lat, Gadoyboyev Maqsud, Muhammadjonov Mamajon, Musayev Ergash, Bekmatov Gulman, Gadoyboyev Shokir, Aytkin Boluboy, Yoqubxo'jayev Alovuddinlar qatag'on qilingani to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan. Lekin Toshkent shahri

xotira kitobiga kiritilmay qolgan.

Toshkent shahri xotira kitobining "**Katta qirg'in qurbonlari (1937–1938)**" nomli bobida: "**Otaboyev Said** – 1889-yilda tug'ilgan, 1937-yilda "quloq" sifatida ayblanib jazolangan. **Valixonov To'raxon** – 1900-yili tug'ilgan, aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan. 1937-yilda "quloq" qilingan. **Rasulxonov Turobxon** – 1900-yili tug'ilgan. 1937-yilda "quloq" sifatida ayblanib jazolangan. **Rahimjonov Muhitdin** – 1893-yilda tug'ilgan, 1937-yilda "quloq" sifatida ayblanib jazolangan", – deb xato ko'rsatilgan. Bu qatag'on qurbonlarining taqdiri "**Tarixning hasratli sahifalari**" kitobimizda yoritilgan. Uni aynan keltiramiz: "**Otaboyev Said**, 1889-yili Toshkent shahrida tug'ilgan, ma'lumoti boshlang'ich. Hibsga olingunga qadar tug'ilgan joyida istiqomat kilgan. 1937-yil 23-sentyabrda Mirzoyan tumani ichki ishlar bo'limi qamoqqa olgan. Janubiy Qozog'iston viloyati ichki ishlar boshqarmasi huzuridagi "uchlik" 1937-yil 28-noyabrda RSFSR Jinoyat kodeksining 58-11-moddasi bo'yicha oliy jazoga – otuvga hukm etgan. Jambul viloyat sudi 1957-yil 31-yanvarda reabilitatsiya qilgan.2 **Valixonov To'raxon**, 1900-yili Toshkent shahrida tug'ilgan, ma'lumoti boshlang'ich. Qamoqqa olingunga qadar Andijon shahrida yashagan. 1937-yil 29-sentyabrda Andijon tuman ichki ishlar bo'limi tomonidan qamoqqa olingan. 1937-yil 28-noyabrda Janubiy Qozog'iston viloyati ichki ishlar boshqarmasi huzuridagi "uchlik" RSFSR Jinoyat kodeksining 58-11-moddasi bo'yicha ozodlikdan mahrum etib, 10 yil konslagerga hukm qilgan. 1957-yil 31-yanvarda Jambul viloyat sudi reabilitatsiya qilgan. **Rasulxonov Turobxon**, 1900-yili Toshkent shahrida tug'ilgan, ma'lumoti boshlang'ich. Qamoqqa olingunga qadar Andijon shahrida yashagan. Andijon tuman ichki ishlar bo'limi 1937-yil 29-sentyabrda qamoqqa olgan. Janubiy Qozogiston viloyati ichki ishlar boshqarmasi huzuridagi "uchlik" 1937-yil 28-noyabrda RSFSR Jinoyat kodeksining 58-11-moddasi bo'yicha 10 yil konslagerga hukm qilgan. Jambul viloyat sudi 1957-yil 31-yanvarda reabilitatsiya qilgan. **Rahimjonov Muhiddin**, 1893-yili Toshkent shahrida tug'ilgan, ma'lumoti boshlang'ich. 1937-yil 22-oktyabrda Mirzoyan ichki ishlar bo'limi

²Tarixning hasratli sahifalari... – B.287.

qamoqqa olgan. Janubiy Qozogiston viloyati ichki ishlar boshqarmasi huzuridagi “uchlik” 1937-yil 28-noyabrda RSFSR Jinoyat kodeksining 58-11-moddasi bo'yicha oliy jazo – otuvga hukm qilgan. Jambul viloyat sudi 1957-yil 31-yanvarda reabilitatsiya qilgan”.³

1937–1938-yillardagi “Katta terror”da Toshkent shahridan Alimov Rahmatulla Qosimovich, Munavvarov Yusufqori, Sarimsoqov Azim, Nazarov Jo'ra, Mirsoatov Nuriddinlar otuvga, 1940–1942-yillarda Rashidov Jo'raboy, Ahmedov Isroil, Saparov Ergash, Abdumalikov Hasanlar ham 10 yil qamoq jazosiga hukm etilganlar. Bu qatag'on qurbonlari to'g'risidagi ma'lumotlar Toshkent shahri xotira kitobiga kiritilmay qolgan.

Moskvadagi Butova lagerida toshkentliklardan Abdurashidov Munavvarqori, Shirahmedov Najmiddin, Tillaxonov Salimxon, Maqsudov Tangriqulhoji, Ikromov Akmal Ikromovichlar⁴, Moskvadagi Dmitrov lagerida esa Toshkent shahridan Abduqodirov Sulton, Aymuhammedov Mahar, Mavlonov Yunusxo'ja, Murodov Matlab, Sherahmedov Ismoililar otuvga hukm qilingani to'g'risidagi ma'lumotlar mazkur xotira kitobida keltirilmagan.

Taqriz qilinayotgan kitobning 212-sahifasida: “Inag'omov Islom – 1896-yilda Oktyabr rayoni Haqiqat mahallasida tug'ilgan. Talaba. 1937-yil 25-aprelda qamoqqa olingan. Aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan. 1927-yil 5-noyabrda O'zSSR NKVD “uchligi” tomonidan 10 yilga MTLga hukm qilingan”, – deyilgan. Bizning “Qatag'on qurbonlari (1937-yil 5-noyabr)” kitobimizning 443-sahifasida esa mana bunday yozilgan: **“Inog'omov Islom** – 1896-yili tug'ilgan, Toshkent shahridan, sobiq savdogar, hibsga olingan paytda Moliya xalq komissarligining o'quv kombinatida kursant, jazo muddati 1937-yil 1-martdan hisoblangan. Aksilinqilobiy, millatchilik kayfiyatida partiya va hukumat rahbarlari sha'niga haqoratli gaplarni aytganlikda, mish-mishlar tarqatganlikda, sovet hokimiyatiga qarshi dushmanlik kayfiyatini qo'zg'aganlikda ayblangan” (443-bet). 748-sonli ish bo'yicha Inag'omov

Islom 8 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingani qayd etilgan.

Kitobning 221-sahifasida: **“Kasparov Mixail Lazarevich** – 1921-yilda tug'ilgan. 1937-yil 22-oktyabrda qamoqqa olingan. Aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan. 1937-yil 3-noyabrda O'zSSR NKVD “uchligi” tomonidan 10 yil MTLga hukm qilingan”, – deb yozilgan. Bizning **“Qatag'on qurbonlari (1937-yil 10-avgust – 5-noyabr)”** nomli kitobimizning 440 sahifasida esa shunday yozilgan: “7. Kasparov Mixail Lazarevich – 1921-yili tug'ilgan, Toshkent shahridan, hibsga olingan vaqtda aniq mashg'uloti bo'lmagan. Jinoyatchi bandalar guruhi bilan aloqada bo'lib, qurolli talashishlarda ishtirok etganlikda ayblangan”.

Kitobning 302-sahifasida: **“Hakimov Mavlon** – 1905-yilda tug'ilgan. O'zpoligrafkombinatda harf teruvchi. 1937-yil 19-avgustda qamoqqa olingan. Aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan. 1937-yil 5-noyabrda SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi tomonidan 10 yil MTLga hukm qilingan”, – deyilgan. Bizda esa mana bunday yozilgan: “4691-sonli ish bo'yicha Hakimov Mavlon (1905-yili tug'ilgan, Toshkent shahridan, sobiq savdogar, avval “Islom”, “Yoshlar”, “Uyushma” millatchilik, aksilinqilobiy tashkilotlarining rahbari va tashkilotchisi bo'lgan, jazoni o'tamay qochgan, hibsga olingan vaqtda bosmaxonada harf teruvchi) 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan, jazo muddati 1937-yil 14-avgustdan hisoblangan. Atrofiga millatchilik kayfiyatidagi kishilarni to'plaganlikda, aholi orasida aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan” (**Qatag'on qurbonlari (1937-yil 10-avgust – 5-noyabr). Ikkinchi kitob... – B.441).**

Xullas, bu kabi noaniqliklar, buzilishlar kitobda talaygina.

Mazkur taqriz Z.M. Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti tuzilmasidagi Qatag'on qurbonlari xotirasi muzeyi jamoasi a'zolari ishtirokida o'qib berilgan.

³ Tarixning hasratli sahifalari... – B.287.

⁴ Tarixning hasratli sahifalari... – B.227–228.

“QATAG‘ON QURBONLARI XOTIRA KITOBI ANDIJON VILOYATI (1865–1991-YILLAR)” KITOBIGA TAQRIZ

Rasulov Baxtiyorjon Mahmudjonovich, t.f.d., professor

“Shahid ketgan, qatag‘on qilingan har bir yurtdoshimizning hayoti – qahramonlik. Shu bois biz qatag‘on qurbonlarini nomma-nom aniqlash, ularning ibratli hayotini o‘rganish va tadqiq etish masalasiga alohida e‘tibor qaratmoqdamiz. Bu qadriyatga, umummilliy harakatga aylanishi kerak”.

SHAVKAT MIRZIYOYEV

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Markaziy Osiyo jahon siyosiy xaritasida mustamlakachilik tuzumining yangi maydoni bo‘lib qoldi. Rossiya imperiyasining Turkistonga kirib kelishi faqat harbiy yurish yoki ma‘muriy islohotlar bilan cheklanmagan, balki xalqning ma‘naviy hayotiga, milliy o‘zligini anglash jarayoniga ham jiddiy zarba bergan. Shu davrdan boshlab xalq erkinligi uchun kurashgan minglab yurtdoshlarimiz “tartibbuzar”, “isyonchi”, “diniy fanatik” sifatida ta‘qib etildi.

XX asrning birinchi yarmida sovet hokimiyati mustamlakachilikning yangi mafkuraviy shaklini joriy etdi. “Yangi sovet jamiyati qurish” shiori ostida amalga oshirilgan siyosiy tizim xalqning tabiiy taraqqiyotini, tarixiy xotirasini va milliy ruhini siqib chiqarishni maqsad qildi. Millionlab insonlar sinfiy kurash, “quloqlashtirish”, “tozalash” va “Katta terror”ning qurbonlariga aylandi. Ular orasida yurt ravnaqi uchun mehnat qilgan ziyolilar, ulamolar, dehqonlar, ustalar, oilalar va butun avlodlar bor edi.

Bu fojia faqat tarix sahifasida qolmagan. U xalq xotirasida hanuz yashaydi. Shu bois jahon tajribasida Germaniya, Yaponiya, Koreya, Polsha, Vengriya, Litva va boshqa mamlakatlarda totalitarizm

qurbonlarini eslash, ularning nomini tiklash, yodgorliklar va xotira markazlari tashkil etish amaliyoti keng yo‘lga qo‘yilgan. Xalqaro darajada **“tarixiy adolatni tiklash”** faqat o‘tmishni eslash emas, balki inson huquqlari va erkinliklari madaniyatini rivojlantirishning muhim qismiga aylangan.

O‘zbekiston ham bu yo‘lda izchil qadamlar qo‘ymoqda. Mamlakatdagi siyosiy qatag‘on qurbonlarining xotirasini abadiylashtirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev 2025-yil 29-avgust kuni Shahidlar xotirasi xiyobonida davlat va jamoat tashkilotlari vakillari, nuroniylar, ziyolilar bilan bo‘lib o‘tgan uchrashuvda bu boradagi ishlarning tarixiy ahamiyatini urg‘ulab, **“Vatanimiz fidoyilarini ulug‘lash, xotirasini abadiylashtirish bo‘yicha ko‘p ishlar qilyapmiz. So‘nggi sakkiz yilda 1 ming 200 dan ziyod jafokash bobolarimiz nomi oqlandi. “Qatag‘on qurbonlari xotirasi» muzeyi rekonstruksiya qilinib, minglab yangi hujjatlar bilan to‘ldirildi. Hududlarda ham shunday muzeylar tashkil etildi. Bu yil jadidchilik harakatining yo‘lboshchisi Mahmudxo‘ja Behbudiy tavalludining 150 yilligini nishonlayapmiz. Buxoro shahrida Jadidlar merosi davlat muzeyi tashkil qilinmoqda. Endi bularning mazmunini, “tirik” tariximizni xalqi-**

mizga kengroq yetkazish kerak”, – deb ta’kidlagan edi. Bundan tashqari, sohada qilinishi kerak bo’lgan ishlarning aniq va manzilli vazifalarini belgilash maqsadida 2020-yil 8-oktyabrida “Qatag’on qurbonlarining merosini yanada chuqur o’rganish va ular xotirasini abadiylashtirishga doir qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi F-5598-sonli farmoyishning qabul qilinishi ham muhim ahamiyatga ega bo’ldi.

Qatag’on qurboni bo’lgan ajdodlarimizning xotirasini nomma-nom tiklash, ularning merosini xalqimiz, ayniqsa ilmiy-tadqiqot muassasalari, yoshlarga yanada chuqurroq yetkazish maqsadida Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Qatag’on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi va hududlardagi oliy ta’lim muassasalari tuzilmasida Qatag’on qurbonlari xotirasi muzeylari ham tashkil etilgan. Z.M. Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti tuzilmasida 2018-yildan buyon faoliyat yuritayotgan Qatag’on qurbonlari xotirasi muzeyi va bu yerdagi professor-tadqiqotchilarning so’nggi yillarda amalga oshirayotgan ilmiy va ma’rifiy ishlarini alohida qayd etmog’imiz lozim. Universitet tuzilmasidagi ushbu muzeyning rahbari, tarix fanlari doktori, professor Rustambek Shamsutdinov, tarix fanlari doktori, professor Soibjon Hoshimov, t.f.f.d. (PhD), dotsent Jasur Hasanov, t.f.f.d. (PhD), dotsent Elyorbek Tajimirzayev, t.f.n., dotsent Ergashali Erkeyev, t.f.f.d. (PhD) Jasur Iminov, t.f.f.d. (PhD) Dilshodbek Xomidovlardan iborat tadqiqotchilar jamoasi istiqbolimizning 34 yilligiga bag’ishlab **“Qatag’on qurbonlari. Xotira kitobi. Andijon viloyati (1865–1991-yillar)”** [Qatag’on qurbonlari. Xotira kitobi. Andijon viloyati / Qatag’on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi. “Shahidlar xotirasi” jamoat fondi. – Toshkent: MATRIX, 2025. – 628 b.] nomli mukammal to’plamni xalqimiz va keng ilmiy hamjamiyatga tuhfa etdilar. Ushbu to’plamni tayyorlash jarayonida professor Rustambek Shamsutdinov boshchiligidagi ilmiy jamoa mamlakat ichida va xorijdagi arxivlar, hujjatlar va xotira manbalarini izchil o’rgandi. Uning fidokorona mehnati natijasida xalqimiz va tarixchilar jamoasi Rossiya imperiyasi mustamlakachiligining qurbonlari, 1937–1938-yillar “Katta terror” fojiasi, kollektivlashtirish, jadidchilik, “quloqlashtirish”, diniy ulamolar va siyosiy ayblov qurbonlari haqidagi tarixiy ma’lumotlar bilan ilmiy aniqlikka ega bo’ldi.

“Qatag’on qurbonlari. Xotira kitobi. Andijon viloyati (1865–1991)” yillar davomida misqollab yig’ilgan ulkan ilmiy, ma’naviy va vatansevarlik mehnatining mahsulidir. Asarning ahamiyati shundaki, u bir viloyat misolida butun mamlakatning so’nggi bir yarim asrlik fojiaiy taqdirini tarixiy hujjatlar va shaxsiy ma’lumotlar asosida qayta tiklaydi. U milliy xotirani jonlantiradi, inson qadrini yuksak qiymat sifatida qayta tasdiqlaydi va totalitarizmning inson ruhiga yetkazgan zararini anglashda muhim qadam bo’lib xizmat qiladi.

Asarning tuzilishi mantiqiy izchillik va ilmiy tahlil asosida qurilgan bo’lib, u 1865-yildan 1991-yilgacha bo’lgan qariyb bir asrlik davrdagi siyosiy qatag’onlar tarixini qamrab oladi. Kitob olti bobdan iborat bo’lib, har bir bob muayyan davr, siyosiy tizim va mafkuraviy muhitda kechgan qatag’on jarayonlarini aniq dalillar va arxiv hujjatlari orqali ochib beradi.

I bob. Xalq qo’zg’olonlarida qatnashgani uchun jazolanganlar (1860–1916-yillar). Birinchi bob Rossiya imperiyasi hukmronligi davridagi milliy ozodlik harakatlariga bag’ishlangan. Po’latxon, Mamir Mergan, Yetimxon, Darvishxon kabi tarixiy shaxslar faoliyati orqali xalqning mustamlakachilikka qarshi qahramonona kurashgan shaxslar nomma-nom sanalib, arxiv manbalari asosida dalillangan. Ushbu bobni Andijon va Farg’ona vodiysidagi qo’zg’olonlarni xalqning mustaqillik va o’zlikni saqlab qolish yo’lidagi irodaviy harakatining ramziy sahifalari sifatida talqin qilishimiz mumkin. Shu tariqa asar o’zbek xalqining milliy ozodlik g’oyasi ildizlarini XIX asr voqealari bilan bog’laydi. Bu bob tarixshunoslikdagi muhim yangilik – “isyonchi” sifatida baholangan harakatlarga adolatli, milliy nuqtayi nazardan baho berishga, arxiv manbalariga qayta murojaat etishimizga xizmat qiladi.

II bob. Sovet hokimiyatiga qarshi kurash qurbonlari (1917–1924-yillar). Ikkinchi bob Oktabr to’ntarishi va keyingi yillarda Turkistondagi siyosiy beqarorlik, bosmachilik harakati va jadid ziyolilarning faoliyatini qamrab oladi. Mualliflar Andijon viloyatidan chiqqan qo’rboshilar, milliy armiya tashkilotchilari, mustaqillik g’oyasini ilgari surgan shaxslarning taqdirini arxiv manbalari asosida nomma-nom keltiradi. Bu qismning muhim jihati – u sovet tarixshunosligida “qarshilik” deb ba-

holangan harakatlarni xalq ozodligi va davlatchilik g'oyasi yo'lidagi harakat sifatida qayta talqin etadi. Shu bilan kitob milliy tarixni “g'oliblar yozgan tarix” doirasidan chiqarib, haqiqiy tarixiy voqelikni tiklashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

III bob. Turli siyosiy ayblovlar va “quloqlashtirish” qurbonlari (1925–1936-yillar). Uchinchi bobda totalitar tuzumning iqtisodiy va siyosiy islohotlar niqobi ostida amalga oshirgan qatag'on siyosati manbalar asosida ochib beriladi. “18 lar guruhi”, “G'ayratlilar ishi”, “Badriddinovchilar” kabi soxta ishlarning oqibatida minglab odamlar aybsiz ravishda jazolangani haqidagi hujjatlar ilmiy tahlil qilingan. Professor R. Shamsutdinovning o'zi bir necha tadqiqotlarida bu davrni “*inson qadrini iqtisodiy raqamlarga aylantirgan siyosiy davr*” deb ta'riflaydi. Asarda qishloq aholisi, ulamolar va tadbirkorlar qatlamining ta'qib qilinishi natijasida jamiyatning ma'naviy quvvati so'ndirilgani shaxslar va raqamlar orqali ochiq ko'rsatiladi. Bu bob mamlakatimizda iqtisodiy siyosat va siyosiy tazyiq munosabatidagi ilmiy tahlilga katta hissa qo'shadi.

IV bob. “Katta qirg'in” qurbonlari (1937–1938-yillar). Asarning markaziy qismi hisoblangan to'rtinchi bob “Katta terror” yillariga bag'ishlangan. Bu bobda Andijon viloyatida faoliyat ko'rsatgan ziyolilar, diniy ulamolar, shoir va muallimlar, davlat xizmatchilari va oddiy fuqarolarning “uchliklar” qarori bilan qamalishi yoki otuvga hukm etilishi haqidagi aniq ma'lumotlar keltirilgan. Professor Rustambek Shamsutdinovning arxiv tadqiqotlari bu bobda ayniqsa katta ahamiyat kasb etadi. Uning Moskva, Novosibirsk, Qozog'iston, Ukraina, Shimoliy Kavkaz hamda xorijiy davlatlar arxivlaridan topilgan hujjatlar asosida qurbonlar ro'yxati, ayblov moddalari va reabilitatsiya holati ilmiy jihatdan asoslangan holda taqdim etilgan. Shu jihatdan kitob nafaqat tarixiy yodnoma, balki ilmiy manba sifatida ham bebaho ahamiyatga ega.

V bob. 1940–1950-yillar qatag'onlari. Beshinchi bob Ikkinchi jahon urushi va undan keyingi siyosiy muhitdagi ta'qiblarni yoritadi. Bu davrda diniy faoliyatni cheklash, “*ishonchsiz*” deb topilgan fuqarolarni nazorat qilish, front ortidagi odamlarning “*siyosiy xatar*” sifatida ta'qib etilishi haqida aniq ma'lumotlar keltiriladi. Mualliflar jamoasi ushbu bobda arxiv dalillari orqali siyosiy qatag'on

ning yangi shakli – ma'naviy va mafkuraviy nazorat tizimini ochib beradi. Asarda qatag'onning bu davri “*qo'rquv orqali boshqarish*” siyosati deb izohlanadi. Bu esa inson tafakkuriga bosim qilish orqali mafkuraviy totalitarizmni kuchaytirganini ko'rsatadi.

VI bob. “Paxta ishi” qurbonlari (1970–1980-yillar). Asarning yakunlovchi boblaridan biri sifatida bu qismda sovet tuzumi inqirozining so'nggi bosqichidagi siyosiy tazyiqlar – “*Paxta ishi*” deb atalgan kampaniyaga bag'ishlangan. Bu davrda respublika rahbarlari, olimlar, ziyolilar, jurnalistlar va ishchilarga nisbatan qo'zg'atilgan soxta jinoyat ishlari haqida aniq ma'lumotlar keltirilgan. Mualliflar bu jarayonlarni markaz bilan joylardagi munosabatning inqirozi, mafkuraviy tengsizlik va milliy manfaatlarning poymol qilinishi sifatida baholaydilar ham. Shu bois bu bob faqat tarixiy fojialarni emas, balki mustaqillikka olib kelgan milliy ong uyg'onish jarayonini ham ifodalaydi. Kitobdagi kichik texnik xatolik haqida: Bu va kelasi bobning bir qismini o'z ichiga olgan 616-betidan 621-betigacha bo'lgan sahifalar kitob nashrida tushib qolgan. Mualliflar jamoasi tomonidan 2023-yilning 14-sentyabrida nashriyotga berilgan to'liq matn chop qilish jarayonida tushirib qoldirilgan. Ushbu texnik xatolikning keyingi nashrlarda tuzatilishini istaymiz.

Xulosa o'rnida. Reabilitatsiya. “Qatag'on qurbonlari xotira kitobi. Andijon viloyati (1865–1991)” asari faqat tarixiy hujjatlar to'plami emas, balki millatning yurak og'rig'i, adolatga intilishi va xotirasi tiklanishi ramzidir. Asarda bir asr davomida minglab fidoyilarning nomlari qayta jonlantirildi, ularning hayoti, faoliyati va jazo sabablari ilmiy manbalar asosida tahlil qilindi. Shu orqali kitob milliy xotira va inson qadrini tiklash sari tashlangan muhim qadam sifatida tarixiy ahamiyat kasb etadi.

“Qatag'on qurbonlari xotira kitobi Andijon viloyati” kitobining “Xulosa o'rnida. Reabilitatsiya” qismida nashriyot tomonidan texnik xatolarga yo'l qo'yilib, 617-, 618-, 619-, 620-sahifalari tushirib qoldirilgan. Kitobning 616-sahifasidagi qatag'on qurboni **Ergashev Ro'zimamat** haqidagi matnning bir qismi asossiz tushirib qoldirilgan, 3 yilga degan so'zdan keyingi so'zlar tushirib qoldirilgan. Oqibatda kitobning “Xulosa o'rnida. Reabilitatsiya” qismi to'liq ochib berilmay qolgan.

Kitobning g'oyaviy mohiyati O'zbekistonda kechayotgan reabilitatsiya jarayonining mazmuniga hamohangdir. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda siyosiy qatag'on qurbonlarining nomini tiklash, ularni oqlash, haqiqiy tarixni xalqqa qaytarish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Prezident tashabbusi bilan qabul qilingan qarorlar va farmoyishlar bu jarayonni huquqiy jihatdan mustahkamladi. Ular asosida Qatag'on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi, hududiy xotira markazlari va ilmiy-tadqiqot guruhlarini faoliyati keng yo'lga qo'yildi. Shu tarzda asarning har bir bobi muayyan davrdagi siyosiy tizim, mafkuraviy muhit va inson taqdirlarini izchil ravishda yoritib beradi. Unda tarix faqat raqamlar va hujjatlar orqali emas, balki inson xotirasi, yurt taqdiri va milliy o'zlik nuqtayi nazaridan talqin etilgan. Bu jihatdan "Qatag'on qurbonlari xotira kitobi. Andijon viloyati (1865–1991)" nafaqat xotira yodnomasi, balki milliy tarixshunosligimizda totalitarizmning inson hayotiga yetkazgan zararini ochib beruvchi muhim ilmiy manba sifatida tarixda o'z o'rniga ega bo'ladi.

Istiqlolimizning 34 yillik shodiyonasi arafasida xalqimizga tuhfa etilgan bu kitobni tahlil qilish jarayonida uning yaratilishi, manbalar va arxiv hujjatlari bilan ishlash asosida sohaga oid ilmiy tadqiqotlari, ma'rifiy chiqishlari bilan tanilgan olim, professor Rustambek Shamsutdinovning fidokorona mehnatlari, yetuk ilmiy salohiyatini ham e'tirof etishni joiz deb bilamiz. Professor Rustambek Shamsutdinov – zamonaviy o'zbek tarixshunosligining yirik va zabardast namoyandalardan biri, ilmiy izlanishlarini faqat kitob sahifalari bilan emas, balki jahon arxivlarining chuqur qatlamlarida olib borgan tadqiqotchi sifatida tanilgan. Uning faoliyati milliy tarixni tiklash, siyosiy qatag'on qurbonlarining nomini qayta jonlantirish va ularning hayotini hujjatli asosda xalq xotirasiga qaytarish bilan uzviy bog'langan.

"Qatag'on qurbonlari xotira kitobi. Andijon viloyati (1865–1991)" asarining yaratilishida ham professor R. Shamsutdinovning ilmiy jasorati va keng qamrovli arxiv tadqiqotlari hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi. Uning rahbarligida yigirma yildan ziyod vaqt davom etgan izlanishlar jarayonida Rossiya Federatsiyasi, Ukraina, Qozog'iston, Shimoliy Kavkaz, Novosibirsk, shuningdek, O'zbekistonning

barcha viloyatlari arxivlari, davlat xavfsizlik organlari hujjatlari, prokuratura va sud qarorlari o'rga-nildi. Muallifning xalqaro ilmiy safarlari natijasida London, Vashington, Qohira, Dehli, Ar-Riyod, Kobul kabi shaharlarda saqlanayotgan tarixiy materiallar, elchixona yozishmalari, safarnomalar va muhojirlar matbuoti sahifalaridagi ma'lumotlar ilmiy muomalaga kiritildi. Bu manbalar Turkiston ozodlik harakatining xalqaro qirralarini, jadid va istiqbolchilarning muhojirlikdagi faoliyatini, shuningdek, 1937–1938-yillardagi "Katta terror" qurbonlari taqdiriga oid yangi ma'lumotlarni ochib berdi.

Rustambek Shamsutdinovning ilmiy merosi juda keng qamrovlidir. Uning qalamiga mansub 500 dan ziyod ilmiy maqola, 20 dan ortiq ilmiy-ommabop kitob, 10 ga yaqin kollektiv monografiya va 25 ga yaqin darsliklar milliy tarixshunoslikda bevosita **qatag'on qurbonlari xotirasini tiklash va merosini o'rganish** ishida muhim o'rin tutadi. Ular orasida "Katta terror" fojiasiga bag'ishlangan 11 ta kitob, jamoalashtirish va quloqlashtirish siyosatining oqibatlariga bag'ishlangan tadqiqotlar, qatag'on qurbonlari haqidagi tarixiy manbalarini o'z ichiga olgan to'plamlar alohida ahamiyatga egadir. Professor Rustambek Shamsutdinov ilmiy faoliyatining eng muhim jihatlaridan biri milliy tarixshunoslikka manbashunoslik va arxivshunoslik madaniyatini joriy etganidir. U har bir voqeani hujjat asosida yoritish, har bir ismni arxiv ma'lumotlari bilan tasdiqlash va tarixiy jarayonlarni faqat ilmiy dalillar orqali tahlil qilish tamoyilini qo'llab kelmoqda. Bu usul keyingi avlod tadqiqotchilari uchun namuna bo'lib xizmat qilishini alohida ta'kidlashimiz lozim. Olimning tadqiqotlari xalqaro tarixshunoslikda ham e'tirof etilgan. Uning maqolalari Rossiya, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkiya, Britaniya va AQShning nufuzli ilmiy jurnallarida chop etilgan va bu tadqiqot ishlari xorijlik olimlar tomonidan ham muhim qo'llanma sifatida foydalaniladi.

Professorning ilmiy merosi nafaqat arxivlar bilan ishlash madaniyatini, balki tarixni milliy g'urur, insoniy qadriyat va adolat tamoyillari asosida qayta yoritish zaruratini ham ko'rsatib berdi. Uning asarlari, jumladan, "Qatag'on qurbonlari xotira kitobi" O'zbekistonda tarixshunoslikning yangi – reabilitatsiya tarixshunosligi deb nomlani-

shi mumkin bo'lgan yo'nalishini shakllantirmoqda ham. Shuningdek, Rustambek Shamsutdinov faoliyatining ma'naviy jihati shundaki, u tarixni nafaqat o'tmishni anglash vositasi, balki kelajak uchun saboq, adolatni tiklash va millat xotirasini saqlash yo'li deb biladi. Shu ma'noda, uning ilmiy izlanishlari har bir o'quvchi va tadqiqotchi uchun ilhom manbai, fidoyilik va vatanparvarlik namunasidir.

“Qatag'on qurbonlari xotira kitobi. Andijon viloyati (1865–1991)” kitobiga ilmiy tahlilimizning xulosasi qismida bu asar faqat tarixiy hujjatlar to'plami emas, balki xalq xotirasi va milliy o'zlikni anglash yo'lidagi ulkan ilmiy-ma'naviy tadbir ekanligini alohida ta'kidlaymiz. U totalitar tuzum qurbonlari bo'lgan minglab vatandoshlarimizning nomini qayta tiriltirish, ularning haqiqiy qiyofasini xalq xotirasiga qaytarish orqali milliy tarixshunoslikda yangi bosqichni boshlab berdi.

Asar O'zbekistonda mustaqillik yillarida amalga oshirilayotgan reabilitatsiya siyosati va milliy xotirani tiklash jarayonining ilmiy ifodasi sifatida katta ahamiyatga ega. Unda tarix faqat o'tmish voqealari sifatida emas, balki insoniy taqdirlar, ruhiy iztiroblar va millatning ozodlikka intilish tarixi sifatida yoritilgan. Bu jihatdan asar nafaqat tarixchilar, balki keng jamoatchilik, yoshlar va vatanparvar avlod uchun ham ma'naviy dastur bo'lib xizmat qiladi. Asarning har bir sahifasida adolat g'oyasi, inson qadri va xotira mas'uliyati ajdodlarning tabarruk nomi bilan yonib turadi. Bu, ayniqsa, qatag'on qurbonlarining shaxsiy taqdirlari, ularning oilalari,

mahallalari va avlodlari bilan bog'liq voqealar orqali ifodalangan. Kitobning tuzilishidagi manbashunoslik asosi va arxiv hujjatlarining teran tahlili uning ilmiy qimmatini yanada oshiradi. Shu ma'noda u faqat tarixiy ma'lumotlar emas, balki ilmiy dalillarga asoslangan milliy xotira ensiklopediyasi vazifasini bajaradi.

Professor Rustambek Shamsutdinov rahbarligida tayyorlangan bu to'plam ilmiy metodologiya, arxiv tadqiqoti madaniyati va hujjat asosida fikr yuritishdagi aniqlik bilan ham ajralib turadi. Asar mamalakatda qatag'onlar tarixi bo'yicha o'tkazilayotgan tadqiqotlar tizimiga yangi mazmun bag'ishladi, mintaqaviy va shaxsiy darajadagi materiallarni ilmiy muomalaga kiritdi. Shu tariqa, “Qatag'on qurbonlari xotira kitobi. Andijon viloyati (1865–1991)” asari milliy tarixshunoslikda inson qadrini tiklashga qaratilgan ilmiy yo'nalish – xotirashunoslik va reabilitatsiya tarixshunosligining mukammal namunasidir. U har bir vatandoshimizni ham o'tmish bilan muloqot qilish, millatning azob va jasoratga to'la sahifalarini anglash, adolat va erkinlik g'oyalari sadoqat bilan yashashga undaydi.

Bu asarning ahamiyati shundaki, u millat xotirasini tiklaydi, davlat siyosatida inson qadriga asoslangan tarixiy adolatni qaror toptiradi, kelajak avlod uchun **“o'tmishni unutmazlik”** darsini beradi. Shunday asarlar orqali tarix nafaqat yoziladi, balki his etiladi, anglanadi va millat qalbida yashaydi.

“QATAG‘ON QURBONLARI XOTIRA KITOBINI NAMANGAN VILOYATI” nomli kitob to‘g‘risida ayrim mulohazalar

Rustambek Shamsutdinov, Z.M. Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti huzuridagi Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi direktori, t.f.d., professor

dos. A.A. Sarimsoqov, A.X. Sultonov, A.V. Dehqonov, t.f.n., dos. N.A. Rejabboyev, O.Z. Maxsudjonovlardan iborat bo‘lgan.

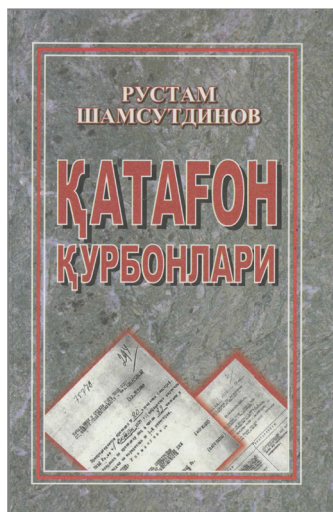
Kitob tuzilishi Kirish, Xalq qo‘zg‘olonlarida qatnashgani uchun jazolanganlar (1860–1916-yillar), Sovet hokimiyatiga qarshi kurash qurbonlari (1917–1924-yillar), Turli siyosiy ayblovlar va quloqlashtirish qurbonlari (1925–1936-yillar), “Katta qirg‘in” qurbonlari (1937–1938-yillar), 1940–1950-yillar qatag‘onlari, “Paxta ishi” qurbonlaridan iborat.

Mazkur axborotimizda faqat kitobning “Katta qirg‘in” qurbonlari (1937–1938-yillar) nomli bobi ustida fikr yuritamiz. Unda 941 nafar qatag‘on qurbonining ayanchli taqdiri haqida juda qisqa ma‘lumot keltirilgan. Ulardan har biriga “Aksilinqilobiy faoliyat”da ishtirok etganlik aybi qo‘yilgani keltirilgan. Masalan, kitobning 116-sahifasida shunday yozilgan: “**Abbosxonov Lutfulla Xo‘ja** – 1882 (1878)-yilda Norin qishlog‘ida tug‘ilgan. 1937-yil 24-avgustda 10 yilga mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 1989-yil 14-iyulda oqlangan. **Abduvaliyev mulla Hoshim** – Chortoq Damariq qishlog‘ida tug‘-

ilgan. Aksilinqilobiy faoliyatda ayblangan. 1937-yili qatag‘on qilingan”.

Mazkur kitobga kiritilmay qolgan qatag‘on qurbonlari juda ko‘p. Sababi, shu mavzuda respublikamizda e‘lon qilingan asar va maqolalarning ma‘lum qismi e‘tiborga olinmagan. Bu o‘rinda mualliflar kollektivlashtirish, quloqqa tortish, surgun etish, qamoqqa olish va uning oqibatlari, 1937–1938-yillardagi “Katta terror”da qatli omga tortilgan yurtdoshlarimizning fojiali hayoti, ularning taqdiri haqida vatanimizda va xorijda nashr yuzini ko‘rgan asar va maqolalarga murojaat qilishlari zarur edi. Qolaversa, O‘zbekiston va uning tashqarisida sovet rejimiga qarshi turgan muxolifatdagi yurtimiz farzandlarining fojiali hayoti va taqdiriga bag‘ishlangan hujjat va materiallar to‘plamlari, monografik tadqiqotlar, gazeta va jurnallarda e‘lon qilingan maqolalardan foydalanishlari lozim edi.

2007-yilda “**Sharq**” nashriyoti matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyatida nashr etilgan “Qatag‘on qurbonlari (1937-yil 10-avgust – 5-noyabr). Ikkinchi kitob”da Namangan viloyati bo‘yicha qatag‘on qurbonlarining fojiali taqdiri yoritilgan. Bu qatag‘on qurbonlari “Qatag‘on qurbonlari Namangan viloyati xotira kitobi”ga kiritilmay qolgan. Ularni nomma-nom keltirishni lozim bildik: 1. **Ibodulla Maxsum Otaboy** – 1880-yili tug‘ilgan, Kosonsoy rayoni Sargauchi qishlog‘idan, sobiq quloq. 1922-yili 8 yil, 1930-yil 5 yil mehnat tuzatuv lageriga, 1937-yil 10-avgustda otuvga hukm qilingan. 2. **Umarali Jumaboyev** – 1893-yili tug‘ilgan, Saxovat qishlog‘idan, 1937-yil 10-avgustda otuvga hukm etilgan. 3. **Do‘stmatov Dehqonboy So‘fi**, 1875-yili tug‘ilgan, Sherexat qishloq soveti Tumor qishlog‘idan, 1937-yil 10-avgustda otuvga hukm etilgan. 4. **Sultonxonov Mo‘tabarxon**, 1908-yili tug‘ilgan, Namangan shahridan, o‘zbek, sobiq

quloqning o'g'li, ruhoni, 10 yil muddatga mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 5. 2732-sonli ish bo'yicha **Mulla Kamolxo'jayev Mulla Maripjon** – 1883-yili tug'ilgan, Namangan shahridan, diniy oliy ma'lumotli, imom, 10 yil qamoq jazosiga hukm etilgan. 6. **Ismatxo'jayev Mulla Abdug'ani**, 1905-yili tug'ilgan, Uchqo'rg'on rayoni Qayqi qishlog'idan, imom, 10 yil qamoq jazosiga hukm etilgan. 7. **Siychev Mixail Aleksandrovich** otuvga hukm qilingan. 8. **Omachkin Aleksandr Grigoryevich** otuvga hukm etilgan. 9. **Mirzaboyev Mamamirzo** – Namangan shahridan, otuvga hukm qilingan. 10. **Abbosxo'jayev Hakimxo'ja** – Namangan shahridan, otuvga hukm qilingan, "Milliy ittihad" tashkiloti a'zosi. 11. **So'fiyev Ubaydulla** – Namangan shahridan, "Milliy ittihad" a'zosi, otuvga hukm qilingan. 12. **Musaboyev Abdulla Qori** – Namangan shahridan, otuvga hukm qilingan. 13. **Azizov Mulla Yo'ldosh**. 14. **G'ofurov Mo'middin** Namangan shahridan, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 15. **Eshonov Valixon Eshon** 8 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 16. **Abdurahmonov Shamid** – 1876-yili Pop rayoni Chorkisor qishlog'idan, ruhoni, xalfa, bosmachilik ko'makchisi, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 17. **Mamaroziqov Yusuf Ali** – Pop rayoni Chorkisor qishlog'idan, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 18. **Mamadaliyev Toshboy** – 1902-yilda tug'ilgan, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 19. **Xo'jayev Sanjar** – Pop rayoni Xonobod qishlog'idan, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 20. **Eshon Boboxonov** – Namangan shahridan, sobiq ruhoni, quloq, otuvga hukm etilgan. 21. **G'ofurov Mamasodiq** Namangan rayoni Kattaqo'rg'on qishlog'idan, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm etilgan. 22. **Abdullaxo'jayev Sultonxo'ja** Namangan rayoni Kayshan qishlog'idan, sudlangan, jazoni o'tagan, qamoqdan ozod qilingan. 23.

Hayitov Mamat Hoshimov – Namangan rayoni Sho'rqo'rg'on qishlog'idan, 8 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm etilgan. 24. **Valiqulov Mahmud** – Namangan shahridan, 7 marta vaqtincha qamoqqa olingan, otuvga hukm etilgan. 25. **Haydarov Boyzaq** – Namangan rayoni Qumqo'rg'on qishlog'idan, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 26. **Mo'minov Mulla Abdug'affor Domulla** – Namangan shahridan, sobiq mulla, qamoqdan ozod qilingan, ishi arxivga topshirilgan. 27. **Mashrabboyev Hafizxon** – Namangan shahridan, ruhoniyning o'g'li, sudlangan, jazoni o'tagan, otuvga hukm etilgan. 28. **Azizov Usta Orif** – Namangan shahridan, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 29. **Botirov Qosim** – Namangan shahridan, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 30. **Vasqasov Abdulhay** – 1913-yilda tug'ilgan, Namangan shahridan, sobiq shariat qozisi, ruhoniyning o'g'li, 8 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 31. **Abduraimov Abdug'ofur** – Kosonsoy rayoni Uzun qishlog'idan, ruhoniyning o'g'li, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 32. **Qobulov Mahkam** – 1876-yilda tug'ilgan, Pop rayoni G'urumsaroy qishlog'idan, sobiq quloq, partiya va sovet hukumati siyosiy tadbirlarini barbod qilganlikda, kolxozda buzg'unchilik ishlari uyushtirganlikda ayblangan, otuvga hukm etilgan. 33. **Fozilov Abduljon** – 1891-yili Pop rayoni G'urumsaroy qishlog'ida tug'ilgan, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 34. **Hasanov Rahmatullo** – 1886-yili Pop rayoni Tepaqo'rg'on qishlog'ida tug'ilgan, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm etilgan. 35. **Azizov Safoxon To'ra** – 1894-yili Chust shahrida tug'ilgan, ruhoni, otuvga hukm etilgan. 36. **Avliyaxanov Umar Xo'ja** – 1889-yili Chust rayoni Shoyap qishlog'ida tug'ilgan, sobiq quloq, ruhoni, sudlangan, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm etilgan. 37. **Abdurahmonov To'xta Hoji** – 1887-yili tug'ilgan, Kosonsoy rayoni Qorasuv qishlog'idan, otuvga hukm etilgan. 38. **Shodiboyev Ma'rufxon** – 1873-yili To'raqo'rg'on rayoni Axsi qishlog'ida tug'ilgan, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 39. **Jamshidov Ma'rufxon** – Chust shahridan, 8 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 40. **Sa'dullaxo'jayev Akbarxon** – 1869-yili Chust shahrida tug'ilgan, quloqqa tortilgan, diniy marosimlar xizmatchisi, imom, aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda

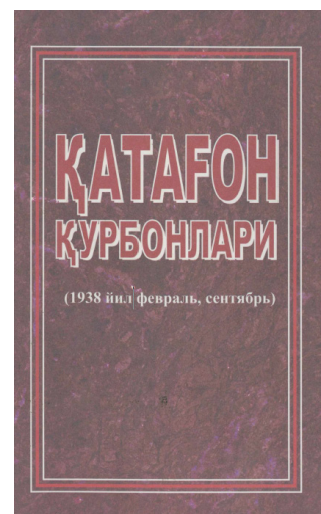
ayblanib otuvga hukm etilgan. 41. **Alavutdinov Mulla Ahmadjon** – 1862-yili tug‘ilgan, Chust shahridan, diniy marosimlar xizmatchisi, imom, mag‘lubiyatchilik targ‘iboti olib borganlikda ayblanib otuvga hukm etilgan. 42. **Mahmudxo‘jayev Ulug‘ Xo‘ja** – 1874-yili Chust shahrida tug‘ilgan, diniy marosimlar xizmatchisi, imom, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 43. **Mulla Shokirov Zokirjon** – 1877-yili Chust shahrida tug‘ilgan, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 44. **Ibrohim Xo‘jayev Usmon Xo‘ja** – 1885-yili Chust shahrida tug‘ilgan, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 45. **Hasanov Toji Ahmad** – 1891-yili To‘raqo‘rg‘on rayoni To‘raqo‘rg‘on qishlog‘ida tug‘ilgan, “Milliy ittihad” a‘zosi, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 46. **Otajonov Jaloliddin** – 1916-yili Uychi rayoni Uychi qishlog‘ida tug‘ilgan, quloqning o‘g‘li, otasi bilan surgun qilingan, etap qilish vaqtida qochgan, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm etilgan. 47. **Niyozov Xotamboi** – 1887-yili Uychi rayoni Unxoyat qishlog‘ida tug‘ilgan, quloqqa tortilgan, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm etilgan. 48. **Alimboyev Fozil qori** – 1872-yili tug‘ilgan, Uychi rayoni Erkatoy qishlog‘idan, ruho-niy, eshon, sudlangan, otuvga hukm etilgan. 49. **O‘sarqulov Sirojiddin domla** – 1890-yili tug‘ilgan, To‘raqurgon rayoni Nurtepa qishlog‘idan, sobiq quloq, sudlangan, otuvga hukm etilgan. 50. **Hasanov Xoldor** – 1881-yili tug‘ilgan, To‘raqo‘rg‘on rayoni Go‘rtepa qishlog‘idan, sobiq bosmachilik to‘dasi-niing qo‘rboshisi, otuvga hukm etilgan. 51. **Ermatov Dexdon** – 1891-yili tug‘ilgan, To‘raqo‘rg‘on rayoni Qayrag‘och qishlog‘idan, sobiq quloq, sudlangan, jazoni o‘tamay ko‘chgan, o‘tmishda bosmachi, otuvga hukm etilgan. 52. **Abdujalilov Ziyovutdin** – 1864-yili tug‘ilgan, To‘raqo‘rg‘on rayoni Kattaqo‘rg‘on qishlog‘idan, quloqqa tortilgan, 8 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm etilgan. 53. **Yusupov Abdulla** – 1895-yili tug‘ilgan, Pop rayoni Qorashahar qishlog‘idan, sobiq quloq, sudlangan, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm etilgan, jazo muddati 1937-yil 18-avgustdan hisoblangan. 54. **Sherqo‘ziyev Nazar** – 1905-yili tug‘ilgan, Pop rayoni Hojio-bod qishlog‘idan, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 55. **Qosimov Toshtemir** – 1901-yili

tug‘ilgan, Namangan shahridan, “Milliy ittihad” millatchi aksilinqilobiy tashkiloti a‘zosi, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm etilgan. 56. 4946-sonli ish bo‘yicha **Vahobov Zafar Cho‘loq** – 1891-yili tug‘ilgan, Uychi rayoni Axxi qishlog‘idan, quloqqa tortilgan, otuvga hukm etilgan. 57. 4877-sonli ish bo‘yicha **Yodgorov**

Mulla Nurmat – 1868-yili tug‘ilgan, Xovos rayoni Namangan qishlog‘idan, sobiq quloq, imom, 8 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm etilgan, jazo muddati 1937-yil 25-avgustdan hisoblangan.

Ma‘lumki, 1938-yil fevral-sentyabr oylarida “Katta qirg‘in” eng yuqori nuqtaga ko‘tarilgan davrda Namangan uyezdi bo‘yicha amalga oshirilgan qatag‘on jarayoni e‘tibordan chetda qolgan. Bu o‘rinda 2009-yili “Sharq” nashriyotida chop etilgan **“Qatag‘on qurbonlari (1938-yil fevral, sentyabr). Beshinchi kitob”**dan umuman foydalanilmagan. Vaholanki, “uchlik”ning 1938-yil 9-fevraldagi 71-sonli bayonnomasida Namangan viloyati bo‘yicha 137 nafar mahbus otuvga, 26 nafar kishi 10 yil qamoq jazosiga hukm etilgan. Ularning ism-shariflari va qatag‘on qilinish jarayoni **“Qatag‘on qurbonlari xotira kitobi Namangan viloyati”** nomli kitobda keltirilmay qolgan. Ulardan faqat 5 nafar qatag‘on qurbonining fojiasini misol tariqasida keltiraman: “1. **Abdurahmonov Ahmadjon** – 1904-yili tug‘ilgan, Pop tumani Morguzar qishlog‘idan. Sobiq quloq, bosmachilik harakatining faollaridan bo‘lgan, hibsga olingan paytda aniq mashg‘uloti bo‘lmagan.

1930-yili kollektivlashtirishga qarshi qaratilgan qo‘zg‘olon rahbari bo‘lganlikda, nolegal aksilinqilobiy yig‘inlarda qatnashganlikda, yig‘inda kolxozda qo‘poruvchilik aktlarini amalga oshirish masalalarini ko‘rishda, ocharchilik haqida targ‘ibot olib borganlikda, sovet hukumatiga qarshi qaratilgan

aksilinqilobiy dushmanlik mish-mishini tarqatganlikda ayblangan”.¹

49. Yunusov Dadaqo'zi – 1883-yili tug'ilgan, Namangan shahridan, sobiq quloq, hibsga olingan paytda kolxoz a'zosi.

Kolxozchilar orasida doimiy ravishda targ'ibot olib borgan, kolxoz ishlariga zarar keltirish maqsadida qaragan, partiya va hukumat tadbirlarini buzish bilan shug'ullangan, xonlar davridagi hayotni maqtagan, mamlakatdagi ocharchilik haqida mish-mish gaplar tarqatgan, zarar keltirish maqsadida kolxoz yerlariga tut daraxtlarini ekib tashlagan degan ayb qo'yilgan (*114-bet*).

62. Tursunov Jo'ra – 1890-yili tug'ilgan, Yangiqo'rg'on tumani Novkent qishlog'idan, sobiq quloq, ilgari bosmachilikning faol xizmatchisi, hibsga olingan paytda kolxoz a'zosi.

Aholi orasida doimiy ravishda noroziliklar keltirib chiqaruvchi targ'ibot olib borgan, ilgari qishloq soveti raisi lavozimida ishlab kambag'allarni quloqqa tortgan, kambag'allarga katta soliqlar solgan, shu vaqt davomida quloqlarni himoya qilgan, xonlik davridagi yaxshi hayot haqida gaplar tarqatgan degan ayb qo'yilgan (*116-bet*).

76. Ahmedov Turg'un – 1905-yili tug'ilgan, Namangan shahridan, sobiq quloq, hibsga olingan paytda aniq mashg'uloti bo'lmagan.

Sovet hukumatini qurolli qo'zg'olon orqali ag'darib tashlashni maqsad qilgan Namangandagi aksilinqilobiy isyonchi tashkilotning a'zosi, tashkilotning harakati bilan kolxozni tugatish maqsadida qishloq soveti raisligiga qo'yilgan, kolxozga aksilinqilobiy dushman bo'lgan quloq unsurlarni olib kirgan, aholi orasida doimiy ravishda mag'lubiyatchilik ruhidagi targ'ibot olib borgan, tashkilotga yangi a'zolarini jalb qilish bilan shug'ullangan, u orqali 14 kishi jalb qilingan degan ayb qo'yilgan (*118-bet*).

134. Rajabov Rustamboy – 1900-yili tug'ilgan, Chust tumani Chust qishlog'idan, sobiq quloq, 1930-yili surgun qilingan joydan qochgan, hibsga olingan paytda aniq mashg'uloti bo'lmagan.

Aholi orasida doimiy ravishda mag'lubiyatchilik targ'iboti olib borgan, kapitalistik tuzumni maqtagan, hukumatga qarshi birdamlikda kurashga cha-

qirgan degan ayb qo'yilgan.

10 yil muddatga mehnat tuzatuv lageri qamog'iga hukm etilganlardan 2 nafarini misol tariqasida keltirish mumkin: **1. Do'stmatov Akbarali** – 1891-yilda tug'ilgan, Namangan tumani Sho'rqo'rg'on qishlog'idan, sobiq quloq, hibsga olingan paytda aniq mashg'uloti bo'lmagan.

Doimiy ravishda kolxozchilar orasida sovet hukumatiga qarshi noroziliklar chiqarishga qaratilgan targ'ibot olib borgan, sovet hukumatini obro'sizlantirishga qaratilgan tuhmat gaplar tarqatgan, hukumat yolg'onchiligi uchun kolxozchilarni uning foydasiga ishlamaslikka chaqirgan degan ayb qo'yilgan.

22. Jamolov Shahob – 1901-yili tug'ilgan, To'raqo'rg'on tumani Shahand qishlog'idan, sobiq quloq, 1932-yili antisovet fikr yuritgani uchun 3 yilga sudlangan. Hibsga olingan paytda kolxozchi.

Aholi orasida doimiy ravishda sovet hukumatining tugashi haqida uydirma gaplar tarqatgan, kolxozchilarni Oliy Sovetga bo'ladigan saylovlarda ishtirok etmaslikka chaqirgan, mamlakatdagi ocharchilik haqida uydirma gaplar tarqatgan degan ayb qo'yilgan.

“Uchlik”ning 1938-yil 16-fevraldagi yig'ilishi 83-sonli bayonnomasida 112 nafar mahbus ustidan hukm chiqarilgan, ulardan 106 mahbus otuvga, 6 mahbus 10 yil qamoq jazosiga hukm etilgan. Ular orasida Namangan uyezdi bo'yicha qatag'on qilinganlar ham bo'lgan. Bu qatag'on qurbonlaridan ayrimlarini keltiramiz: **11. Ikromov Tursunboy** – 1891-yili tug'ilgan, Uchqo'rg'on qishlog'idan, quloqqa tortilgan, hibsga olingan vaqtda kolxozchi.

Dehqonlar orasida kolxozga qarshi aksilinqilobiy parchalovchilik targ'iboti olib borgan, kolxozchilarni ishlashni to'xtatishga chaqirgan, Sovet Ittifoqining mag'lubiyatini aytganlikda ayblangan, otuvga hukm etilgan.

18. Toshxo'jayev Haqqul – Norin tumani To'da qishlog'idan, sobiq quloq, 1934-yili davlat majburiyatini bajarmagani uchun 3 yilga sudlangan, hibsga olingan vaqtda aniq mashg'uloti bo'lmagan.

Aholi orasida doimiy ravishda mag'lubiyatchilik va isyonchilik ruhidagi targ'ibot olib borgan, dehqonlarni birlashgan holda hukumatga qarshi na-

¹ Qatag'on qurbonlari (1938-yil fevral, sentyabr). Beshinchi kitob... – B.107.

moyish qilishga chaqirganlikda ayblangan, otuvga hukm qilingan.²

1938-yil 17-fevraldagi “uchlik” yig‘ilishi 88-sonli bayonnomasida 96 mahbus otuvga, 3 mahbus 10 yil MTLga hukm qilingan. Ulardan ayrimlarini keltiramiz: **1. Bobonazarov Hojimirza** – 1901-yili tug‘ilgan, Namangan tumani Sho‘rqo‘rg‘on qishlog‘idan, sobiq quloq, bosmachilik harakati ishtirokchisi, VKP(b) a‘zolidan chiqarilgan, hibsga olingan paytda qishloq soveti raisi.

Aksilinqilobiy “quloq”lar guruhiga a‘zolikda, ularning yig‘inlarida ishtirok etganlikda, mag‘lubiyatchilik targ‘iboti olib borganlikda ayblangan, otuvga hukm qilingan.

9. Orifboyev Hasan – 1904-yili tug‘ilgan, Namangan tumanidan, sobiq quloq, ilgari 3 yilga qamalgan, VKP(b) a‘zolidan chiqarilgan, hibsga olingan paytda qishloq soveti raisi.

Aksilinqilobiy millatchilar tashkiloti a‘zosi bo‘lganlikda, qishloq xo‘jaligidagi ekishni barbod qilganlikda, xalq dushmanlarini maqtab, faollarni terror qilish to‘g‘risida gapirganlikda, qishloq soveti raisi sifatida o‘n mingta tut daraxtiga zarar keltirganlikda ayblangan, otuvga hukm qilingan.³

Shuningdek **“Qatag‘on qurbonlari (1938-yil fevral, sentyabr). Beshinchi kitob”**dagi 308–319-sahifalarida “uchlik”ning 1938-yil 17-fevraldagi yig‘ilishi 89-sonli bayonnomada 85 mahbus otuvga, 8 mahbus 10 yil qamoq jazosiga hukm etilgani to‘g‘risida ma‘lumot keltirilgan. Lekin Namangan viloyati bo‘yicha tayyorlangan xotira kitobida bu qatag‘on qurbonlari to‘g‘risida biron-bir ma‘lumot keltirilmagan. Ulardan ayrimlarini keltiramiz: **1. Toshonov Xolboy** – 1907-yili tug‘ilgan, Namangan tumani Qurama qishlog‘idan, sobiq quloq, bosmachilik ishtirokchisi, sobiq VKP(b) a‘zosi, hibsga olingan paytda kolxoz raisi o‘rinbosari.

Aksilinqilobiy isyonchi guruh a‘zosi bo‘lganlikda, sovet hukumatiga qarshi qurolli qarshilikni maqsad qilib olganlikda, kolxozda zarar keltiruvchi aksilinqilobiy tashviqot olib borganlikda, kolxozchilarga va ayollarning paranji tashlashiga qarshilik qilganlikda ayblangan (308-bet).

45. Abdullaxo‘jayev Tursun – 1897-yili tug‘il-

ilgan, Namangan shahridan, sobiq hunarmand, hibsga olingan paytda artel a‘zosi.

Aksilinqilobiy millatchi tashkilot a‘zosi bo‘lganlikda, sovet hukumatiga qarshi qurolli harakatga tayyorgarlik ko‘rganlikda, artel raisi bo‘lgan vaqtda 9000 rubl kamomad keltirganlikda ayblangan (313-bet).

85. Abdurahmonov Abduraim – 1913-yili tug‘ilgan, Namangan tumani Kattaqurama qishlog‘idan, sobiq quloq, hibsga olingan paytda kolxoz a‘zosi.

Aksilinqilobiy millatchilar guruhi a‘zosi bo‘lganlikda, sovet hokimiyatiga qarshi qurolli qo‘zg‘olon-ga tayyorgarlik ko‘rganlikda, kolxozlarda mag‘lubiyatchilik targ‘iboti olib borganlikda ayblangan.

10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilinganlardan ikki nafari haqida ma‘lumot keltiramiz: **1. Bobojonov Xolbuva** – 1903-yili tug‘ilgan, Namangan tumani Qatag‘on qishlog‘idan, sobiq quloq, 1934-yilda 3 yilga qamalgan, hibsga olingan paytda aniq mashg‘uloti yo‘q.

Kolxozchilar orasida kolxozlarga qarshi va mag‘lubiyatchilik ruhida tashviqot olib borganlikda ayblangan.

8. Rahimov Murodilla – 1873-yili tug‘ilgan, Namangan tumani Irvodon qishlog‘idan, sobiq quloq, maxsus ko‘chkindilar posyolkasiga surgun qilingan, hibsga olingan paytda aniq mashg‘uloti yo‘q.

Aholi orasida mag‘lubiyatchilik, kolxozlashtirishga qarshi targ‘ibot olib borganlikda, Sovet davlatida bo‘ladigan ocharchilik to‘g‘risida bo‘hton tarqatganlikda ayblangan.⁴

Xotira kitobining 182-sahifasida: **“Toshboyev Jonboy** – 1902-yilda To‘raqo‘rg‘on, Yermasjid qishlog‘ida tug‘ilgan. Din peshvosi bo‘lgani sababli 1937-yilda qatag‘on qilingan”, – deb yozilgan. Aslida esa **Toshboyev Jonboy** 1890-yili tug‘ilgan, To‘raqo‘rg‘on tumani Shaxand qishlog‘idan, sobiq quloq, bosmachilikning faol ishtirokchisi, hibsga olingan paytda kolxozchi.

Hukumatga qarshi dushmanlik kayfiyatida bo‘lgani holda qishloq faoliga nisbatan terrorchilik aktini sodir etish va kolxoz punktini yoqib yuborish kabi qo‘poruvchiliklarni sodir etishga harakat qil-

² Qatag‘on qurbonlari (1938-yil fevral, sentyabr). Beshinchi kitob... – B.238–240.

³ Qatag‘on qurbonlari (1938-yil fevral, sentyabr). Beshinchi kitob... – B.294–296.

⁴ Qatag‘on qurbonlari (1938-yil fevral, sentyabr). Beshinchi kitob... – B.318–319.

gan, kolxoz brigadirini vahshiylarcha kaltaklagan, aholi orasida doimiy ravishda antisovet targ'iboti olib borgan degan ayb qo'yilgan. Otuvga hukm qilingan.⁵

2008-yili "Sharq" nashriyotida chop etilgan **"Репрессия. 1937–1938 гг. Документы и материалы. Выпуск 4. Жертвы Большого террора из Узбекистана, 1937 год, декабрь"** nomli kitobimizda butun O'zbekiston, jumladan, Namangan bo'yicha ham qatag'on qurbonlari nomma-nom keltirilgan. Masalan, 12340-sonli ish bo'yicha: **Otaboyev Mulla Burhon** (1894-yili Norin rayoni Uchtepa qishlog'idan, sobiq quloq, quloqqa tortilgan, soliq to'lamagani uchun sudlangan va 5 yil ozodlikdan mahrum qilingan). Hibsga olingan vaqtda kolxoz a'zosi bo'lgan. O'zSSR Jinoyat kodeksining 66-moddasi bo'yicha, ya'ni kolxozchilar orasida mag'lubiyatchilik, aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblangan, 10 yil muddatga mehnat tuzatuv lageriga hukm etilgan, jazo muddati 1937-yil 1-dekabrda boshlangan (320-bet). Biroq Otaboyev Mulla Burhonning fojiali taqdiri **"Qatag'on qurbonlari Namangan viloyati xotira kitobi"**ga kiritilmay qolgan.

Xotira kitobining 126-sahifasida: **"Ahmadshoyev Abdulla shayx** – 1877-yilda Namangan shahrida tug'ilgan. Aksilinqilobiy faoliyatda ayblangan. 1937-yil 13-sentyabrda qamalgan. 1990-yil 10-avgustda oqlangan", – deb yozilgan. Bizdagi ma'lumotlar: **Ahmadshoyev Abdulla Shayx** – 60 yoshda, Namangan shahridan, diniy xizmatchi, imom, hibsga olingunga qadar hech qayerda ishlamagan. Baliqchi aksilinqilobiy tashkilot a'zosi sifatida Baliqchi qishlog'idagi ruhoniylarning nolegal yig'ilishlarida qatnashganlikda, sovet hokimiyatini ag'darish maqsadida xorijdagilarni ham guruhga jalb etganlikda, aksilinqilobiy "Islom" jurnalini saqlaganlikda, tez orada sovet hokimiyati qulab, uning o'rniga musulmon davlati vujudga keladi deb aytganlikda ayblangan. Ahmadshoyev Abdulla Shayx 2692-sonli ish bo'yicha 1937-yil 13-sentyabrda otuvga hukm etilgan.⁶

Ma'lumki, 1931–1933-yillarda O'zbekistonda quloq qilingan xo'jaliklarning ma'lum qismi Ukrainaga, Shimoliy Kavkazga, Shimoliy Qozog'istonga

surgun qilingan edi. Ular ham 1937–1938-yillardagi "Katta terror" domiga tortilgan edi. Ammo **"Qatag'on qurbonlari xotira kitobi Namangan viloyati"**da bu haqda hech qanday ma'lumot keltirilmagan. Namangan viloyatidan Ukrainaga surgun qilinganlarni 1937–1938-yillardagi "Katta terror"da qatag'on qilinishi haqida ayrim misollar keltiramiz: **Haydarov Abdurahmon**, 26 yoshda, o'zbek, yirik quloq o'g'li, Norin tumani Yaydoq qishloq sovetidan, Ukrainaga 1931-yili surgun qilingan. O'zbekistondaligida aksilinqilobiy tashkilotning a'zosi bo'lgan. Goloprstan tumani "Komintern" nomli paxtachilik sovxozidagi aksilinqilobiy tashkilotda faoliyat ko'rsatgan. Nikolayev viloyati ichki ishlar boshqarmasi huzuridagi "uchlik" 1937-yil 20-noyabrda yig'ilishida 18 nafar mahbusning ishini ko'rib chiqqan. Haydarov Abdurahmon otuvga hukm qilingan.

Norin tumani Qayqi qishlog'idan 57 yoshdagi **Najmiddin Xoliqov** 1930-yili kolxoz qurilishiga, sovetlarga qarshi targ'ibot ishlari olib borgan, 1931-yili Ukrainaga surgun qilingan. Ko'chirib keltirilgan N. Xoliqov sukurniy hududida yakka o'zi yashagan, hech qanday mulki bo'lmagan. Maxsus kengash 1931-yil 3-mayda Shimoliy O'lkaga 3 yil muddat bilan surgun qilgan.

1937-yil 15-noyabrda NKVD Nikolayev viloyati boshqarmasi "uchligi"ning 1937-yil 15-noyabrda qarori bilan Ukraina Respublikasi Jinoyat kodeksining 54-10- va 54-11-moddalari bilan ayblanib **Abduxo'jayev Jumaboy** (Norin tumani Boyovul qishlog'ida 1876-yili tug'ilgan, o'zbek, dehqon-quloq, ma'lumotsiz, oilali, sudlanmagan), **Madumar Ro'zmatov** (Norin tumani To'da qishlog'idan, 1872-yilda tug'ilgan, o'zbek, Kaxovskiy tumani paxtachilik sovxozida yashagan, dehqon-quloq, o'rta ma'lumotli, oilali, sudlanmagan), **Hojimat Shermatov** (1912-yilda Norin tumani Kulitej qishlog'idan, o'zbek, dehqon-quloq, quyi ma'lumotli, oilali, sudlanmagan), **Salimboyev Muhitdin** (1875-yili tug'ilgan, Norin tumani Uchqo'rg'on qishlog'idan, Xerson viloyati Kaxovskiy tumani, paxtachilik sovxozida yashagan, o'zbek, dehqon-quloq, ma'lumotli, oilali, sudlanmagan)lar otuvga hukm etilganlar. **Asqaraliyev Otavali** – 1867-yili tug'ilgan, Namangan shahridan, o'zbek, quloq o'g'li, quloq qilinib surgun qi-

⁵ Qatag'on qurbonlari (1938-yil fevral, sentyabr). Beshinchi kitob... – B.120.

⁶ Qatag'on qurbonlari. Ikkinchi kitob... – B.87.

lingan, qamoqqa olingunga qadar Xerson viloyati Skladovsk tumani 1-paxtachilik sovxozida yashab ishlagan. 1937-yil 16-sentyabrda NKVD Odessa viloyati boshqarmasi “uchligi”ning qarori bilan 10 yil ozodlikdan mahrum etilgan. **Olimboyev Hoshim** – 1916-yilda tug‘ilgan, Namangan shahridan, o‘zbek, quloq qilinib surgun qilingan, Xerson viloyati Skladovsk tumani 1-paxtachilik sovxozida yashab ishlagan. 1935–1937-yillarda savodsizlikni tugatish maktabida muallimlik qilgan, “qizil choyxona” mudiri bo‘lgan, quloqlardan tashkil topgan aksilinqilobiy guruh a‘zosi, o‘zining sobiq otasi Pozil qori bilan yaqindan aloqada bo‘lib, ularni quloqlarni aksilinqilobiy guruhi aholisi orasida tarqatgan, “qizil choyxona” binosidan aksilinqilobiy ishda foydalanigan, aksilinqilobiy mazmundagi xatlarni ishlab chiqib, Stalin Konstitutsiyasi to‘g‘risida aksilinqilobiy qarashlar targ‘ib qilgan, Yaponiya va Germaniya bilan bo‘lg‘usi urushda Sovet Ittifoqining mag‘lub bo‘lishi haqida yolg‘on gaplar tarqatgan, sovet qonunlarini badnom etish yo‘li bilan staxanovchilik harakatini buzishga urunganlikda ayblangan. 1937-yil 28-iyulda hibsga olingan. NKVD Odessa viloyati boshqarmasi “uchligi” tomonidan 10 yil qamoq jazosiga hukm etilgan. 1886-yili Namangan shahrida tug‘ilgan, qamoqqa olingunga qadar Xerson viloyati Skladovsk tumani 1-paxtachilik sovxozida yashab ishlagan **Qambaraliyev Sherxon** 10 yil ozodlikdan mahrum qilishga hukm etilgan.

Namangan shahridan 1916-yili tug‘ilgan, quloq qilinib, Ukrainaning Xerson oblasti Skladovsk rayonidagi paxtachilik sovxozida ishlayotgan **Hoshim Alimboyev** 1937-yil 16-sentyabrda 10 yil qamoq jazosiga hukm etilgan.

1938-yil 9-oktyabrda NKVD Nikolayev viloyati boshqarmasi qoshidagi “uchlik” tomonidan 42 nafar o‘zbekistonlik “quloq”lar otuvga hukm etilgan. **Yusupov Yunusboy** – 1879-yili tug‘ilgan, O‘zbekiston SSR Namangan shahridan, 1938-yil 10-iyulda qamalgunga qadar Xerson viloyati Skladovsk tumani 1-paxtachilik sovxozida hududida yashagan, shu sovxozda har xil ishda ishlagan; **Aliboyev Solijon (Djalibayev Salidjan)** – 1900-yilda tug‘ilgan, O‘zbekiston SSR Namangan shahridan, o‘zbek, 1938-

yil 18-iyulda qamalgan, Skladovsk tumani 2-paxtachilik sovxozida yashagan va shu sovxozda paxta teruvchi bo‘lib ishlagan. Bu kabi misollar juda ko‘p.

Xotira kitobining 200-sahifasida: **“Eshmatxo‘jayev Shermatkal** – 1904-yilda Uchqo‘rg‘on, Yashik qishlog‘ida tug‘ilgan. Aksilinqilobiy faoliyatda ayblangan. 1937-yilda qatag‘on qilingan”, – deb yozilgan. Aslida, **Eshmatxo‘jayev Shermatkal** Norin rayoni Qo‘rg‘oncha qishlog‘idan, quloq, bosmachi. 1930-yili quloqqa tortilgan, hibsga olingunga qadar Dibenko nomli kolxoz a‘zosi. Uchqo‘rg‘on aksilinqilobiy guruhining ishtirokchisi. Yashik qishlog‘ida Otamirzayev uyidagi nolegal yig‘ilishlarda qatnashib, Miridiyevning aksilinqilobiy isyonkor chaqiriqlarini qabul qilganlikda, o‘z zimmasiga aksilinqilobiy guruh uchun qurol olish majburiyatini olganlikda ayblanib 1937-yil 13-sentyabrda otuvga hukm etilgan.⁷

Kitobning 165-sahifasida: **“Nurmonqulov O‘rmon** – 1904-yilda Uchqo‘rg‘on, Yashik qishlog‘ida tug‘ilgan. Aksilinqilobiy faoliyatda ayblangan. 1937-yilda qatag‘on qilingan”, – deb ko‘rsatilgan. Vaholanki, 33 yoshda bo‘lgan **Nurmonqulov O‘rmon** Uchqo‘rg‘on rayoni Yashik qishlog‘idan, o‘zbek, ellikboshi, amaldor oilasidan, Madaminbek to‘dasida qatnashgan, hibsga olingunga qadar kolxozchi. Sovet hokimiyatiga qarshi dushman kayfiyatdagi Uchqo‘rg‘on aksilinqilobiy guruhiga kirib, Otamirzayev uyidagi yashirin yig‘ilishlarda qatnashganlikda, guruhga odamlar safarbar qilganlikda ayblanib 1937-yil 13-sentyabrda otuvga hukm qilingan.⁸

“Otamirzayev Abdulla – 1912-yilda Uchqo‘rg‘on, O‘ljato‘pi qishlog‘ida tug‘ilgan. Aksilinqilobiy faoliyatda ayblangan. 1937-yilda qatag‘on qilingan”, – deb yozilgan 168-betda. Aslida esa **Otamirzayev Abdulla** Uchqo‘rg‘on rayoni Yashik qishlog‘idan, o‘zbek, savdogar oilasidan, hibsga olingunga qadar o‘qituvchi, Uchqo‘rg‘on rayoni Yashik qishlog‘idagi aksilinqilobiy guruhning yashirin majlislarida ishtirok etganlikda, majlis uchun o‘z xonadonini taqdim qilganlikda ayblanib 1937-yil 13-sentyabrda 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan.⁹

Xotira kitobining 169-sahifasida: **“Otamirza-**

⁷ Qatag‘on qurbonlari (1937-yil 10-avgust – 5-noyabr). Ikkinchi kitob... – B.85–89.

⁸ Qatag‘on qurbonlari (1937-yil 10-avgust – 5-noyabr). Ikkinchi kitob... – B.89.

⁹ Qatag‘on qurbonlari (1937-yil 10-avgust – 5-noyabr). Ikkinchi kitob... – B.89.

yev Kamoliddin – 1906-yilda Uchqo'rg'on, Yashik qishlog'ida tug'ilgan. 1937-yilda qamoqqa olingan. Aksilinqilobiy faoliyatda ayblanib oliy jazoga hukm qilingan", – deb xato ko'rsatilgan. Aslida esa **Ota-mirzayev Kamoliddin** 1937-yil 13-sentyabrda 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan.

Xotira kitobining 213-sahifasida shunday yozilgan: **"Hojimatov Abdulla Eshon** – 1897-yilda Uchqo'rg'on, Yashik qishlog'ida tug'ilgan. Aksilinqilobiy faoliyatda ayblangan. 1937-yilda qatag'on qilingan". Vaholanki, **Hojimatov Abdulla Eshon** 1879-yili tug'ilgan, Uchqo'rg'on rayoni Qizilquloq qishlog'idan, kelib chiqishi yirik boy, ruhoniylardan. O'tmishda bosmachilik faoliyati uchun 5 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. Hibsga olingunga qadar diniy xizmatchi, piri eshon. Xorijdagi muhojir o'zbek va tojiklardan tashkil etilgan sovetlarga qarshi aksilinqilobiy tashkiloting faol a'zosi sifatida targ'ibot olib borganlikda, tez orada sovet hokimiyati qulashi muqarrarligi haqida aksilinqilobiy mish-mishlar tarqatganlikda, kolxozchilarning kolxozdan chiqishi, masjidning tiklanishi to'g'risida tashviqot olib borganlikda, sovet hokimiyatiga qarshi muqaddas urush olib boruvchi tashkilot tuzish zarurligini targ'ib qilganlikda ayblanib 1937-yil 13-sentyabrda otuvga hukm etilgan.¹⁰

Kitobning 213-sahifasida shunday yozilgan: **"Hojixonov Dadaxon** – 1894-yilda Namangan shahri Sardoba dahasida tug'ilgan. 1937-yil 30-dekabrda qamoqqa olingan. Aksilinqilobiy faoliyatda ayblangan. 1937-yil 1-dekabrda 5 yilga MTLga hukm qilingan". Vaholanki, **Hojixonov Dadaxon** 1898-yili Namangan rayoni Qumqo'rg'on qishloq sovetida tug'ilgan, "quloq"lardan, bosmachilikning sobiq ishtirokchisi, qo'zg'olonchi, millatchi aksilinqilobiy tashkilot guruhi rahbari sifatida aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlikda ayblanib 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan, muddati 1937-yil 6-dekabrda hisoblangan.¹¹

Shuni ta'kidlash joizki, **"Qatag'on qurbonlari Xotira kitobi Namangan viloyati"** kitobining mualliflari **"Репрессия. 1937–1938 гг. Документы и материалы. Выпуск 4..."** nomli kitobimizdan foydalanganlari holda biror joyda iqtibos keltirishmagan. Masalan, **Rahmonov Usmonqori** –

1899-yilda Pop, Chorkesar qishlog'ida tug'ilgan. 1937-yil 22-oktyabrda qamoqqa olingan. Aksilinqilobiy faoliyatda ayblangan. 1937-yil 23-dekabrda oliy jazoga hukm qilingan. *(170-bet)*. Shu holat kitobimizda quyidagicha berilgan: "С л у ш а л и : Дело № 12656 по обвинению **Рахманова Усман Кари**, 39 лет, происходит из кишлака Чаркисар Папского района, быв. кулак, раскулачен, быв. басмач, в 1937 году судим на 5 лет, от наказания скрылся. В момент ареста без определенных занятий. Обвиняется в том, что является членом к-р организации «Шурои Ислам», в 1930 году поднял и руководил к-р восстанием против коллективизации, лично убил 2-х бедняков, участвовал и организовал сборище к-р группы, вел к-р агитацию пораженческого характера.

Постановили: Рахманова У. К. – расстрелять, лично ему принадлежащее имущество конфисковать".

Xuddi shunday holat ko'p marotaba takrorlangan. Kitobning 162-sahifasida: **"Nazirmatov Mulla Asqarali** – 1879-yilda Yangiqo'rg'on, Nanay qishlog'ida tug'ilgan. 1937-yil 14-noyabrda qamoqqa olingan. Aksilinqilobiy faoliyatda ayblangan. 10 yilga MTLga hukm qilingan", – deb ko'rsatilgan. **"Репрессия. 1937–1938 гг. Документы и материалы. Выпуск 4..."** kitobimizning 123-sahifasida shunday yozilgan: **"79. С л у ш а л и : Дело №12604 по обвинению Назырматова Мулла Аскар Али**, 1879 года рождения, урож. кишлака Нанай, Янги-Курганского района, быв. кулак, раскулачен, имам. В 1932 году за невыполнение гос. обязательства судим на 5 лет. В момент ареста без определенных занятий. Обвиняется в том, что систематически вел к-р агитацию пораженческого характера и к срыву мероприятий Сов. власти, т. е. пр. пр. ст. 66 ч. 1 УК УзССР.

Постановили: Назырматова М.А. – заключить в ИТЛ на десять лет, считая срок с 13 ноября 1937 г."

Xotira kitobining 163-sahifasida: **"Nasriddinov Suvonqulxo'ja** – 1877-yilda Yangiqo'rg'on, Nanay qishlog'ida tug'ilgan. 1937-yil 13-noyabrda qamoqqa olingan. Aksilinqilobiy faoliyatda ayblan-

¹⁰ Катагон курбонлари (1937-йил 10-август – 5-ноябр). Иккинчи китоб... – Б.89–90.

¹¹ Репрессия 1937–1938 гг. Документы и материалы. Выпуск 4... – С.391.

gan. 1937-yil 23-dekabrda oliy jazoga hukm qilingan”, – deb ko'rsatilgan. “Репрессия. 1937–1938 гг. Документы и материалы. Выпуск 4...” kitobimizning 117-sahifasida shunday yozilgan: “46. С л у ш а л и : Дело №12607 по обвинению **Насретдинова Суванкула Ходжа**, 1877 года рождения, урож. кишлака Мамай, Янги-Курганского района, быв. кулак-торговец, раскулачен. В момент ареста без определенных занятий. Обвиняется в том, что систематически вел к-р агитацию пораженческого и террористического характера, призывал и организовывал бывших людей на борьбу Сов. власти.

Постановили: Насретдинова С. – расстрелять, лично ему принадлежащее имущество конфисковать”.

“Qatag'on qurbonlari xotira kitobi Namangan viloyati” kitobining 131-sahifasida: “**Burnashev Hanif Hasanovich** – 1900-yilda Namangan shahrida tug'ilgan. Aksilinqilobiy faoliyatda ayblangan. Qatag'on qilingan”, – deb yozilgan. Aslida esa **X.X.Burnashev** – millati tatar, tugallanmagan oliy ma'lumotli, SSSR Dehqonchilik xalq komissarligi reja-moliya bo'limi boshlig'i lavozimida ishlagan, turar joyi – Moskva shahri Serafimovich ko'chasi 2-uy (Hukumat uyi) 320-xonadon. 1937-yil 25 iyunda qamoqqa olingan. Harbiy kollegiyasining 1937-yil 2-dekabrda farmoni bilan otuvga hukm etilgan.¹²

Xotira kitobining 137-sahifasida: “**Jo'raboyev Oxundada** – 1898-yilda Namangan shahrida tug'ilgan. Aksilinqilobiy faoliyatda ayblangan. 1937-yil 3-oktyabrda qamalgan. 1990-yil 13-avgustda oqlangan”, – deb xato ko'rsatilgan. Vaholanki, **Jo'raboyev Ohundada** – Namangan shahridan, sobiq ruhoni, qamoqqa olish vaqtida Hanorobod tayyorlov punkti mudiri bo'lib ishlagan. “Milliy ittihad” aksilinqilobiy millatchi tashkilotning a'zosi sifatida ayollarning ozod qilinishiga qarshi jismoniy kuch ishlatganlikda, hukumat a'zolari va xalqlar dohiysi sha'niga aksilinqilobiy bo'hton fikr bildirganlikda, xalq dushmanlarini maqtaganlikda, xalqlar dohiysi sha'niga terrorchilik kayfiyatlarini bildirganlikda ayblanib 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilin-

gan, muddati 1937-yil 3-oktyabrdan hisoblangan.¹³

3416-sonli ish bo'yicha: **Ermuhammedov Sodiqjon** – Namangan shahrida 1892-yili tug'ilgan, sobiq savdogar, 1932-yili aksilinqilobiy faoliyati uchun 5 yilga qamalgan, aksilinqilobiy, millatchi tashkilot “Milliy ittihad”ning faol a'zosi sifatida aksilinqilobiy, millatchilik targ'iboti olib borganlikda, lagerlardan ozod qilingan “Milliy ittihad” a'zolari bilan aloqani uzmagalikda, tashkilotning yashirin yig'inlarida sovet hokimiyatiga qarshi kurash masalalari hal qilinayotganda ishtirok etganlikda ayblanib 1937-yil 13-noyabrda otuvga hukm qilingan.¹⁴

3315-sonli ish bo'yicha: **Rizayev Raimqul** – Namangan shahridan, 1905-yili tug'ilgan, eshonning o'g'li, sobiq quloq, quloqqa tortilgan, “Ittifoq” arteli a'zosi, artel a'zolari orasida aksilinqilobiy, millatchilik targ'iboti olib borganlikda, sovet hokimiyatiga qarshi o'z noroziligini ochiqdan ochiq bildirganlikda ayblanib 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm etilgan, muddati 1937-yil 28-avgustdan hisoblangan.

7251-sonli ish bo'yicha: **Boyxonboyev Ergash** – 1900-yili Namangan shahrida tug'ilgan, 1921-yildan “Milliy ittixod” aksilinqilobiy, millatchi tashkiloti a'zosi, qo'rboshi Omonpolvon to'dasida aloqachi, Marg'ilon shahar partiya komitetining kotibi, Akmal Ikromov, Sodiqjon Boltaboyevlar ko'magida bo'lgani uchun 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan, muddati 1937-yil 8-noyabrdan hisoblangan.

Taqriz qilinayotgan kitobning 134-sahifasida “**Dadaboyev Tilanboy** – 1908-yilda Yangiqo'rg'on, Poromon qishlog'ida tug'ilgan. Aksilinqilobiy faoliyatda ayblangan. 1930-yilda 5 yilga qamoq jazosiga hukm qilingan. 1937-yilda takroran qatag'on qilingan”, – deb ko'rsatilgan. Vaholanki, 1937-yil 13-noyabrda **Dadaboyev Tilanboy**ning mol-mulki musodara etilib, o'zi otuvga hukm qilingan (Репрессия. 1937–1938 гг. Выпуск 3... – B.179–180).

Ma'lumki, 1938-yil 4–15-oktyabr kunlari Toshkent shahrida SSSR Oliy sudi Harbiy hollegiyasining sayyor sessiyasi bo'lib o'tgan. Unda 500 ga yaqin o'zbekistonlik partiya, sovet, xo'jalik, madaniyat, ma'rifat xodimlari qatag'on qilinib, otuvga

¹² Репрессия. 1937–1938 гг. Выпуск 1... – С.232–233.

¹³ Репрессия. 1937–1938 гг. Выпуск 3... – С.176.

¹⁴ Репрессия. 1937–1938 гг. Выпуск 3... – С.177–178.

hukm etilgan va hukm ijrosi ta'minlangan. Ular qatorida namanganliklar ham bo'lgan. Ularni birma-bir keltiramiz: 1. **Sattarov Hoshim Og'aliqov** – 1904-yili Namangan shahrida tug'ilgan, Moskvadagi Tibbiyot institutini 1930-yili tugatib, ichki kasalliklar bo'yicha shifokor mutaxassisligiga ega bo'lgan, 1935-yil 20-dekabrda O'zSSR Markaziy Ijroiya Komiteti va O'zSSR Xalq Komissarlari Soveti Toshkentda Tibbiyot institutini tashkil etishdagi faol ishtiroki uchun qimmatbaho sovg'alar bilan taqdirlangan.

Oilasida 7 kishi, xotini, o'g'li, xotining 2 singlisi, otasi, yashash manzili: Toshkent shahri, 1-may ko'chasi, 74-uy.

SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasining 1938-yil 4-oktyabrdagi yig'ilishida Sattarov Hoshim Og'aliqov otuvga hukm qilingan, hukm o'sha kuni ijro etilgan. Partiya XX syezdidan keyin reabilitatsiya qilingan.¹⁵

2. **Dadaboyev Bo'taboy Dadaboyevich** – 1888-yili Namangan viloyatining Chust shahrida tug'ilgan, SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasining 1938-yil 5-oktyabrdagi yig'ilishida otuvga hukm qilingan, hukm o'sha kuni ijro etilgan.

3. **Ikromov Isak** – 1906-yili Namangan shahrida tug'ilgan, SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasining 1938-yil 5-oktyabrdagi yig'ilishida otuvga hukm etilgan, hukm o'sha kuni ijro qilingan.

4. **Zarifov Karim** – 1897-yili Namangan shahrida tug'ilgan, SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasining 1938-yil 9-oktyabrdagi yig'ilishida otuvga hukm etilgan. Hukm o'sha kuni ijro qilingan.

5. **Abdurahimov Abdurahim, Xo'jayev Muhammad** – Namangan shahrida tug'ilgan, SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasining 1938-yil 10-oktyabrdagi yig'ilishida otuvga hukm

etilgan. Hukm o'sha kuni ijro qilingan.

6. **Egamberdiyev Dadaxon** – 1901-yili Naman-ganning Qizilchori qishlog'ida hunarmand-etikdo'z oilasida tug'ilgan, SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasining 1938-yil 10-oktyabrdagi yig'ilishida otuvga hukm etilgan, hukm o'sha kuni ijro qilingan.

7. **Nuriddinov Ergash** – 1906-yili Namangan shahrida tug'ilgan, SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasining 1938-yil 14-oktyabrdagi yig'ilishida otuvga hukm etilgan, hukm o'sha kuniyoq ijro qilingan.

8. **Inomov Solijon** – 1903-yili Namangan shah-rining To'qmoqguzar mahallasida tug'ilgan. SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasining 1938-yil 14-oktyabrdagi yig'ilishida otuvga hukm etilgan, hukm o'sha kuniyoq ijro qilingan.

9. **Qobulov Orifjon** – 1905-yili Namangan shah-rida xizmatchi oilasida tug'ilgan. SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasining 1938-yil 14-oktyabrdagi yig'ilishida otuvga hukm etilgan, hukm o'sha kuniyoq ijro qilingan.

10. **Toshxo'jayev Sodiq** – 1906-yili Namangan shahrida etikdo'z-hunarmand oilasida tug'ilgan. SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasining yig'ilishida 15 yil qamoq jazosiga hukm etilgan.

Moskvadagi Dmitrov lageridagi o'rta osiyolik mahbuslardan biri **Jumayev Hamdam** (Koson rayoni Maymanak qishlog'idan) 1938-yil 27-mayda otilgan. Shu lagerdagi **Hakimov Abdulla** (Naman-gan viloyati Chust rayonidan) ham 1937-yil 16-no-yabrda otuvga hukm etilgan edi.

Xullas, mazkur kitobda ko'plab xato va kam-chiliklar mavjudki, ular haqida alohida, batafsil, kengroq to'xtalish mumkin.

¹⁵ Шамсутдинов Р. Ўзбекистонда советларнинг катагон сиёсати ва унинг оқибатлари (Биринчи китоб). – Тошкент: Шарқ, 2012. – Б.83–85.

“QATAG‘ON QURBONLARI XOTIRA KITOBİ XORAZM VILOYATI” BO‘YICHA MULOHAZALAR

Maxkamov Azizbek, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori

T.f.d., professor B.V. Hasanov va u boshliq t.f.n., dos. Y. Raxmanova, B. Karimova, t.f.f.d., katta ilmiy xodim U. Bekimmetov, t.f.n., dos. S. Navro'zov, t.f.d., professor S. Davletov, t.f.f.d. U. Abdalov, H. Karimov, G. Niyozmetova, Sh. Sobirova, D. Saidova tuzuvchilar jamoasi

tomonidan tayyorlangan **“Qatag'on qurbonlari xotira kitobi Xorazm viloyati”** nomli kitobning chop etilishi Xorazm viloyati xalqining ma'naviy-ma'rifiy, ijtimoiy-siyosiy hayotida muhim voqeadir. Bu kitob boshlangan ezgu ishlarning uzviy davomidir. Ammo kitob bir qator kamchiliklar, nuqson va yetishmovchiliklarga ega. Kitobni xolisona, ilmiy mezonlar asosida baholash, unda uchraydigan xato va kamchiliklarni aniqlash va takomillashtirish bo'yicha asosli takliflar ishlab chiqish kerak. Maqolada tanqidiy tahlil orqali kitobning keyingi nashrlarida e'tiborga olish lozim bo'lgan jihatlar ko'rsatib o'tiladi.

Xorazm viloyati xotira kitobida Rossiya istilosida surgun qilingan va mustamlakachilikka qarshi targ'ibot uchun jazolangan 12 kishi, sovet hokimiyatiga qarshi kurash qurbonlari bo'lgan (1917–1924-yillar) 14 kishi, 1925–1936-yillarda turli siyosiy ayblovlar bilan jazolangan 329 kishi, “qu-

loq” qilingan 468 kishi, “Katta qirg'in” qurbonlari bo'lgan (1937–1938-yillar) 1234 kishi, 1940–1950-yillardagi qatag'on qurbonlari bo'lgan 98 kishi, “Paxta ishi” qurbonlaridan 162 kishi haqida ma'lumot keltirilgan.

Kitobdagi dastlabki yaqqol kamchilik Xorazm viloyati xotira kitobining 2-bobi “Sovet hokimiyatiga qarshi kurash qurbonlari (1917–1924-yillar)” deb nomlanishidir. Bu nom mazmun va xronologik nuqtayi nazardan nojoizdir. Axir 1917-yildagi siyosiy hodisalar Rossiya imperiyasi hududlarida tub burilish yasagan bo'lsa-da, Xorazm (Xiva xonligi) mazkur davrda imperiya tarkibida bo'lmagan. Shu ma'noda, “sovet hokimiyatiga qarshi kurash qurbonlari” degan tushuncha 1917-yildan boshlab Xorazmga to'la tatbiq etilishi mumkin emas. Axir Xorazmni sovetlashtirish jarayoni 1920-yil 26-aprelda boshlangan-ku. Xorazm Xalq Sovet Respublikasi (XXSR) tashkil topishidan boshlab sovet hokimiyatining ma'muriy-siyosiy mexanizmlari, sinfiy yondashuvi va jazolovchi amaliyotlari Xorazm hududida tizimli ravishda qaror topa boshladi-ku. Shu bois “sovet hokimiyatiga qarshi kurash” jarayoni 1920-yildan boshlangan edi. Demak, mazkur bob “1920–1924-yillar” chegarasida berilsa, hodisalarining sabab-oqibat zanjiri tarixiy manzaraga mos holda, ilmiy aniqlik bilan ochib berilar edi.

Kitobning **“Turli siyosiy ayblovlar” va “quloqlashtirish qurbonlari”** bo'limida tarixiy kontekst, davrning ijtimoiy-siyosiy sharoiti hamda zarur ilmiy tafsilotlar berilmagani sababli “quloqlashtirish” siyosatining mohiyati, ayblovlar mexanizmi va uning mahalliy aholi hayotiga ta'sirini to'laqonli ochib berishga erishilmagan. Eng muhimi, mazkur bobda qatag'on qurbonlari haqida keltirilgan

ma'lumotlar arxiv hujjatlari, rasmiy statistika yoki ilmiy tadqiqotlarga tayangan holda asoslanmagan, ya'ni hech qanday avval e'lon qilingan manba va havolalarning berilmasligi sababli bobdagi ma'lumotlarning ishonchliligiga va ilmiy qiymatiga jiddiy putur yetgan.

Kitobning barcha boblarida qatag'on qurbonlari haqidagi ma'lumotlar ko'proq ism-familiyalar majmuasi sifatida tuzilgan. Har bir shaxsga qo'yilgan ayblovlarning tarixiy ildizi, qanday siyosiy kampaniyalar bilan bog'liqligi, NKVD tergov amaliyotining o'ziga xos jihatlari, qaysi qaror va farmonlardan keyin qatag'on kuchaygani kabi muhim omillar yetarli yoritilmagan. Vaholanki, siyosiy ayblovlar o'z mohiyatiga ko'ra odatda mafkuraviy buyurtma asosida shakllangan, aksar hollarda asossiz, siyosiy niyat bilan tuzilgan hujjatlarga tayanilgan. Ma'lumki, "quloq" deb topilgan shaxslarning aksariyati o'zining halol mehnati bilan xo'jalik yuritgan oddiy dehqonlar bo'lgan. Ammo xotira kitobida ularning xo'jalik tarkibi, mulkiy ahvoli, qaysi asosga ko'ra "ekspluatator unsur" sifatida ayblangani, mulklari qanday musodara qilingani haqida batafsil ma'lumotlar berilmagan. Ko'plab oilalarning Janubiy Qozog'iston, Shimoliy Kavkaz va Ukraina o'lkalariga surgun qilingani, mulkiy va ijtimoiy maqomining butkul yo'qolganligi kabi ijtimoiy oqibatlar yoritilmay qolgan.

Vaholanki, mustabid sovet hokimiyatining "quloqlashtirish" va surgun qilish amaliyoti bo'yicha professor Rustambek Shamsutdinovning quyidagi asarlarida Xorazm viloyatidagi "quloqlashtirish" jarayoniga doir ma'lumotlar ancha avval e'lon qilingan edi:

1. **Шамсутдинов Р. Ўзбекистонда советларнинг қулоқлаштириш сиёсати ва унинг фожияли оқибатлари.** – Тошкент: Шарқ, 2001. – 368 б.

2. **Шамсутдинов Р. Қишлоқ фожияси: жамоалаштириш, қулоқлаштириш, сургун (Ўрта Осиё республикалари мисолида).** – Тошкент: Шарқ, 2003. – 544 б.

3. **Шамсутдинов Р. Шимолий Кавказ сургундаги юртдошлар қисмати (ҳаммуаллиф А. Мамажонов).** – Тошкент: Шарқ, 2005. – 336 б.

4. **Шамсутдинов Р. Шимолий Қозоғистон сургундаги юртдошлар қисмати (ҳаммуал-**

лиф М. Акбарова). – Тошкент: Шарқ, 2009. – 222 б.

5. **Шамсутдинов Р. Трагедия среднеазиатского кишлака; коллективизация, раскулачивание, ссылка. 1929–1955 гг. Том 1. Документы материалы.** – Ташкент: Шарқ, 2006. – 655 с.

6. **Шамсутдинов Р. Трагедия среднеазиатского кишлака; коллективизация, раскулачивание, ссылка. 1929–1955 гг. Том 2. Документы материалы.** – Ташкент: Шарқ, 2006. – 494 с.

7. **Шамсутдинов Р. Трагедия среднеазиатского кишлака; коллективизация, раскулачивание, ссылка. 1929–1955 гг. Том 3. Документы материалы / Под редакцией д.и.н., проф. Д.А. Алимовой.** – Ташкент: Шарқ, 2006. – 351 с.

Mazkur fundamental asarlarni matn ichida yoki ma'lumotlar ostida bibliografik havolalar ko'rinishida keltirish yoxud hech bo'lmasa "Kirish" qismida manba sifatida zikr etish xotira kitobining ilmiy metodologik puxtaligi va ilmiy nufuzini sezilarli oshirgan bo'lar edi.

Xorazm viloyati xotira kitobining eng sezilarli kamchiliklaridan yana biri unda keltirilgan biografik ma'lumotlarning to'liq yoritilmaganidir. Ko'plab qatag'on qurbonlari haqida faqatgina umumiy yoki yuzaki ma'lumotlar berilgan bo'lib, ularning tug'ilgan joyi, oilaviy holati, ma'lumoti, kasbiy faoliyati, egallagan lavozimlari, shuningdek, ular us-tidan qo'yilgan ayblovning mazmuni kabi muhim jihatlari ko'p hollarda chala, ba'zan esa umuman ko'rsatilmagan. Xuddi shuningdek, tergov jarayoni, sud hukmi va jazoning ijro etilishi bilan bog'liq tafsilotlarning ham yetishmasligi kuzatiladi. Masalan, Xotira kitobining "Katta qirg'in qurbonlari (1937–1938-yillar)" bobi, 164-sahifasida **"Matniyozov Nurmat** – 1878-yilda tug'ilgan. Qo'shko'pir tumani Shayx qishlog'ida yashagan. Kolxozchi. 1937-yil 14-oktyabrda qamalgan. "Aksilinqilobchi" sifatida ayblangan. 1937-yil 28-oktyabrda NKVD "uchligi" tomonidan 8 yilga mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan. 1990-yil 14-martda oqlangan" tarzida berilgan. Aynan shu shaxs haqida professor Rustambek Shamsutdinovning **"Qatag'on qurbonlari (Ikkinchi kitob)..."** kitobining 266-sahifasida shunday yozilgan: "13266-sonli ish bo'yicha **Matniyozov Nurmat** (1878-yili tug'ilgan, Qo'shko'pir rayoni Shayx qishlog'idan, quloqqa tortilgan, 1932-yili dav-

lat majburiyatini bajarmagani uchun 8 yilga qamalgan, hibsga olingan vaqtda kolxozchi) 8 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm etilgan, jazo muddati 1937-yil 14-oktyabrdan hisoblangan. Kolxozchilar orasida aksilinqilobiy, millatchilik targ'iboti olib borganlikda, xalq dushmanlarini maqtaganlikda ayblangan".

Xorazm viloyati xotira kitobida bu kabi qatag'on qurbonlari ma'lumotlarning to'liq berilmagani natijasida berilgan har bir shaxsning hayot yo'li, jamiyatda tutgan o'rni va uning qatag'on jarayoniga qanday sabablar bilan tortilgani borasida mukammal tasavvur shakllantirish imkonsiz bo'lib qolgan. Shaxs tarixining to'liq tiklanmasligi esa nafaqat o'quvchi uchun, balki ilmiy tadqiqotlar uchun ham jiddiy cheklovlar yaratadi. Chunki bunday biografik bo'shliqlar qatag'on mexanizmlarini chuqur tahlil qilish, ayblovlarning qanchalik asosli yoki asossiz bo'lganini aniqlash, jabrlanganlarning ijtimoiy kelib chiqishi va faoliyati bilan bog'liq xulosalar chiqarish jarayoniga to'sqinlik qiladi. Fikrimizcha, keyingi nashrlarda xotira kitobidagi har bir shaxsning tarjimaiyoli holi to'liq va aniqlashtirilgan holda qayta ko'rib chiqilishi zarur. Faqat shundagina qatag'on qurbonlarining hayoti, faoliyati va fojiali taqdirini haqqoniy tarzda bilish, yoritish ularning xotirasini to'laqonli tiklash imkoniyatini yuzaga keltiradi.

Xorazm viloyati xotira kitobining jiddiy kamchiliklaridan yana biri shundaki, uning tayyorlanish jarayonida avval keng jamoatchilikka e'lon qilingan ilmiy adabiyotlar, jumladan, O'zbekiston tarixshunosligida qatag'on masalalari bo'yicha tan olingan olimlarning fundamental asarlari umuman ko'rsatib o'tilmagan. Ayniqsa, Z.M. Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti professori, tarix fanlari doktori R.T. Shamsutdinovning ilmiy merosi bu borada alohida o'ringa ega bo'lsa-da, kitobda olimning tadqiqotlariga bironta ham havola berilmagan. Olimning butun respublika hududidan qatag'on qilinganlar to'g'risida, xususan, Xorazm viloyatida qatag'on domiga tortilganlarga bag'ishlangan quyidagi kitoblari havola tarzida ko'rsatib o'tish zarur edi:

1. Шамсутдинов Р. Репрессия, 1937–1938 гг. *Документы материалы. Выпуск 1.* – Ташкент: Шарқ, 2005. – 285 с.

2. Shamsutdinov R. *Tarixning hasratli sahifalari.* – Tashkent: Sharq, 2006. – 304 b.

3. Shamsutdinov R. *Qatag'on qurbonlari*

(1937-yil 10-avgust – 5-noyabr). Ikkinchi kitob. – Tashkent: Sharq, 2007. – 496 b.

4. Шамсутдинов Р. Репрессия. 1937–1938 гг. *Документы и материалы.* Выпуск 3. Жертвы большого террора из Узбекистана, 1937 год, ноябрь. – Ташкент: Шарқ, 2007. – 496 с.

5. Шамсутдинов Р. *Репрессия. 1937–1938 гг. Документы и материалы. Выпуск 4. Жертвы большого террора из Узбекистана, 1937 год, декабрь.* – Ташкент: Шарқ, 2008. – 400 с.

6. Shamsutdinov R. *Qatag'on qurbonlari (1938-yil fevral, sentyabr. Beshinchi kitob).* – Tashkent: Sharq, 2009. – 412 b.

7. Shamsutdinov R. *O'zbekistonda sovetlarning qatag'on siyosati va uning oqibatlari.* – Tashkent: Sharq, 2012. – 430 b.

8. Shamsutdinov R. *Qatag'on qilingan yurtdoshlarni xotirlab.* – Tashkent: Akademnashr, 2018. – 240 b.

9. Shamsutdinov R. *O'zbekiston tarixi xorijiy manbalarda. Birinchi kitob.* – Tashkent: Akademnashr, 2021. – 360 b.

10. Shamsutdinov R. *O'zbekiston tarixi xorijiy manbalarda. Ikkinchi kitob.* – Tashkent: Akademnashr, 2022. – 376 b.

11. Shamsutdinov R., Hoshimov S., Akbarova N. *O'rta Osiyoda jadidchilik harakati tarixidan.* – Tashkent: Akademnashr, 2024.

12. Шамсутдинов Р., Шамситдинов Р.Р., Алимов Б.Ш., Иминов Ж.Т. Национальные меньшинства и иностранцы репрессированные в Узбекской ССР. Жертвы «Большого террора» (1937 – 1938 гг.). – Ташкент: IJOD PRESS, 2024.

Mazkur asarlarning kitobning KIRISH yoki ilova qismida berilmagani uning ilmiy asoslanganlik darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Chunki R.T. Shamsutdinov o'z asarlarida sovet qatag'on tizimining murakkab mexanizmini chuqur tahlil qilib, yuzlab xorazmlik qatag'on qurbonlari nomlarini o'zining qator asarlarida e'lon qilgan edi. R.T. Shamsutdinov asarlari Moskvadagi Rossiya Federatsiyasi Xavfsizlik Xizmati arxivi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti davlat arxivi va O'zbekiston Respublikasi Davlat Xavfsizligi Xizmati arxividagi hujjat va materiallariga tayangan holda NKVD amaliyotining yashirin jihatlari, sun'iy ayblovlar qanday shakllantirilgani, tergov jarayoni qanday o'tkazilgani,

mahalliy aholi qatlamlariga nisbatan qo'llanilgan tazyiqlar qanday kechgani kabi masalalarni o'z asarlarida batafsil yoritib bergan.

Afsuski, xotira kitobida ushbu ilmiy manbalardan foydalanilmaganligi natijasida tarixiy voqealar ko'pincha ortiqcha soddalashtirilgan, ayrim holatlar faktlar darajasida quruq qayd etilgan, biroq ularning tarixiy ildizlari, siyosiy sabablari va voqealarning mintaqaviy xususiyatlari yetarlicha ochib berilmagan. Bu esa kitobning ilmiy salohiyatini cheklab qo'ygan. Qatag'on qurbonlari haqidagi ma'lumotlar chuqur tahliliy izohlarsiz, ma'lumot-siz, kontekstga ega bo'lmagan shaklda keltirilgani natijasida o'quvchi voqealar mazmunini to'la anglash imkonidan mahrum bo'lgan.

Kitobda professor R.T. Shamsutdinovning asarlariga murojaat qilinganida edi, Xorazm vohasida yuz bergan qatag'on jarayonining o'ziga xos jihatlari, masalan, diniy ulamolarni "reaksion unsur" sifatida tamg'alab qamoqqa olish, savdogar va hunarmandlarga "chayqovchi" tamg'asini bosish, mahalliy ziyolilarni "panturkchi", "panisломchi", "xalq dushmani", "aksilinqilobiy millatchi" kabi soxta ayblovlar bilan sud qilish kabi ko'plab voqealarni chuqur yoritish imkoniyati paydo bo'lardi. Bu esa kitobning ilmiy qimmatini yanada oshirgan bo'lardi. Bundan tashqari, R.T. Shamsutdinov qatag'on statistikasi bo'yicha ham muhim ilmiy natijalarga erishgan bo'lib, uning tadqiqotlarida yillar, toifalar, ijtimoiy qatlamlar bo'yicha aniq raqamlar keltirilgan. Xotira kitobi ushbu statistik xulosalarni o'z ichiga olganida, undagi ma'lumotlar nafaqat biografik, balki ilmiy nashr darajasiga ko'tarilgan bo'lardi. Chunki tarixiy xotirani shakllantirishda raqamlar, tahlillar, dalillar, faktlar va umumlash-tirishlar juda muhim o'rin tutadi. Taniqli yetuk olimlarning ilmiy merosidan foydalanmaslik xotira kitobining tahliliy, ilmiy-uslubiy va faktologik asosini zaiflashtirgan. Kelgusida bunday nashrlar tayyorlanar ekan, avvalo mavjud ilmiy adabiyotlarga tayanish, akademik tadqiqotlar bilan uyg'unlikda ishlash, soha bo'yicha yetakchi olimlarning xulosalaridan keng foydalanish zarur. Ana shunda qatag'on qurbonlari taqdiri yanada yorqinroq, chuqurroq yoritilar, tarixiy haqiqatning tiklanishi esa ilmiy asosga ega bo'lardi.

Xotira kitobining muhim kamchiliklaridan yana

biri unda ilmiy sharhlar va kontekstual izohlarning yetarlicha berilmaganidir. Repressiya qurbonlariga oid biografik ma'lumotlar ko'pincha juda qisqa, dalillarsiz, mazmunsiz tarzda yoritilgan bo'lib, shaxslar taqdiri "qamoqqa olingan", "oliy jazoga hukm qilingan" kabi bir nechta qisqa ifodalar bilan chegaralanib qolgan. Bunday yondashuv murakkab tarixiy jarayonlarning mohiyatini ochib bera olmaydi. Chunki har bir insonning fojiasi ortida o'z davriga xos siyosiy sharoit, mafkuraviy bosim va ijtimoiy vaziyatlar mujassam bo'ladi. Mazkur qisqa jumlar o'quvchining eng zarur savollarini javobsiz qoldiradi. Masalan, shaxs nima sababdan qamoqqa olingani, unga nisbatan qanday ayblovlar qo'llangani, ayblovlar qaysi siyosiy kompaniyalar yoki davriy jarayonlar ta'sirida yuzaga kelgani aniq ko'rsatib o'tilmagan. Qatag'onning mahalliy xususiyatlari, tergov jarayonida yuz bergan istisno holatlar, qiynoq, tazyiq yoki majburiy ko'rsatmalar kabi omillar ham batafsil sharhlanmagan. Natijada shaxsning boshidan kechirgan fojiali qismati izohsiz bo'shliq sifatida namoyon bo'lib qolgan.

Ilmiy izohlarning yetishmasligi oqibatida qatag'on qurbonlari haqidagi ma'lumotlar o'zining tarixiy ta'sirchanligini yo'qotadi va o'quvchi voqea-hodisalar oqimini tushunmay qoladi. O'sha davrning siyosiy muhitini, qatag'on mexanizmlari qanday ishlaganini, mahalliy darajadagi tazyiq shakllarini va ularning aholi qatlamlariga ta'sirini anglash imkoniyati kamayadi. Aslida, bunday ma'lumotlar har bir shaxs taqdirining tub mohiyatini ochib berishga xizmat qilishi kerak edi. Shu sababli keyingi nashrlarda qatag'on qurbonlarining biografik ma'lumotlari ilmiy sharhlar, tarixiy kontekst va chuqur izohlar bilan boyitilishi lozim. Har bir qatag'on qurbonining hayoti, kasbiy faoliyati, ijtimoiy mavqei, ayblovning shakllanishiga ta'sir qilgan omillar, davr siyosatining qatlamlari, tergov va sud jarayonidagi real vaziyatlar kengroq yoritilsa, kitobning ilmiy va ma'naviy qiymati sezilarli darajada oshgan bo'lardi. Mazmuniy izohlar bilan to'ldirilgan biografiyalar nafaqat tarixiy xotirani boyitadi, balki o'quvchida qatag'on davrining murakkab manzarasini yanada aniq va chuqur tasavvur qilishga yordam beradi.

Qatag'on qurbonlariga doir manbalarning berilmaganidan tashqari ular haqidagi ma'lumotlar

ancha qisqa taqdim qilingan. Masalan, R. Shamsutdinov muallifligidagi **“Қатағон қурбонлари (1937-йил 10-август – 5-ноябр). Иккинчи китоб”**-ning 67-sahifasida quyidagi ma'lumot berilgan: “3966-sonli ish bo'yicha 16 kishi otuvga hukm qilingan, ulardan biri: 18. **Sotiboldiyev Sovuroxun** – 1890-yili tug'ilgan, Xonqa rayoni Tama-Durgalik qishloq sovetidan, diniy xizmatchi, imom. 1924-yil yanvarida Xonqa rayonida bo'lgan qo'zg'olonlonga rahbarlik qilgan. Ruhoniylarning aksilinqilobiy tashkilotining rahbari sifatida uning yig'ilishlarida mag'lubiyatchilik xarakteridagi, millatchilik, aksilinqilobiy tashviqot olib borganlikda, chet el bilan aloqa o'rnatib, u joydan Xorazmda aksilinqilobiy ishlarni avj oldirish to'g'risida ko'rsatmalar olib turganlikda ayblangan”.

“Qatag'on qurbonlari xotira kitobi Xorazm viloyati”ning 204-sahifasida mazkur shaxs haqida shunday yozilgan: **“Sotiboldiyev Saur Oxun** – 1890-yilda Xonqa tumani Tama Durgalik qishlog'ida tug'ilgan. Kolxozchi. “Aksilinqilobchi” sifatida ayblangan. 1937-yil 16-iyun kuni qamalgan. 1937-yil 12-sentyabrda NKVD “uchligi” tomonidan oliy jazoga hukm qilingan”. Ko'rinib turibdiki, ma'lumotlar sodda holatda hech qanday tarixiy kontekstsiz berilgan.

Mazkur bobda Xorazm viloyatida ko'plab qatag'on qurboni bo'lgan shaxslar kiritilmay qolgani ham aniqlandi. Quyida R.T. Shamsutdinov muallifligidagi “Repressiya” kitobining 4-jildida berilgan, ammo 2025-yilda nashr etilgan “Xorazm viloyati xotira kitobi”da keltirilmagan qatag'on qurbonlarining bir qismini nomma-nom keltirishni joiz bildik:

Alazmatov Karim, 56 yosh, Xonqa tumani Tama-Durgalik qishlog'ida tug'ilgan va shu yerda yashagan, sobiq quloq, 1930-yili quloqlashtirilgan, 1932-yili 5 yilga qamoq jazosiga hukm qilingan. Hibsga olingan paytda kolxoz a'zosi. U kolxozchilar orasida millatchilik-mag'lubiyatchilik ruhidagi aksilinqilobiy tashviqot olib borganlikda, ya'ni O'zSSR Jinoyat kodeksining 66-modda 1-qismida nazarda tutilgan jinoyatda ayblangan (R. Shamsutdinov. Penpecciya. 4-kitob. – B.42).

Karimov Xudaybergan, 1901-yili Xonqa tumani Tama-Durgalik qishlog'ida tug'ilgan va shu yerda yashagan, sobiq quloq, 1930-yili quloqlashtirilgan, 1933-yili 3 yilga hukm qilingan. Hibsga olingan paytda kolxoz a'zosi. U kolxozchilar orasida mag'lubiyat-

chilik ruhidagi aksilinqilobiy tashviqot olib borganlikda, ya'ni O'zSSR JK 66-moddasi 1-qismi bo'yicha ayblangan. Alazmatov K., Karimov X. – 1937-yil 26-noyabrdan muddat hisoblanib, o'n yilga mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan (Shamsutdinov R. Penpecciya. 4-kitob. – B.42).

Abdullayev Qozoq Pultan, 1888-yili tug'ilgan, Xonqa tumani Abduvois qishlog'ida tug'ilgan va shu yerda yashagan, sobiq quloq, 1928-yili quloqlashtirilgan, faollarni kaltaklash va o'g'irlik uchun muqaddam 2 marta sudlangan. Tugatilgan aksilinqilobiy guruh a'zosi. Hibsga olingan paytda kolxoz a'zosi. U tugatilgan aksilinqilobiy guruh a'zosi bo'lgan holda ushbu guruhning yig'ilishlarida muntazam ravishda qo'zg'olonchi-mag'lubiyatchilik ruhidagi aksilinqilobiy tashviqot olib borganlikda ayblanadi. Qaror qilinadi: Abdullayev K. P. otib tashlansin, unga tegishli shaxsiy mol-mulk musodara qilinsin (Шамсутдинов Р. Пенпеция. 4-китоб. – Б.43).

Sayfullayev Narzulla, 1887-yili tug'ilgan, Xonqa tumani Abduvois qishlog'ida tug'ilgan va shu yerda yashagan, sobiq quloq, 1928-yili quloqlashtirilgan, muqaddam sudlangan. Hibsga olingan paytda kolxoz a'zosi. U aholi orasida mag'lubiyatchilik ruhidagi aksilinqilobiy tashviqot olib borganlikda, ya'ni O'zSSR JK 66-moddasi 1-qismi bo'yicha ayblangan. Qaror qilinadi: Sayfullayev N. 1937-yil 27-noyabrdan muddat hisoblanib, o'n yilga mehnat tuzatuv lageriga hukm qilinsin Шамсутдинов Р. Пенпеция. 4-китоб. – Б.43).

Madraimov Tilla, 1902-yili tug'ilgan, Xonqa tumani Tama-Durgalik qishlog'ida tug'ilgan va shu yerda yashagan, sobiq quloq, 1930-yili “quloq”lashtirilgan. Hibsga olingan paytda kolxoz a'zosi. U aholi orasida muntazam ravishda aksilinqilobiy-mag'lubiyatchilik tashviqotini olib borganlikda ayblangan. Qaror qilindi: Madraimov T. otib tashlansin, unga tegishli shaxsiy mol-mulk musodara qilinsin (Shamsutdinov R. Penpecciya. 4-kitob. – B.43).

Ro'ziboyev Qalandar, 1900-yili Xonqa tumani Kurakyosh qishlog'ida tug'ilgan va shu yerda yashagan, oqsoqolning o'g'li, o'zi ham sobiq quloq, 1928-va 1931-yillarda ikki marta quloqlashtirilgan. Yanvar qo'zg'oloni ishtirokchisi. 1928-yili qamoqqa hukm qilingan. Hibsga olingan paytda kolxoz a'zosi. U aholi orasida muntazam ravishda mag'lubiyatchilik ruhidagi aksilinqilobiy tashviqot olib borganlikda, ya'ni

O'zSSR JK 66-moddasi 1-qismi bo'yicha ayblangan. Qaror qilindi: Ro'ziboyev Q. 1937-yil 26-noyabrdan muddat hisoblanib, o'n yilga MTLga hukm qilinsin (Shamsutdinov R. *Penpeccия*. 4-kitob. – B.44).

Rahmonov Xudaybergan, 39 yosh, Mang'it tumani Kunamatcha qishlog'ida tug'ilgan va shu yerda yashagan, sobiq quloq, quloqlashtirishdan qochib ketgan. Hibsga olingan paytda kolxoz a'zosi. U aholi orasida mag'lubiyatchilik ruhidagi aksilinqilobiy tashviqot olib borganlikda, ya'ni O'zSSR Jinoyat kodeksining 66-moddasi 1-qismida nazarda tutilgan jinoyat ayblangan. Qaror qilindi: Rahmonov X. 1937-yil 18-noyabrdan muddat hisoblanib, o'n yilga mehnat tuzatuv lageriga hukm qilingan (Shamsutdinov R. *Penpeccия*. 4-kitob. – B.44).

Abdalov Olim, 1900-yili tug'ilgan, Xonqa tumani Madir qishlog'ida tug'ilgan, paxta zavodi egasining o'g'li, o'zi ham sobiq quloq, 1930-yili quloqlashtirilgan, 1932-yili o'g'irlik uchun sudlangan. Hibsga olingan paytda kolxozda ishlagan. U kolxozchilar orasida Stalin Konstitutsiyasiga qarshi aksilsovet tashviqot olib borganlikda ayblanadi, ya'ni O'zSSR Jinoyat kodeksining 66-moddasi 1-qismida nazarda tutilgan jinoyat. Qaror qildilar: Abdalov A. 1937-yil 17-noyabrdan muddat hisoblanib, o'n yilga ITLga (islohot-mehnat lageriga) qamalsin (Shamsutdinov R. *Penpeccия*. 4-kitob. – B.44).

8166-son ish bo'yicha quyidagilar ustidan qo'yilgan ayblovlar:

Saidov Niyozmat, 1894-yilda tug'ilgan, O'zSSR Xonqa tumani Nauxas qishlog'ida tavallud topgan. 1927-yilda qurolli talonchilik uchun 5 yilga hukm qilinib, jazoni o'tab chiqqan. 1932-yilda talonchilik (o'g'irlik) uchun 3 yilga hukm qilinib, bu jazoni ham o'tab chiqqan. Hibsga olingan paytda kolxoz a'zosi bo'lgan. U Bakiyazov Kuryaz bilan birgalikda 1935-yil 27-noyabr kuni Nauxas qishlog'ida 3 chiziqli miltiq bilan qurollangan holda kolxozchi Babadjanova Shakarning uyiga bosqin uyushtirib, uning onasi Sharifani bo'g'ib o'ldirib, mol-mulkini talon-toraj qilganlikda ayblanadi. Shuningdek, 1937-yil 4-oktyabr kuni pichoqlar bilan qurollangan holda kolxozchi Allaberganovanning uyiga bosqin qilib, uni zo'rlaganlikda ayblanadi (Shamsutdinov R. *Penpeccия*. 4-kitob. – B.172).

Bakiyazov Kuryaz, 1896-yilda tug'ilgan, O'zSSR Xonqa tumani Nauxas qishlog'ida tavallud topgan,

ruhoniylar (mullalar) tabaqasidan. 1897-yilda talonchilik uchun 3 yilga hukm qilinib, jazoni o'tab chiqqan. Hibsga olingan paytda kolxozchi bo'lgan. U Saidov Niyazmat bilan birgalikda 1935-yil 27-noyabr kuni Nauxas qishlog'ida 3 chiziqli miltiq bilan qurollangan holda kolxozchi Babadjanova Shakarning uyiga bosqin uyushtirib, uning onasi Sharifani bo'g'ib o'ldirib, mol-mulkini talon-toraj qilganlikda ayblanadi. Shuningdek, 1937-yil 4-oktyabr kuni pichoqlar bilan qurollangan holda kolxozchi Allaberganovanning uyiga bosqin qilib, uni zo'rlaganlikda ayblanadi. Saidov Niyazmat bilan birga otuvga hukm qilinib, ularga tegishli bo'lgan barcha mol-mulk musodara qilingan (Shamsutdinov R. *Penpeccия*. 4-kitob. – B.172).

Qurbon Beregin (Qurbon Olloberganov, 1904–1938) – jamoat arbobi va jurnalist. Xiva shahrida kambag'al hunarmand oilasida tug'ilgan. Xivadagi madrasada (1917) va Qozondagi harbiy-siyosiy maktabda (1921), Moskvadagi Sharq xalqlari kommunistik universitetida (1922) o'qigan. Xorazmda 1923–1927-yillarda yoshlar tashkilotlarida ishlagan. "Inqilob quyoshi" gazetasi muharriri va Xorazm okrug partiya qo'mitasida bo'lim mudiri (1927–1929), O'zbekiston SSR Maorif xalq komissarligida sho'ba mudiri (1929–1931), "Madaniy inqilob" (hozirgi "Ma'rif") gazetasi muharriri (1931), O'zbekiston Davlat nashriyoti pravleniyesi raisi (1931–1933), O'zbekiston Kompartiyasi matbuot sho'basini mudiri va instruktori (1933–1935), "Sovet adabiyoti" jurnali muharriri (1935–1937), O'zbekiston Kompartiyasi MK madaniy-oqartuv bo'limi mudiri (1935–1937), O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi raisi vazifasini bajaruvchi (1936–1937). Publitsistik maqolalar, she'rlar yozgan. Qurbon Beregin 1937-yil 5-sentyabrda Toshkentda qamoqqa olindi va 1938-yil 4-oktyabrda otib tashlandi. 1956-yil 31-mayda oqlandi (Тарихнинг номаълум саҳифалари... – B.140).

Shuningdek, ba'zi qatag'on qurbonlarining ma'lumotlari noto'g'ri berilganligi ko'zga tashlanadi. Misol uchun, xorazmlik taraqqiyparvar, davlat va jamoat arbobi **Devonov Yoqub Yusupovich**ni sud qilgan organ NKVD "uchligi" deb xato ma'lumot berilgan. Vaholanki, u "uchlik" emas, balki SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor yig'ilishining 1938-yil 4-oktyabrdagi yig'ilishida, shaxsan I.V. Stalin imzolagan otuv ro'yxatiga ko'ra qatag'on qilin-

gan edi (Bu haqida qarang: Shamsutdinov R. O'zbekistonda sovetlarning qatag'on siyosati va uning oqibatlari. Birinchi kitob. – Toshkent: Sharq, 2012. – B.63). Mazkur holatdan kelib chiqib aytish mumkinki, xotira kitobidagi biografik ma'lumotlarni qayta tekshirish, arxiv manbalari bilan solishtirish va hujjatlarga asoslangan holda to'g'rilash zarur. Aks holda, qatag'on davri voqealiklarini haqqoniy aks ettirish vazifasiga putur yetadi.

Barcha viloyatlar uchun tayyorlangan "Qatag'on qurbonlari xotira kitob"larini nashrga tavsiya etishdan oldin har bir viloyatda kitob tuzuvchilari o'z hududidagi mas'ul mutaxassislar bilan birga uni keng qamrovli tarzda muhokama qilishlari, xato va kamchiliklarni bartaraf etishlari zarur edi. Shundan so'ng Qatag'on qurbonlari xotirasi respublika muzeyi rahbariyati va jamoasi viloyatlardan kelgan qo'lyozma kitoblarni navbatma-navbat puxta o'rganib, ulardagi mavjud nuqsonlar tuzatilgandan keyingina nashrga tavsiya etish to'g'risida o'z fikr-mulohazalarini bildirishi lozim edi.

Har bir viloyat bo'yicha belgilangan mualliflar tayyorlagan kitoblar mazmunining haqqoniyligini tasdiqlab, shaxsan imzo chekishlari lozim bo'lgan. Tahrir hay'ati esa viloyatlar uchun tayyorlangan har bir kitob qo'lyozmasi bilan yaqindan tanishib, undagi kamchilik va nuqsonlar haqida, shuningdek, o'z taklif-mulohazalari to'g'risida rasmiy ravishda xulosa berishlari zarur edi. Fikrimizcha, barcha viloyatlar bo'yicha nashr etilgan "Qatag'on qurbonlari xotira kitoblari"ni qayta ko'rib chiqib, ulardagi xato va kamchiliklarni to'g'rilash, shundan keyingina ushbu yo'nalish bo'yicha mas'ul tadqiqotchilimlar muhokamasidan o'tkazib, takroriy nashrga taqdim etish maqsadga muvofiq bo'lar edi. U yoki bu muallif asaridan foydalanar ekan, har bir tadqiqotchi ilmiy halollik va xolislik tamoyillariga qat'iy amal qilishi, boshqalarning mehnatini hurmat qilib, manbalarni aniq ko'rsatishi va hech qanday ko'chirmakashlikka yo'l qo'ymasligi shart, albatta.

Shu bilan birga, bu ezgu talablar shunchaki rasmiy qoida emas, balki ilmiy muhitning ma'naviy yuzi, tadqiqotchining shaxsiy vijdoni va qatag'on qurbonlari xotirasi oldidagi mas'uliyati sifatida qa-

ralishi lozim. Ilmiy matnni tayyorlashda har bir iqtibos va har bir ma'lumotning manbasini aniq ko'rsatish, o'zga olimlar yutuqlarini adolatli baholash, talqin va xulosalarda mualliflik huquqiga hurmat bilan yondashish xotira kitoblarining ham ilmiy, ham ma'naviy qiymatini oshiradi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, "Xorazm viloyati xotira kitobi" mavzu jihatidan albatta dolzarb kitobdir va ijtimoiy xotira uchun muhim yo'nalishni qamrab olgan. Biroq asarning ilmiy qiymati va daliliy ishonchliligi mazmunan ancha zaif shaklda taqdim etilgani uning umumiy ahamiyatini sezilarli darajada pasaytiradi. Ikkinchidan, qatag'on qurbonlari haqidagi ma'lumotlar manbaga tayanmagan holda keltirilgani jiddiy ilmiy muammodir. Arxiv ishoralari, tergov hujjatlari, rasmiy ma'lumotlar yoki ilmiy tadqiqotlarga havolalarning deyarli yo'qligi kitobni tekshirib bo'ladigan ilmiy manba emas, balki ism-familiyalar majmuasi darajasi holatidagina qoldirgan. Xotira kitobida kamida minimal ilmiy apparat talab etilishini inobatga olsak, bu holat oddiygina kamchilik emas, konseptual nuqson sifatida baholanishi kerak.

Shuning uchun kelgusi nashrlarda:

- 1) har bir biografik ma'lumotni aniq arxiv ma'lumoti, esdaliklari, jamg'armasi, ro'yxati va yig'ma jildi bilan bog'lash;
- 2) "Kirish" qismida asosiy manbalar va ilmiy tayanch tadqiqotlarni alohida ko'rsatish;
- 3) "quloqlashtirish" va "siyosiy ayblovlar" bo'limlarini tarixiy-analitik sharhlar bilan to'ldirish;
- 4) ilmiy izohlar, qisqartmalar ro'yxati va metodologik yondashuvni aniq bayon etish kabi choralar qat'iy zarurat sifatida ko'rilishi kerak edi.

Qisqacha aytganda, asarning g'oyaviy jihati e'tiborga loyiq bo'lsa-da, uning hozirgi ko'rinishi ilmiy talablar nuqtayi nazaridan qayta ishlashni, manbaviy asosni mustahkamlashni va tahlil darajasini sezilarli darajada oshirishni talab qiladi. Aks holda, xotirani abadiylashtirishga qaratilgan bunday muhim tashabbus ilmiy jihatdan kutilgan samarani bermaydi.

BUXORO VILOYATI “QATAG‘ON QURBONLARI XOTIRA KITOBINI” TO‘G‘RISIDA MULOHAZALAR

Azizbek Maxkamov, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori

O'zbekiston Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev tashabbusi bilan 2017-yildan beri sovet hokimiyatining mudhish qatag'on siyosati qurboni bo'lgan yurt-doshlarimiz xotirasini tiklash, ularning nomlarini abadiylashtirish respublika miqyosidagi tizimli loyihalardan biri bo'ldi. Har bir viloyat bo'yicha alohida “Xotira kitobi” tayyorlash, oliy ta'lim muassasalari qoshida qatag'on qurbonlari xotirasi muzeylarini ochish, avvallari maxfiylik tamg'asi ostida bo'lgan arxiv fondlarini tadqiq qilishga ruxsat berish, mahalliy tarixchilarni mazkur jarayonga jalb qilish shular jumlasidandir. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2020-yil 8-oktyabrdagi **“Qatag'on qurbonlarining merosini yanada chuqur o'rganish va ular xotirasini abadiylashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”**gi 5598-sonli farmoyishida qator muhim vazifalar belgilab berilgan. Ulardan biri ko'p jildlik “Qatag'on qurbonlari xotira” kitobini nashrga tayyorlash va chop etilishini ta'minlash edi.

Bu maqolada Buxoro viloyati uchun tayyorlangan jami 288 sahifadan iborat, 2025-yilda “MATRIX” nashriyotida nashr etilgan, tuzuvchilari B.V. Hasanov, A.H. Xamrayev, M.A. Raxmonova, I.N. Namimov, M.A. Ashurova, Z.S. Sherova, D.B. Qayumova, N.X. Saidovalar bo'lgan, “Buxoro viloyati Qatag'on qurbonlari xotira kitobi”ni tanqidiy jihatdan ko'rib chiqamiz. Tanqidimiz “kitob yomon yozilgan” ma'nosida emas, balki uning ilmiy darajasi, manbaviy asosi va qatag'on qurbonlari qay darajada aks ettirilganiga qaratilgan.

Kitobdagi sezilarli kamchiliklardan biri mundarijaning o'zidayoq ko'zga tashlanadi. Mundarija-

da Buxoro viloyatidan qatag'on qilinganlar uchta yirik guruhga, ya'ni 1) **“turli siyosiy ayblovlar va “quloq”-lashtirish qurbonlari (1925–1936-yillar), 2) “Katta qirg'in” qurbonlari (1937–1938-yillar), 3) “Paxta ishi” qurbonlari** deb ajratilgan, xolos. Bu guruhlar sovet davri qatag'on siyosatining asosiy to'liqlarini qamrab olsa-da, lekin aynan Buxoro hududining o'ziga xos tarixi, uning o'sha davrdagi siyosiy shakllari va sovetlarga qarshi mahalliy qarshilik harakatlari bilan bog'liq qatag'on qurbonlari manzarasini to'liq aks ettirmaydi.

Buxoro XX asr boshlarida qisqa vaqt ichida bir necha katta tarixiy bosqichlarni boshdan kechirdi, ya'ni amirlik tuzumining tugatilishi, Buxoro Xalq Sho'ro Jumhuriyatining (BXSR) tashkil topishi, sho'ro hokimiyatini barqarorlashtirish uchun kurash, “sovetlashtirish” siyosatiga qarshi qurolli chiqishlar, “bosmachilik” harakati, keyinchalik esa SSSR miqyosidagi umumiy qatag'on to'liqlariga tortilib ketishi kabilar shular jumlasidandir. Ana shu bosqichlarning har biri qatag'on qurbonlarining o'ziga xos guruhini vujudga keltirgan. Shu sababdan mazkur xotira kitobida Buxoroga xos qatag'on toifalarini alohida kategoriya sifatida ajratib ko'rsatish lozim edi. Jumladan, quyidagi qo'shimcha bo'limlarni kiritish taklif etiladi:

1. “Buxoro amirligini “sovetlashtirish” jarayoni qurbonlari” – 1920-yillar boshida amirlik tuzumi barham toptirilishi, yangi sho‘ro ma‘muriyati joriy etilishi jarayonida amirlik tuzumini qo‘llab-quvvatlagan, hududiy, diniy yoki sulolaviy nufuzga ega bo‘lgan mahalliy zodagonlar, ulamolar, ayrim sadoqatli amaldorlarning ham siyosiy raqib sifatida jamiyatdan chetlatilishi yoki qatag‘on qilinishi kuzatilgan. Bu qatlamni umumiy “siyosiy ayblovlar” toifasi ichida qoldirmay, alohida yoritish tarixiy jarayonni aniqlashtirib beradi.

2. “Qurolli qarshilik ko‘rsatish (bosmachilik) ishtirokchilari va ularni qo‘llab-quvvatlaganlar qatag‘oni” – Buxoro, Qashqadaryo, Surxon vohalarida 1920–1930-yillarda sovet hokimiyatiga qarshi qurolli harakatlar sodir bo‘lgan, shu jumladan, Buxoro viloyati hududida ham. Ma‘lumki, bu harakat faqatgina qo‘lida miltiq tutgan isyonchilardangina iborat bo‘lmagan, ularni ma‘lumot, oziq-ovqat va makon bilan ta‘minlab turgan mahalliy aholi vakillari ham keyinchalik “xalq dushmani” sifatida ta‘qib ostiga olingan. Xotira kitobida ana shu qatlam alohida guruh sifatida berilsa, sovetlarga qarshi harakatning miqyosi va ularga nisbatan o‘tkazilgan qatag‘on siyosati to‘laroq namoyon bo‘ladi.

3. “Buxoro Xalq Sho‘ro Jumhuriyati hukumati tarkibida ishlagan, keyinchalik qatag‘on qilingan milliy arboblari” – BHSJ davrida (1920–1924) turli lavozimlarda faoliyat yuritgan mahalliy ziyolilar, ilk sho‘ro ma‘muriyatiga jalb qilingan jadidlar, texnik mutaxassislar, tarjimonlar, sobiq amirlik xizmatida bo‘lgan idora xodimlari keyinchalik “milliy tarkibdagi ishonchsiz kadrlar”, “o‘tmish bilan bog‘liq unsurlar” yoki “aksilinqilobiy millatchilar” va boshqa ayblovlar bilan qatag‘on qilingan holatlar ko‘p uchraydi. Ular umumiy 1937–1938-yillar qatag‘oniga kirib ketgani bois, ayni Buxorodagi ma‘muriy tizimining qurboni bo‘lgan shaxslar suratini ajratib ko‘rish qiyinlashgan. Shu sababli ularni alohida bo‘limda jamlab berish Buxorodagi qatag‘onlarning tarixiy manzarasini tiniqlashtiradi.

4. “Mahalliy elita va diniy ulamolar qatag‘oni” – Buxoro hududida madrasa mudarrislari, tasavvuf namoyandalari, ilm ahli va mahalliy obro‘-nufuz sohiblari sho‘ro tuzumi tomonidan ma‘naviy tahdid sifatida qabul qilingan. Ular ba‘zan bevosita siyosiy ish bo‘yicha emas, balki “dinni targ‘ib qilish”, “qa-

dimchilik”, “o‘tmishni targ‘ib qilish” kabi bahonalar bilan ta‘qib qilingan. Buni ham umumiy “siyosiy ayblovlar” ichida berib yubormasdan, Buxoroning tarixi va uning ma‘naviy muhitiga xos toifa sifatida ko‘rsatish mumkin.

Agar mundarija ana shunday tarzda qayta tuzilsa, kitobning tarixiy qiymati oshar edi, o‘quvchilarning “Nega aynan shu odamlar qatag‘on qilingan?” degan savoliga osonlik bilan javob topilardi va Buxoroning sovet davridagi taqdiri “o‘ziga xos ssenariy” asosida bo‘lgani yaqqol namoyon bo‘lardi.

Kitobdagi yana bir salbiy jihat uning “Kirish” qismida ko‘zga tashlanadi. Xotira kitobi yanada mazmunli chiqishi uchun unda ushbu xotira to‘plamini tayyorlash jarayonida birinchidan suyanilgan asosiy manbalar, mavjud tadqiqotlar, shuningdek, bu yo‘nalishda avvalroq nashr etilgan asarlar va ularning mualliflari alohida qayd etilsa, juda maqbul bo‘lar edi. Bu avvalo o‘quvchiga kitob qay darajada ishonchli manbalarga tayanganini ko‘rsatadi, ikkinchidan, keyinchalik shu mavzuni davom ettirmoqchi bo‘lgan tadqiqotchilarga yo‘l-yo‘riq va zifasini o‘taydi.

Xususan, mazkur kitob chop etilishidan ancha avval – 2009-yildayoq tarix fanlari doktori, professor R.T. Shamsutdinov tomonidan aynan Buxoro viloyati hududida qatag‘onga uchragan 1000 ga yaqin shaxslar taqdiriga bag‘ishlangan alohida kitob nashr etilganini eslatib o‘tilsa, mantiqan to‘g‘ri bo‘lardi. Chunki bu asar mazkur yo‘nalishdagi ilk izlanishlardan biri bo‘lib, unda qatag‘on yillarida Buxoroda jabr ko‘rganlarning ism-shariflari, qisqacha biografik ma‘lumotlari va ayrim arxiv dalillari jamlangan. Mana shu faktni “Kirish”da tilga olish, bir tomondan, bugungi kitobning ilmiy va tarixiy mazmunini kuchaytirsas, ikkinchi tomondan, mualliflarning ilgarigi tadqiqotlarini inobatga olgan holda ish olib borganini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, “Kirish”da qatag‘on mavzusi bo‘yicha respublika va hududiy arxivlar, mahalliy matbuot sahifalari, xotira suhbatlari, oilaviy albomlar va shaxsiy jamg‘armalardan foydalanilgani alohida ko‘rsatib o‘tilishi ham maqsadga muvofiq bo‘lardi. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Milliy arxivi, Buxoro viloyati davlat arxivi, O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi arxivi yoki partiya organlari arxivlaridan ma‘lumotlar olingan

bo'lsa, ularni qisqacha ro'yxat qilish mumkin edi. Bu kitobning ilmiy qiymatini oshiradi va undagi ma'lumotlarning kelib chiqish manbasi aniqligini ta'minlaydi. Bunday yondashuv kitobni oddiy xotira to'plami emas, balki tadqiqotchi uchun ham, tarixiy haqiqatga befarq bo'lmagan o'quvchi uchun ham ishonchli manbaga aylantiradi. Kitobda qatag'onga uchragan har bir shaxs haqidagi biografik ma'lumotlar birmuncha to'liq va mukammal holda keltirilmaganligi uning yana bir kamchiligidir. Kitobda qatag'on qurbonlari qaysi tuman yoki shahardan ekani, qaysi yillarda ta'qibga uchragani aniq ko'rsatilmagan holatlar bor. Bu esa hududiy va xronologik tahlilni qiyinlashtiradi. Agar ma'lumotlar tumanlar kesimida va yillar bo'yicha taqsimlansa, bu tarixiy jarayonlarning o'zgarishini yaxshiroq anglashga yordam berar edi.

Kitobning **“Turli siyosiy ayblovlar va “quloq”-lashtirish qurbonlari (1925–1936-yillar)” qismida** berilgan ma'lumotlar qisqa va shablon tarzida keltirilgan. Qatag'on qilingan shaxsning hayoti, jamiyatdagi o'rni va roli, ijtimoiy faoliyati, oilaviy holati haqida hech qanday ma'lumot keltirilmagan, ya'ni ularning “insoniy qiyofasi” ochib berilmagan. Bundan tashqari, qaysi kitobdan, respublika yoki hududiy arxivlardan, mahalliy matbuot sahifalaridan, xotira suhbatlaridan, oilaviy albomlardan yoxud shaxsiy jamg'armalardan foydalanilgani ko'rsatib o'tilmagan. Boshqacha aytganda, kitobning bu qismi kompleks tarixiy tadqiqot emas, balki ensiklopedik ma'lumotnoma darajasiga tushib qolgan. Shuningdek, kitobda “qatag'on”, “xalq dushmani”, “bosmach”, “millatchi”, “quloq”, “aksilinqilobchi” kabi atamalarga izoh berilmagan natijasida kitobning ayrim joylari go'yoki sovet tergovchilari yozgandek taasurol qoldirgan.

Namuna sifatida t.f.d., prof. R.T. Shamsutdinovning “O'zbekistonda sovetlarning “quloq”lashtirish” siyosati va uning fojiali oqibatlar” kitobidan Buxoro viloyatiga doir bir parchani keltirib o'tamiz:

Eski Buxoroning Rabot Kalmak qishloq soveti Yoqubxon qishlog'idan 1874-yilda tug'ilgan Sobirov Xalil va uning ayoli, 1876-yili tug'ilgan Said Barot 1932-yili quloq qilinib, Jalolquduq tumanidagi 15-son mehnat posyolkasiga surgun qilingan. U paxtakor

bo'lib, “Madaniyat” kolxozida ishlagan. Jamoalash-tirish vaqtida uy hayvonlarini sotib yuborgani uchun saylov huquqidan mahrum etilgan. Unga A'zam Xo'ja boshliq bosmachilar to'dasiga faol yordam bergan degan ayb ham qo'yilgan. Uning ixtiyorida 30 tanob yer, 1 eshak, 1 sigir, 1 qo'y, 1 ot-arava, 2 ta ho'kiz va 2 ta batrak bo'lgan. Ular tortib olinib, kolxoz mulki-ga aylantirilgan, o'zlari esa surgun etilgan. 1938-yili ularning qarindoshlaridan Naimov Muqum va “Avan-gard” kolxoz kolxozchilari Respublika Ichki ishlar vazirligidan keksayib qolgan, boquvchisi bo'lmagan Sobirov Xalil va Sobirova Said Barotni surgundan ozod qilib, qarindoshlari ixtiyoriga qaytarib berishni so'rab murojaat qiladilar. Bu iltimos qondirilib, ular mehnat posyolkasidan ozod qilinib, Romitan tuma-niga – qarindoshlari huzuriga qaytariladi.

Eski Buxoro tumani siyosiy komissiyasi 1931-yil 8-iyunda chorva hayvonlarini yo'q qilib yuborgan “quloq” xo'jaliklarining ishini sudga oshirdi. Tuman hududida yashayotgan quloqlardan Muharram Muzaffarov, Ochil Karimov, Ma'mur Umarov, Sayfullo Madanov, Xolnazar Pirnazarov va Safar Azimovlarning ishlari sudga oshirildi. Sud ularning barcha mol-mulkini musodara kilib, 3 yildan 5 yilga-cha qamoq jazosiga hukm etdi.¹

Kitobning **1066 nafar shaxsdan iborat “Katta qirg'in qurbonlari (1937–1938-yillar)”ga bag'ishlangan qismida** aynan shu kamchilik yaqqol seziladi. Mualliflar shaxslar haqida juda qisqa ma'lumot berishdan tashqari o'sha ma'lumotlar qaysi manbadan olinganini ko'rsatib o'tmaganlar. Ilmiy talabga ko'ra, agar ma'lumotlar ilgari chop etilgan tadqiqotlardan olingan bo'lsa, kitobning kirish qismida shu asarlar va mualliflar nomma-nom tilga olinishi, agar ma'lumot arxivdan olingan bo'lsa, tegishli arxiv fondi raqami, ish raqami, hatto qaror raqamigacha qayd etilishi lozim edi. Bunday bibliografik va arxeografik aniqlik kitobni faqat xotira ro'yxati emas, balki keyingi tadqiqotlar uchun ham ishonchli manbaga aylantiradi. Chunki xotira kitoblari amalda faqat “esdalik uchun”gina emas, balki juda aniq maqsadlarda ham ishlatiladi. Masalan, avlodlar o'z bobo-buvilari taqdirini izlaydi, mahalliy tarixchilar va ilmiy xodimlar esa umumiy ma'lumotlar bazasini to'ldirishda, qiyosiy tahlil

¹ Шамсутдинов Р. Ўзбекистонда советларнинг қулоқлаштириш сиёсати ва унинг фожеали оқибатлари. – Тошкент: Шарқ, 2001. – Б.345.

o'tkazishda, aniq shaxs bo'yicha hujjat izlashda shunday nashrlarga tayanadi. Shu bois manba ko'rsatilmagan qisqa ma'lumotlar tufayli kitob o'quvchilar ko'z o'ngida ham, tadqiqotchilar uchun ham o'z ilmiy qiymatini yo'qotadi.

Bu borada AnDU tuzilmasidagi Qatag'on qurbonlari xotirasi muzeyi direktori, t.f.d., prof. R.T. Shamutdinov va mualliflar guruhi tomonidan 2021-yilda chop ettirilgan “Қатағон қурбонлари хотира китоби. Андижон вилояти (1865–1991-йиллар)” asarini namuna sifatida tilga olish mumkin. Ushbu nashrda har bir ma'lumot havola (ssilka) shaklida berilgani uchun o'quvchi ma'lumotning manbaini darhol ko'ra oladi, tadqiqotchi esa uni oson tekshiradi va davom ettira oladi. Agar Buxoro viloyatiga oid xotira kitobida ham shu kabi manbaga ishora-

lar, arxiv raqamlari va aniq rekvizitlar keltirilganida, uning ayrim sahifalari ro'yxatsimon ko'rinishdan chiqib, to'liq hujjatli ma'lumot darajasiga ko'tarilgan bo'lar edi.

Mazkur xotira kitobini o'qish davomida yuqoridagi nomi tilgan olingan professor Rustambek Shamutdinov muallifligidagi “Buxoro viloyati xotira kitobi”da berilgan ko'plab shaxslar 2025-yilda chop etilgan yangi kitobda aks ettirilmay qolgani ayon bo'ldi. Quyida o'sha tushirib qoldirilgan yoxud e'tiborsizlik natijasida yangi xotira kitobiga kiritilmay qolgan shaxslarni nomma-nom keltirishni joiz bildik.

Kitobning yuqoridagi boblarini vizual materiallar, ya'ni fotosuratlar, xaritalar, hujjatlarning nusxalari orqali yanada jonli tasvirlash mumkin edi. Ko'plab qatag'on qurbonlarining fotosuratlarini avval shu mavzuda nashr etilgan kitoblarda, internet saytlarida va boshqa manbalarda mavjud bo'lsada, ular nashrga kiritilmagan.

Qatag'on qurbonining ism va familiyasi	2009 yilda nashr etilgan “Buxoro viloyati Xotira kitobi”dagi sahifasi
Abdurahmonov Sharifjon	34-bet
Alimov Bud	76-bet
Cho'liyev Yo'li yoki Cho'li	71-bet
Davlatov Safar	72-bet
Davronov Shodi – 60-bet yo'q	60-bet
Galayev Gazim yoki Kozim	90-bet
Guliyev Tog'oy	65-bet
Gulboyev Sharif	56-bet
Ibodullayev Shukur	96-bet
Idilov Idi	52-bet
Idiyev Raxim	75-bet
Ikromov Nizom	70-bet
Ilov Qodir	81-bet
Iliyev Botir	83-bet
Mimatov Ramazon	74-bet
Nobotov Sodiq	90-bet
Ostonov Xaydar	117-bet
Po'latov Jahonqul	74-bet
Rajabov Umurzoq	131-bet
Raupov Sobir	33-bet
Razzoqov Abdulla	129-bet
Sharopov Qamariddin	71-bet
Shapiyev Juma	144-bet
Sherniyozov Gadoy	128-bet
Uzoqov Tursunbek	69-bet
Yuldoshev Muxtor	55-bet
Hasanov Mustafo	139-bet

2025-yilda nashr etilgan “Buxoro viloyati qatagʻon qurbonlari xotira kitobi”ning tanqidiy tahlili shuni koʻrsatadiki, bu kitob qatagʻon qurbonlari tarixini saqlash saʼy-harakati sifatida katta ahamiyatga ega, ammo u ayrim metodologik va manbaga doir kamchiliklar bilan ham toʻla. Kitobning eng yaxshi jihati Buxorodagi qatagʻon qurbonlarining ismlari, qisqa biografik maʼlumotlarni joylashtirishi orqali jamiyat xotirasiga hissa qoʻshganidir. Shu bilan birga, kitobda manbalarning mavjud emasligi hamda maʼlumotlarning toʻgʻri kontekstga joylashtirilishi borasida ochiq savollar qolmoqda. Bu sovet hokimiyatining Buxorodagi qatagʻon siyosati tarixini toʻliq va adolatli ifoda etish uchun asosiy

muammodir. Kelgusidagi nashrlarda manbalarni tizimli ravishda koʻrsatish (arxiv fondlari, ish raqamlari, ilgari chop etilgan asarlar), qatagʻon toifalarini Buxoroga xos tarixiy bosqichlar asosida qayta tasniflash, eʼtibordan chetda qolgan shaxslarni toʻliq qamrab olish, biografik maʼlumotlarni toʻliq va tekshirilgan holda berish kabi ilmiy talablarga rioya qilinsa, xotira kitobi faqat esdalik emas, balki tarixiy haqiqatni tiklovchi ishonchli manbaga aylanadi. Shu orqaligina tahliliy jihatdan boyitilgan nashrlar kelgusida nafaqat xotirani saqlash, balki tarixiy haqiqatni tiklashda ham muhim manba boʻlib xizmat qiladi.

AKADEMIK RAHIMA AMINOVA

Begzodbek Abdullayev, Z.M. Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

jamiyatimizda chuqur hurmat va minnatdorlik bilan yodga olinmoqda.

Bu qutlug' sanaga bag'ishlangan eng muhim tadbirlardan biri 18-noyabr kuni olimaning tug'ilgan shahri – Qo'qonda, Buyuk allomalar muzeyida bo'lib o'tgan xalqaro ilmiy konferensiya edi. **“O'zbek tarixchilari maktabi: XX asr O'rta Osiyo agrar va ayollar masalasi tarixi (Akademik Rahima Aminovani 100 yilligiga)”** mavzusidagi anjumanda O'zbekiston va qo'shni mamlakatlardan kelgan olimlar, professor-o'qituvchilar, taniqli tarixchilar hamda yosh tadqiqotchilar jam bo'lishdi. Tantananing ochilishida Qo'qon shahri hokimi Ma'rufjon Usmonov Rahima Aminovani tarix fani taraqqiyotiga qo'shgan ulkan hissasini, ajdodlar merosini o'rganish va targ'ib etishga qaratilayotgan e'tiborni alohida ta'kidladi.¹ Konferensiya

doirasida olimaning hayoti va ilmiy merosiga bag'ishlangan hujjatli film ham namoyish etilib, agrar siyosat, gender va ijtimoiy tarixga oid dolzarb masalalar yanada keng muhokama qilindi.

Mazkur konferensiyada Z.M. Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti professori, tarix fanlari doktori, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi Rustambek Temirovich Shamsutdinov so'zga chiqib, o'zining Rahima Aminova xotirasiga bag'ishlangan sarmazmun va samimiy mulohazalarini bildirdi, uning hali-hanuz kamtarin, sokin va mehr uyg'otadigan qiyofasini eslab yurishini bildirdi. Rustambek Shamsutdinovning ta'kidlashicha, Rahima Aminova o'zbek tarixshunosligida kollektivlashtirish va “quloqlashtirish” mavzusini yangi ruhda yoritishni birinchilardan bo'lib boshlab bergan olimlardan edi. U tarixchi olim sifatida kollektivlashtirish va quloqlashtirish tarixini avvalgi noto'g'ri talqinlar va soxtalashtirishlardan tozalash, tarixiy voqealarni imkon qadar xolis va obyektiv ko'rinishda tasvirlash namunalari ko'rsatganini uqtirdi. Shuningdek, u R. Aminovani 1990-yillardagi asarlari o'zbek tarixshunosligiga katta hissa bo'lib qo'shilganini, mazkur masalalarni mavzuli o'rganishning istiqbolli yo'nalishlari aynan shu asarlarda belgilab berilganini aytdi. Professor R. Shamsutdinov bu asarlar o'zi uchun ibrat namunasi bo'lib xizmat qilganini, xususan, 2001-yilda “Sharq” nashriyotida chop etilgan “O'zbekistonda quloqlashtirish bo'yicha sovet siyosati va uning fojiali oqibatlari” nomli monografiyasini tayyorlashda muhim asos bo'lganini ta'kidlaydi. U bu kitobni Rahima opaga samimiy dastxat bilan sovg'a qilganini, dastxatda minnatdorlik va ehtiromlar tuyg'ularining faqat ozgina qisminigina ifoda etilganini e'tirof etdi. Olimning xotirlashicha,

¹ <https://qoqonsadosi.uz/qoqon-shahridagi-buyuk-allomalar-muzeyida-akademik-rahima-aminovani-100-yilligiga-bag'ishlangan-xalqaro-ilmiy-talimiy-konferensiya-bolib-otmoqda/>

Rahima opa, kasalligiga qaramay, kitobni o'zining shogirdi Ilhomjon Jamolxo'ja bilan birga o'qib chiqqan. Bir necha kun davomida Ilhomjon Jamolxo'ja kitobni ovoz chiqarib o'qib bergan, Rahima opa esa o'z mulohazalarini yozib borgan, fikr almashgan, natijada "Muloqot" jurnalida "Quloqlashtirilganlar taqdiri" sarlavhasi ostida taqriz e'lon qilgan. R. Shamsutdinov bu maqola R. Aminovanning o'z kasbiga sadoqati namunasi bo'lgan deb hisoblaydi va aynan shu taqriz uni nihoyatda quvontirganini aytadi.

So'zining yakunida professor R. Shamsutdinov marhum Rahima Aminovanning ilmdagi matonati, samarali faoliyati, dolzarb masalalarni ilg'ab olish va ularga tezkor javob bera olish qobiliyati, shuningdek, shogirdlariga bo'lgan tinimsiz g'amxo'rliqi uning ilm yo'liga kirib kelishi va tadqiqotchi sifatida shakllanishida ulkan ahamiyat kasb etganini, o'ziga xos maktab bo'lganini qayd etdi. U barchaga hurmatli ayol oldida bosh egishini, uning g'oyalarini davom ettirish naqadar muhimligini chuqur anglashini hamda Rahima Xodiyevnaning barcha shogirdlari uchun uning oliyjanob, sharafliligi va mushkul ishini davom ettirish burch ekanini ta'kidlab xulosa qildi.

Mazkur yubiley haftaligida yana bir ramziy va ta'sirli tarixiy hodisa sodir bo'ldi, ya'ni 18-noyabr kuni olimaning tug'ilib o'sgan xonadoni oldida uning xotirasiga bag'ishlangan yodgorlik majmuasi tantanali tarzda ochildi. Marosimda olimaning yaqinlari, jamoatchilik, mahalliy va xorijiy olimlar ishtirok etib, Aminovanning agrar tarix va ayollar masalasi bo'yicha tadqiqotlari bugungi islohotlar

va zamonaviy ilmiy qarashlar uchun ham mustahkam poydevor bo'lib qolayotganini ta'kidladilar.²

Yubiley tadbirlari poytaxt miqyosida ham davom etdi. 20-noyabr kuni Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetida O'zbekiston FA Davlat va huquq instituti hamda O'zbekiston Tarixchilar jamiyati hamkorligida ilmiy-amaliy konferensiya tashkil etildi. Unda sovet davri O'zbekiston tarixining agrar siyosati, gender masalalari, madaniy meros va ijtimoiy rivojlanish kabi yo'nalishlar atroflicha tahlil qilindi. Olimaning shogirdlari va yosh tadqiqotchilar uning ilmiy maktabi bugun ham izchil ishlayotganini e'tirof etdilar. Tadbirda Rahima Aminova 14 ta monografiya va 300 dan ortiq ilmiy ishlar muallifi ekani, uning rahbarligida ko'plab fan nomzodlari va doktorlar yetishib chiqqani yana bir bor eslatib o'tildi.

Rahima Aminova nafaqat yirik olim, balki O'zbekiston ilm-fan tarixida peshqadam siymolardan biri edi. U 1925-yil 18-noyabrda Farg'ona vodiysining qadimiy ilm va madaniyat o'chog'i bo'lgan Qo'qon shahrida ziyoli oilada dunyoga kelgan. Yoshligida-noq kitobxonlikka, bilimga chanqoqligi, mustaqil fikrlashi va ziyrakligi bilan ajralib turgan. Arab, fors, turk, ingliz va rus tillarini puxta o'rganib, turli xalqlar tarixi, madaniyati va manbashunoslik an'alariga katta qiziqish bilan yondashgan.³ Aynan shu keng dunyoqarash, til bilimi va tinimsiz izlanishlari unga tarixchi olim sifatida chuqur tahliliy salohiyat, milliy tarixga yangicha, ilmiy nigoh bilan qarash imkonini berdi. Uning bolalik va yoshlik yillari mamlakat hayotida murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlar kechgan davrga to'g'ri kelib, bu

² <https://qoqonsadosi.uz/qoqon-shahrida-raxima-aminova-xotirasiga-bag'ishlangan-yodgorlik-majmuasi-ornatildi/>

³ O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Markaziy arxivi, 54-yig'majild, 1-ro'yxat, 907-ish, 23-varaq.

holat kelgusida olimaning tarixga bo'lgan qiziqishi va mas'uliyatli ilmiy qarashlarini shakllantirishga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatdi. Ikkinchi jahon urushi yillari yakuniga yetgan pallada u Toshkentdagi Markaziy Osiyo davlat universitetining Sharq fakultetini (hozirgi Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti) muvaffaqiyatli tamomlab, 1948-yilda oliy ma'lumotga ega bo'ldi.

1949–1952-yillarda O'zbekiston Fanlar akademiyasining Tarix va arxeologiya instituti aspiranturasida tahsil olib, I.K. Dodonov, K.E. Jitov hamda akademik I.M. Mo'minov singari yetuk tarixchi olimlar rahbarligida puxta ilmiy maktabni o'tdi. Aynan shu davrda shakllangan metodologik tay-yorgarlik, manbaga tayanish madaniyati va izchil ilmiy intizom Aminovanning keying yillardagi yirik tadqiqotlari uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qildi.

Aspiranturaning ilk yillaridanoq Rahima Aminova tarix fanida o'z salohiyati va izlanish madaniyati bilan ajralib tura boshladi. 1953-yildan u O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix institutida ilmiy xodim sifatida faoliyatini yo'lga qo'ydi. Qisqa muddat ichida, aniqrog'i, bor-yo'g'i to'rt yil davomida, institutning bo'lim mudiri lavozimigacha ko'tarilishi Aminovanning ilmiy intizomi, tashkilotchilik qobiliyati va tadqiqotlaridagi natijadorlikni yaqqol ko'rsatadi.

1957–1993-yillar mobaynida u institutda ijtimoiy tarix yo'nalishidagi bo'limga rahbarlik qilib, mazkur ilmiy maktabning shakllanishi va mustahkamlanishida muhim o'rin tutdi. Aynan shu davrda Aminova respublika tarixchilari orasida yetakchi ilmiy yo'nalish yarata olgan, ilmiy jarayonni boshqara bilgan va yangi avlod tadqiqotchilarini tarbiyalagan yirik olim sifatida tanildi.

1963-yilda Rahima Aminova tarix fanlari doktori ilmiy darajasini muvaffaqiyatli himoya qildi va bu yutuq uni tarix fanlari doktori unvoniga sazovor bo'lgan ilk o'zbek ayol sifatida ilm-fan tarixiga kiritdi. 1968-yilda professor ilmiy unvonini olishi esa uning ilmiy nufuzi va tadqiqotlarining e'tirof etilganidan dalolat berdi.

Uzoq yillar davom etgan samarali ilmiy xizmatlari munosib qadrlanib, 1985-yilda "O'zbekistonda

xizmat ko'rsatgan fan arbobi" faxriy unvoni bilan taqdirlandi. Keyinchalik, 2000-yilda O'zbekiston Fanlar akademiyasining haqiqiy a'zosi – akademik darajasiga saylanishi Rahima Aminovanning ilmiy merosi va tarixshunoslik taraqqiyotiga qo'shgan ulkan hissasining mantiqiy yakuni bo'ldi.

Rahima Aminovanning ilmiy izlanishlari, avvalo, XX asr O'zbekiston tarixining eng dolzarb ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini tadqiq etishga yo'naltirilgan edi. U o'z asarlarida agrar masalani – yer-suv munosabatlari, qishloq xo'jaligi siyosatining shakllanishi, islohotlar mantig'i va ularning jamiyat hayotiga ta'sirini chuqur tahlil qildi. Bu izlanishlar orqali olim qishloq hayotidagi o'zgarishlarni faqat rasmiy qarorlar doirasida emas, balki real ijtimoiy jarayonlar, manfaatlar to'qnashuvi va tarixiy sharoit bilan bog'liq holda yoritishga intildi. Shuningdek, Aminova sanoat ishchilari tarixi hamda jamiyatning ijtimoiy taraqqiyoti masalalariga oid tadqiqotlar olib borib, O'zbekistonning modernizatsiya jarayonidagi murakkab bosqichlarni aniqlik bilan ochib berdi.⁴

Rahima Aminovanning ilmiy merosidagi eng muhim yo'nalishlardan biri O'zbekistonda xotin-qizlar harakati tarixini tizimli ravishda o'rgangan ilk fundamental tadqiqotlarni yaratganidir. U ayollar ma-

⁴ O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Markaziy arxivi, 54-yig'majild, 1-ro'yxat, 907-ish, 7-varaq orqa tarafi.

salasini alohida mavzu sifatida emas, balki tarixiy taraqqiyotning uzviy qismi sifatida ko'rib, ijtimoiy hayot, mehnat, ta'lim, madaniyat va siyosiy faollik kontekstida tahlil qildi. Natijada olima ayollarning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni va ta'sirini tarixiy dalillar bilan asoslab berdi. Shu bois Rahima Aminova nafaqat yetuk tarixchi, balki jamiyat rivojini chuqur anglagan keng tafakkurli olima sifatida ham e'tirof etildi.

Uning ilmiy nufuzi respublika doirasidan tashqarida ham dong taratgan. Rahima Aminova xalqaro ilmiy anjuman va kongresslarda muntazam ishtirok etib, O'zbekiston tarixining dolzarb masalalari yuzasidan ma'ruzalar qildi. Xususan, 1970-yilda Moskvada o'tgan 13-Xalqaro tarix kongressi, 1975-yilda San-Fransiskodagi 14-Xalqaro tarixchilar kongressi, 1978-yilda Shvesiyaning Uppsala shahrida bo'lib o'tgan Jahon sotsiologlar qurultoyi hamda Meksika (1982) va Shtutgart (1985) kabi shaharlardagi nufuzli ilmiy forumlarda qatnashgani uning tadqiqotlari xalqaro ilmiy hamjamiyat uchun ham muhim va qiziqarli bo'lganini ko'rsatadi. Bunday maydonlarda bildirilgan ilmiy qarashlar Rahima Aminovanning O'zbekiston tarixshunosligidagi maktab yaratgan salohiyatini yanada mustahkamlab, uning ilmiy merosini umummilliy va umuminsoniy ilmiy qadriyat darajasiga ko'tardi.⁵

Akademik Rahima Aminova keng qamrovli ilmiy faoliyati davomida O'zbekiston tarixshunosligida salmoqli va barqaror ilmiy meros qoldirdi. U 14 ta yirik monografiya hamda 300 dan ortiq ilmiy maqola va tezislari muallifi sifatida XX asr O'zbekiston tarixidagi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlarni izchil, manbaga tayangan holda tahlil qildi. Uning asarlari nafaqat ma'lum tarixiy voqealarni bayon etish, balki ularning sabab-oqibat bog'liqligini ochib berish, jamiyat taraqqiyotining ichki qonuniyatlarini ko'rsatish bilan ham ahamiyatlidir.

R. Aminovanning tadqiqotlarida bir necha ustuvor yo'nalishlar alohida ko'zga tashlanadi. Avvalo, u agrar siyosat tarixini chuqur o'rganib, sovet davrida O'zbekistonda amalga oshirilgan agrar islohotlar, yerga egalik munosabatlarining o'zgarishi, kollektivlashtirish jarayoni va uning ijtimoiy oqibatla-

rini ilmiy tahlil qildi. Bu yo'nalishdagi izlanishlari qishloq hayotidagi tarixiy burilishlarni tizimli tushuntirishga xizmat qildi.

Keyingi muhim mavzu sanoat va mehnatkashlar tarixi bo'lib, olima industrializatsiya sharoitida zavod-fabrikalar tarmog'ining kengayishi, ishchi sinfining shakllanishi va mehnat munosabatlaridagi o'zgarishlarni tarixiy jarayonlar kontekstida yoritdi. Bu masalani iqtisodiy siyosat, ijtimoiy qatlamlar tarkibi va modernizatsiya tendensiyalari bilan uzviy bog'liq holda ko'rsatishga intildi.

Rahima Aminovanning ilmiy merosidagi eng noyob va tarixshunoslik uchun nihoyatda muhim ahamiyatga ega yo'nalishlardan biri O'zbekiston xotin-qizlar harakati tarixiga bag'ishlangan fundamental tadqiqotlardir. U ayollarning ijtimoiy-siyosiy faolligi, huquq va imkoniyatlarining kengayishi jarayonini tarixiy hujjatlar asosida tahlil qilib, gender masalasini jamiyat taraqqiyotining muhim ko'rsatkichi sifatida ilmiy muomalaga olib kirdi.

Shuningdek, olima madaniy meros va jamiyat rivoji masalalariga ham e'tibor qaratib, milliy qadriyatlar, tarixiy yodgorliklar va ziyolilar merosining xalq ongidagi o'rni hamda ijtimoiy taraqqiyotdagi ta'siri haqida asosli mulohazalar bildirdi. Umuuman, Rahima Aminovanning ilmiy faoliyati O'zbekistonning XX asr tarixi bo'yicha izchil konseptual qarashlarni shakllantirishga, tarixiy tafakkur va ilmiy maktab taraqqiyotiga kuchli turtki bergan muhim meros sifatida qadrlanadi.

Rahima Aminova nafaqat sermahsul tadqiqot-

⁵ Qayumov A. Akademik Rahima Aminova (Xotiralar). – Toshkent: Fan, 2006. – B.34.

chi, balki ilmiy avlodlar uzviyligini ta'minlagan ustoz olim sifatida ham alohida e'tirof etiladi. U uzoq yillar davomida ilmiy rahbarlik qilib, iqtidorli yoshlarni izlanish madaniyati, manbaga sadoqat va tarixiy tafakkur mas'uliyati ruhida tarbiyaladi. Uning rahbarligida o'nlab fan nomzodlari va fan doktorlari yetishib chiqqan bo'lib, bugun ular O'zbekiston tarixshunosligining agrar tarix, ijtimoiy tarix va xotin-qizlar harakati kabi muhim yo'nalishlarini izchil davom ettirmoqda. Shu ma'noda, Aminovanning ilmiy maktabi nafaqat shaxsiy yutuqlar yig'indisi, balki mustahkam metodologiya va ilmiy an'ana ko'rinishida tarix faniga xizmat qilayotgan barqaror tamoyilga aylandi.

Olima erishgan yuksak natijalar davlat miqyosida ham munosib qadrlangan. Xususan, Rahima Aminova 1968-yilda Beruniy nomidagi Davlat mukofoti laureati bo'lgani uning ilmiy salohiyati va tadqiqotlarining jamiyat taraqqiyoti uchun naqadar muhim ekanini tasdiqlaydi. Keyinchalik "O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan fan arbobi" faxriy unvoniga sazovor bo'lgani ham uning tarix fani rivojiga qo'shgan fidokorona hissi, ilmiy jasorati va ustozlik xizmatining yuksak e'tirofi sifatida tarixda muhrlandi.⁶

Oradan yillar o'tsa-da, Rahima Aminovanning ilmga sadoqat bilan to'la hayot yo'li men kabi yosh tadqiqotchilarni doimo ilhomlantiradi, dunyoqarashimizni kengaytiradi, maqsadimizni yanada aniqroq belgilashga undaydi. Hozirgi kunda men "Akademik Rahima Aminova va uning O'zbekistonda tarix fani taraqqiyotidagi o'rni" mavzusida PhD dissertatsiyasini himoya qilish arafasidaman. Fikrimcha, uning butun faoliyatida ilmga bo'lgan hurmat shunchaki kasbiy yondashuv emas, balki hayotiy e'tiqod, ma'naviy mas'uliyat, tarixiy haqiqat oldidagi vijdoniy burch sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa ayol-qizlar uchun uning siymosi yanada chuqurroq ma'noga ega. U murakkab davrlarda ham ilmiy orzularidan voz kechmagan, tazyiqlar va cheklovlar orasida o'z ovozi, o'z ilmiy pozitsiyasini topa olgan, eng muhimi esa tarix fanida ayolning salohiyati qanday yuksak marralarga yetishi mumkinligini amalda ko'rsatib bergan ulkan timsoldir. Shuning uchun ham Rahima Aminova siymosi bugungi kunda ham tirik ibrat bo'lib yashaydi. Uning hayot yo'li bizni to'xtovsiz izlanishga, tarixiy haqiqatni yuzaki emas, chuqur anglashga, ilmiy mas'uliyatni vijdon mezon sifatida asrashga chorlaydi.

⁶ O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Markaziy arxivi. 54-yig'majild, 1-ro'yxat, 907-ish, 15-varaq.

ТАЙНЫ РАССТРЕЛЯННЫХ УРОЧИЩ: ПАМЯТЬ, ОТКРЫТИЯ СПУСТЯ ДЕСЯТИЛЕТИЯ. ИЛИ «АТА-БЕЙИТ» И СОТРУДНИЧЕСТВО УЗБЕКИСТАНА И КЫРГЫЗСТАНА В СОХРАНЕНИИ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ О РЕПРЕССИЯХ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ

Равшан Рустамбекович Шамситдинов, кандидат исторических наук, доцент кафедры «Исторических и гуманитарных наук» Андижанского филиала Кокандского университета

Аннотация

Статья посвящена сотрудничеству Национального историко-мемориального комплекса «Ата-Бейит» (Кыргызстан) и Музея памяти жертв репрессий при Андижанском государственном университете (АГУ, Узбекистан) в области изучения и сохранения исторической памяти о политических репрессиях XX века. Рассматриваются масштабы Большого террора 1937–1938 гг., процесс выявления и перезахоронения жертв, включая ключевую роль Бүбүйры Кыдыралиевой и учёного Болат Абдурахманова, а также научные и мемориальные инициативы в обеих странах. Особое внимание уделяется визиту кыргызской делегации в Андижан, подписанию меморандума о сотрудничестве и перспективам совместных исследований. Статья подчёркивает значимость совместной работы учёных и общественных инициатив для сохранения исторической правды, формирования гражданского сознания и укрепления культурной памяти.

Ключевые слова: репрессии, историческая память, Большой террор, «Ата-Бейит», музей, сотрудничество Кыргызстан–Узбекистан, мемориал, архивные исследования.

Историческая память как нравственный императив. Изучение истории политических репрессий XX века является важной и востребованной задачей как для научного сообщества, так и для широкого общества. В республиках СНГ, в том числе и в странах Центральной Азии, в частности в Узбекистане и Кыргызстане, репрессии оставили глубокие следы в судьбах людей и общин. Сохранение памяти о жертвах этих трагических событий, увековечение их имен и изучение социального, политического и национального контекста репрессий помогают обществу осознать масштабы исторической несправедливости и способствуют формированию ответственного гражданского сознания.

Проблема репрессий и её осмысление в обеих странах стали предметом систематического научного исследования лишь в последние десятилетия, а именно в последние годы СССР, особенно после распада коммунистической империи. В Кыргызстане основная работа ведется комплексом «Ата-Бейит» [1], который занимается восстановлением имен репрессированных, изучением архивов и публикацией научных материалов.

В Узбекистане исследования ведутся в научно-исследовательских институтах, в Музее памяти жертв репрессий при Кабмине республики и его региональных филиалах, особенно в музее при АГУ [3], где под руководством профессора Р. Шамсутдинова создана школа изучения истории репрессий.

Как известно, советская власть была основана на насилии, репрессии проводились с самого начала её создания (1917 г.) и до конца существования (1991 г.), но самым кровавым и масштабным был так называемый «Большой террор» 1937–1938 гг. Он охватил практически все регионы СССР, включая территории современного Кыргызстана и Узбекистана [5]. Массовые аресты, расстрелы, депортации и закрытые захоронения стали частью государственной политики террора.

Спустя десятилетия правда о невинно расстрелянных начала постепенно возвращаться – через поиски, исследования, человеческие судьбы и научные усилия. Одним из самых ярких примеров этого процесса стало открытие захоронений репрессированных в урочище Чон-Таш (место, где были тайно захоронены 137 жертв), ныне мемориальный комплекс «Ата-Бейит» в Кыргызстане.

Путь к открытию тайны. История обнаружения этого места по своей сути – история человеческой совести и взаимопонимания. Долгие годы о захоронении знали лишь немногие. В советский период страх и запреты не позво-

ляли говорить об этом даже шёпотом. Однако именно благодаря настойчивости капитана КГБ Кыргызстана Болота Абдурахманова, позднее – полковника и учёного, была вскрыта одна из самых трагических тайн истории. Абдурахманов, изучавший архивы КГБ и занимавшийся судьбами репрессированных, в ходе многолетних поисков вышел на женщину (Бүбүра Кыдыралиева (27.09.1928 – 14.08.2024), знавшую о тайном месте захоронения [2]). Её отец, бывший свидетелем трагедии, завещал дочери хранить память, но не открывать её никому, пока не придёт время. Болот Абдурахманов проявил не только профессиональную интуицию, но и глубоко человеческое понимание, добившись её доверия. Именно её откровения позволили установить местонахождение массового захоронения – шаг, ставший символом восстановления исторической справедливости.

Исследования и раскопки подтвердили – в урочище покоятся останки десятков жертв сталинских репрессий 1937–1938 годов. Среди них были известные партийные, государственные и общественные деятели Кыргызстана, включая Туракула Айтматова, отца писателя Чингиза Айтматова. В ходе раскопок были обнаружены остатки одежды, личные вещи и даже сохранившиеся документы, по которым удалось установить личности некоторых из расстрелянных. Эти находки стали важнейшим источником для последующих научных исследований, а сам факт их сохранности через деся-

тилетия приобрёл символический смысл – как свидетельство правды, которую невозможно навсегда скрыть.

От тайного захоронения к национальной святыне. Вскоре после установления места захоронения началась работа по созданию мемориального комплекса. Благодаря усилиям общественности во главе Б. Абдурахманова, учёных и властей, а также при активном участии президента Аскара Акаева и Чингиза Айтматова, в 2000 году был открыт мемориал «Ата-Бейит» («Могила отцов»). Этот мемориал стал символом не только скорби, но и исторического очищения, памяти и примирения поколений. Он напоминает, что трагедия репрессий – общая для всех народов Средней Азии, а сохранение памяти о жертвах – моральный долг каждого.

Мост научного сотрудничества. 15 октября 2025 года представители комплекса «Ата-Бейит» во главе с директором комплекса, доктором исторических наук Абдрахмановым Болотбеком Джумашовичем и сотрудницей, кандидатом исторических наук Салтанатом Асековой посетили Музей памяти жертв репрессий при АГУ [3]. Встреча с директором музея, профессором Рустамбеком Шамсутдиновым, одним из первых исследователей истории репрессий в Узбекистане, была организована при содействии Равшана Шамситдинова (автора статьи).

Эта встреча, научный диалог, предметом которого была репрессивная политика советской власти стала важным этапом для обмена опытом и осмысления общих исторических судеб народов региона. Во время беседы профессор

Рустамбек Шамсутдинов отметил, что: «Мы не знаем ни одного примера в СНГ, где обнаружено тайное место массового захоронения». Также учёный подчеркнул, что: «Создания национального мемориала в этом месте является важным символом национальной памяти и совести».

Открытие «Ата-Бейита» стало не только актом исторической справедливости, но и научным событием, заложившим основу для дальнейших исследований. Опыт Болота Абдурахманова и его коллег показывает, что работа с архивными документами и человеческой памятью требует мужества, терпения и гуманизма. Сегодня комплекс «Ата-Бейит» служит местом паломничества, куда приходят молодёжь, исследователи, общественные деятели. Он напоминает, что трагедия прошлого – не просто страница истории, а нравственный урок для будущего.

Кыргызские гости ознакомились со всеми (семь) залами музея «Памяти жертв репрессий», старший научный сотрудник музея, PhD по историческим наукам Азизбек Махкамов рассказал историю каждого экспоната, судеб жертв политических репрессий тоталитарного режима советской власти. Восхищённый увиденным Б. Абдурахманов отметил, что: «такого богатого материалами музея по жертвам репрессий, словно говорящие о судьбах миллионов наших предков не встречал, несомненно, как мне известно Рустамбек Темирович, это плоды вашей около сорока летней кропотливой работы».

Меморандум сотрудничества: значение и перспективы. Итоговым результатом вст-

речи было подписание меморандума о сотрудничестве между Комплексом «Ата-Бейит» и музеем «Памяти жертв репрессий» при АГУ. Меморандум предусматривает:

- организацию совместных научных экспедиций, конференций, симпозиумов;
- подготовку научных и популярных публикаций;
- публикацию статей в рейтинговых научных журналах;
- обмен научной информацией и патентованные результаты исследований [3].

Заключение. Память о расстрелянных урокищах, будь то в Кыргызстане, Узбекистане или других республиках бывшего СССР, объединяет народы в общем стремлении к истине и справедливости. Тайны, скрытые десятилетиями, становятся достоянием народа благодаря совместным усилиям исследователей, журналистов, общественности. И каждая подобная история – это шаг к очищению и пониманию своей истории. Договоренности о взаимопонимании между двумя научно-просветительскими учреждениями придадут импульс изучению одного из трагических периодов нашей истории.

Примечание: Болотбек Джумашович Абдрахманов долгое время служил в органах государственной безопасности Кыргызстана (КГБ, был полковником). После выхода в отставку он посвятил себя научной деятельности [1], защитил докторскую диссертацию на тему: “Репрессивные меры карательных органов Кыргызстана в 30-е годы XX века. Причины и последствия” [7]. Ис-

пользуя доступ к архивам КГБ, он исследовал судьбы репрессированных, систематизировал документы и подготовил фундаментальные публикации, включая 10-томное издание “Книга жертв политических репрессий Кыргызской Республики (1920–1953 гг.)” [1] и отдельную работу о репрессированных узбеках в Кыргызстане – «Книга памяти о неизвестных судьбах узбеков – жертвах сталинских репрессий в Кыргызстане (1920–1953 гг.)» [6].

Источники и литература:

1. Постановление Президента Узбекистана ПП №270 от 19 июля 2024 года.
2. Абдрахманов Б.Ж. Книга жертв политических репрессий Кыргызской Республики (1920–1953 гг.). Т.1–10. – Бишкек, 2012–2018.
3. Интервью Бүбүры Кыдыралиевой, фонд «Ата-Бейит». – Бишкек, 1991.
4. Материалы Музея памяти жертв репрессий при Андижанском государственном университете, 2025.
5. Мемориальный комплекс «Ата-Бейит», официальный сайт: <http://atabeyit.kg>
6. Видеоматериалы визита кыргызской делегации: YouTube и социальные сети (см. ссылки в материалах).
7. Абдрахманов Болотбек Джумашович. Репрессивные меры карательных органов Кыргызстана в 30-е годы XX века. Причины и последствия. 07.00.02 – отечественная история. Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук. – Бишкек, 2021.
URL:<http://www.arabayev.kg/dt.kg/uploads/Диссертация%20Абдрахманов%20Б.Ж..pdf>

“O‘CHMAS CHIROQLAR”

To‘lqin Eshbek, Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Jurnalistika va o‘zbek filologiyasi fakulteti dotsenti, O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi a‘zosi

Millat qayg‘usi bilan yashab o‘tgan jadid bobolarining butun faoliyati biz uchun hayot maktabiga aylangan. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2023-yil 11-dekabr kuni bo‘lib o‘tgan “Jadidlar: milliy o‘zlik, istiqlol va davlatchilik g‘oyalari” mavzusidagi xalqaro konferensiya ishtirokchilariga yo‘llagan tabrigida ta’kidlaganidek, “Tilda, fikrda, ishda birlik” degan ezgu g‘oya bilan maydonga chiqqan jadid bobolarimiz xalqlarimizni jaholat va qoloqlikdan olib chiqish, ularni g‘aflat botqog‘idan qutqarishning asosiy yo‘li – bilim va ma’rifatda, dunyoviy taraqqiyotni egallashda deb bildilar. Ular shu yo‘lda fidoyilik ko‘rsatib, yangi usul maktablari, teatr va kutubxonalar, nashriyotlar ochdilar. Jamiyat a’zolarining dunyoqarashi va turmush tarzini o‘zgartirish maqsadida gazeta va jurnallar nashr etdilar. Yoshlarni ilg‘or davlatlarga o‘qishga yubordilar”. Shu asnoda so‘nggi yillarda milliy qadriyatlarimizni qayta tiklash, ajdodlarimiz qoldirgan boy ma’naviy merosni o‘rganish, tadqiq va targ‘ib etishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Millat oydinlari hisoblangan jadid mutafakkirlarimiz, erk va ozodlik yo‘lida nohaq

qatag‘on bo‘lgan bobolarimizning muqaddas xotiralarini qayta tiklashga davlat siyosati darajasida e’tibor qaratib kelinmoqda.

Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti, Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti, “Shahidlar xotirasi” jamoat fondi Andijon viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi hamkorligida tashkil etilgan “O‘chmas chiroqlar” respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi “Jadidlar harakatining faol ishtirokchilari, shoir va olim Hasanxon va Husaynixon Niyoziyalar tavalludining 130, ularning farzandlari: jurnalist Kozimxon Niyozovning 110, tarixchi olim Odilxon Niyozovning 100, professor Noxidxon Niyoziyning 95 yilligiga bag‘ishlandi.

AnDuning katta zalida 2025-yil 17-dekabr kuni o‘tkazilgan anjumanda Niyoziyalar sulolasining davomchilari, jadidshunos va adabiyotshunos olimlar, professor-o‘qituvchilar va talabalar ishtirok etdilar.

– Fidoyi va zahmatkash ajdodlarimizdan haqli ravishda faxrlansak arziydi, – dedi AnDU rektori, professor Baxtiyor Akbaraliyev tadbirni kirish so‘zi

bilan ochar ekan. – Bugun siz-u bizning shu dargohga yig‘ilishimizga sababchi bo‘lgan va xotirlashni maqsad qilganimiz ikki ulug‘ siymo – Hasanxon va Husaynixon Niyoziyalar ham butun umrini millat taraqqiyoti, yurt ozodligi yo‘liga baxshida qilgan asl o‘zbek o‘g‘lonlari, Andijon jadidlarining ko‘zga ko‘ringan peshqadam namoyandalari edilar. XX asr 20-yillari boshida Farg‘ona vodiysidagi milliy ozodlik harakatlarining yetakchilaridan bo‘lgan Hasanxon Niyoziy o‘zining jasorati, mardligi va yuksak axloqiy sifatlari bilan xalq o‘rtasida katta obro‘-e‘tiborga ega inson bo‘lgan. Husaynixon esa g‘oyat serqirra inson bo‘lib, iste‘dodli shoir, yetuk adabiyotshunos, mohir tarjimon, kashfiyotchi, fizik-kimyogar olim, shuningdek, Andijondan yetishib chiqqan ilk professor edi. Afsuski, millatimizning tom ma‘nodagi qahramonlari, chinakam ziyolilari bo‘lgan Hasanxon va Husaynixon Niyoziyalarni mash‘um qatag‘on yillarida, ayni kuch-quvvatga to‘lgan mahallida yovuz kuchlar nohaq mahv etdilar. Marhum jadid bobolarimizning ruhlari shod bo‘lsin...

– Jadid bobolarning har biri o‘zidan yorqin iz qoldirib ketgan, – deydi AnDU professori, universitet tuzilmasidagi “Qatag‘on qurbonlari” muzeyi direktori Rustambek Shamsutdinov. – Vatan va xalq ozodligi yo‘lida shahid ketganlarning mo‘tabar nomlarini tiklab, ularning tengsiz meroslarini izchil o‘rganib borish ham farz, ham qarzdir. Yurtimiz mustaqilligining buyuk ne‘matlaridan biri – sobiq mustamlaka davrida, aniqrog‘i, qatag‘on yillarida nohaq shahid ketganlarni yodga olib, ularga xolisona baho berishga erishishimiz bo‘ldi. Ilm-fan sohasida bunday siymolarning o‘rinlari beqiyosdir.

Darhaqiqat, shunday siymolardan biri O‘rta Osiyo davlat universiteti (hozirgi Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti)da 1930-yillarda o‘qituvchilik qilgan Husaynixon Niyoziydir. O‘zbekistonda ilk fizika va kimyo darsliklarini yaratgan bu pedagog-olim tabiiy fanlar bilimdoni, texnika va texnologiyalar muhandisi va ixtirochi ham edi. U o‘z davrining ilg‘or ma‘rifatparvar ziyolilaridan bo‘lib, vatan istiqloli uchun kurashganlar qatorida 1938-yilda qatag‘on qurbonlaridan biriga aylandi.

Husaynixon Niyoziyning ilmiy-pedagogik merosi saqlanib qolgan bo‘lib, hozirgi yosh avlod – talabalarimizga ilm berishda muhim poydevor bo‘lib xizmat qilmoqda.

Ulkan iste‘dod sohibi bo‘lgan olim yoshligida puxta bilim olish bilan bir qatorda ixtirochilikka ham qo‘l uradi. Bir kuni planer yasab uchirib hammani hayratga solgan, ko‘p o‘tmay oqar suvga kichik gidroelektrostansiya qurib elektr lampochkasini yondirgan! Shu tariqa yosh iqtidor sohibi fizika va kimyo fanlari bilan bir qatorda agroteknika, iqlim muammolarini ilmiy jihatdan tadqiq etgan.

1922-yilda “Turkiston” davlat nashriyoti tomonidan uning “Hikmat va kimyo” (“Учебник физики и химии”) darsligi chop etilgan. Bu darslik soha rivojida muhim nazariy poydevor hisoblangan. Unda kimyoviy eritmalar, xususan, galvanik elementlarning kimyoviy xossalari, termodinamika, mexanika, elektr va elektr o‘tkazg‘ichlar va boshqa birlamchi ma‘lumotlar o‘quvchilarga sodda va oddiy qilib tushuntiriladi. Darslikning yana bir qimmatli joyi shundaki, o‘sha paytlarda texnik chiziqlar bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislar kam bo‘lganligi bois darslikdagi barcha shakl va rasmlarni muallifning o‘zi ishlagan. Ensiklopedik olimning fizika va kimyodan tashqari botanika, biologiya, astronomiya, geografiya, hayvonot dunyosi, iqlim sharoitlari qishloq xo‘jaligi, xususan, paxtachilik, bog‘dorchilik va boshqa sohalarda ham olib borgan tadqiqotlari ilm ahlida katta qiziqish uyg‘otgan edi.

– Husaynixon Niyoziy 1895-yilda Andijon shahrida tavallud topgan, – deydi AnDU Filologiya fakulteti dekani, filologiya fanlari doktori, professor Bahodirjon Rahmonov. – Otasi Muhammad Muso (Matmusa) vodiy miqyosida tanilgan din arbobi bo‘lib, Andijon muzofotiga eshonlik qilar edi. Onasi Hanifa otin Ahmadxon xattot qizi arab va fors tillarini mukammal bilgan va Qur‘oni karim oyatlarini ona tiliga bimalol tarjima qilgan. Ana shunday oqila ona Husaynixon Niyoziydek komil insonni ka-

molga yetkazgan. Yoshligidan maqolalar va she'rlar yozishga ham qiziqqan yigit hamisha millat dardi bilan yashaganini "Sadoyi Farg'ona" gazetasining 1914-yil 2-may sonida yoritilgan "Muvaffaqiyat sa'y ila bo'lur" sarlavhali maqolasidan ham bilsa bo'ladi. Husaynixon Eshonzoda taxallusi bilan yozgan

maqolasida ko'tarilgan shu kungacha dolzarbligini yo'qotmagandek taassurot qoldiradi: "Ma'lumdurki, biz turkistonliklar jumla millatdin keyin qoldik. Demak, taraqqiy qilolmadik, maktablarga va madrasalarga ahamiyat bermadik, dunyodagi jumla millatlar bu yigirmanchi asr madaniyatining shirin suvini ichib g'aflat uyqusidan bedor bo'ldilar, rohat qildilar. Biz ersa necha muddatdin buyon, balki necha yuz yildan buyon jaholat xonasida g'aflat uyqusin uxlab yotib erdik. Alhamdulillah, bir necha yildin berli maktab va madrasalarni boisi tamaddun va taraqqiyligini fahmlab, qo'lumizdin kelg'ancha harakat qilib, g'aflatdin biroz bedor bo'ldik. Bir necha ibtidoiy maktablarga molik bo'ldik. Emdi bor umidimiz muqtadir ulamo, mudarris va muallimlardandur. Xususan, bu sol farahbaxshdurkim, markazi Turkiston bo'lgan Toshkanddan "Sadoyi Turkiston" va Xo'qanddin "Sadoyi Farg'ona" nomlik ikki g'azitalarimiz sadoyi farahfizolari birlan bizlarni bedor qilmoqqa boshladilarkim, bizga ayni saodatdur. Bu maddohlik ermas, balki nafsulamrdur. A'yon va ag'niyo va akobirlarimiz muovanatda bo'lsalar, tez fursatda rushdiy va e'dodiy maktablar ham quvvadin fe'lg'a tatbiq bo'lur. Bizlardin sa'y va g'ayrat, Allohdan taffiq bo'lsa, bizni Turkiston aholisi, alhamdulillahki, tarki bid'at va jaholat qilmoqdadurlar. Ushbug'a misol shuldurki, bizni Andijonda bu kunlarda vaqoyeyi boisi surur bo'ldi. Andijon ag'niyolaridin janob Ahmadbek hoji afandi sa'y va g'ayratlari birlan bizlarni

sargardon qiladurgan bid'atdin qutqardilarkim, o'z havlilarida Andijon ag'niyo va a'yoni akobirlari ila ijtimoi' qilib, fотиha o'qudilararkim, agar bir kimsani otasi yo onasi va g'ayra... vafot qilsa, fотihaga kelgan odamlarga behuda to'n va bo'lak berilmas. Xullas, har mahallani masjidi uchun tekkin joynamozlik berilur. Agar qodir bo'lsa, bu kori xayrlari umumga foidabaxsh erdikim, maydonga chiqardilar va ulamolarga bu muohadani ma'lum qildilar. Alar nihoyatda masrur va xurram bo'ldilar. Aholi ham bu kori xayrdin favquloda xushnud bo'ldilar. Inshaalloh, mundin so'ngra aholi ulamo va ag'niyo va fozillari sa'y-g'ayrat qilsalar, xatna to'yidagi bid'at va isroflar ham ma'dum bo'lur. Va ba'zi fahsh ishlarga og'ushta bo'lub bizni mamlakatni taxrib qilmoqdadur. Muni o'rniga ulum va funun, sano'ye va iqtisodiy ishlar vuqu'iga kelib xarob bo'lgan mamlakatni ta'mir qiluv, bularni quvvadan fe'lg'a tatbiq qilmoqni yagona chorasi sa'y, himmat, g'ayrat, ittifoq, muovanati ulamo, fuzalo, akobiri a'yon va g'ayralardur. Demak, sa'y birlan boloda bayon bo'lgan kori xayrga muvaffaq bo'ldik. Inshaalloh, ittifoq birla sa'y qilsak, maxrubi bilodimiz bo'lgan bid'atlardan ham qutulurmiz".

– Husaynixon Niyoziyning hayotida burilish yasagan voqea uni madrasadan ketishi va dunyoviy ilmlarni mutolaa qilishga o'tishi bo'ldi, – deydi O'z-

bekiston Yozuvchilar va Jurnalistlar uyushmalari a'zosi Muhiddin Polvon. – Bunga yosh Husaynixon bilan madrasa muallimi o'rtasida sodir bo'lgan tortishuv sabab bo'ldi. Gap shundaki, Husaynixon madrasa muallimidan Qur'oni karimning Yosin surasidagi 36-oyatni, ya'ni "Pok parvardigor barcha juftlarni yaratdi, yer ustidagi o'simliklardan, insonlarning o'zlaridan va insonlar bilmaydigan narsalardan ham juftlarni yaratdi" tafsirini aytib bering

desa, domla tushuntirib bera olmagan. Shundan keyin ul zot madrasadan ketib, batamom mustaqil mutolaaga o'tib ketadilar. 1915–1920-yillarda Husaynixon Niyoziy shunchalik ko'p kitoblar va ilmiy axborotlar to'plaganlarki, hatto ularni saqlashga bitta xona kamlik qilib qolgan. Kitoblarning ko'payishi, mutolaa va tajribalarning rivojlanib borishiga Andijon shahrining (o'sha paytda uyezd shahri) salohiyati kichiklik qilib qolgan va shunga ko'ra u kishi 1916-yil oxirida Toshkentga keladi. So'ngra bir qancha tajribalar o'tkazadi. Shunda planer uchiradi va 1917-yil boshida qamoqqa olinadi. O'sha yili fevral inqilobi ta'sirida ozod qilingach, u ilmiy-pedagogik faoliyatga o'tib ketadi. Toshkent shahridagi deyarli barcha texnikumlarda, institutlarda fizika va kimyo fanlaridan dars beradi. 1932–1937-yillarda O'rta Osiyo davlat universitetining (hozirgi O'zMU) Kimyo fakultetida o'qituvchilik qiladi. 1922-yilda birinchi marta o'zbek tilida "Hikmat va kimyo" darsligi 15 000 nusxada nashr etilib, o'sha paytda yangi paydo bo'layotgan maktablarga tavsiya etilgani ta'lim sohasida katta voqelik edi.

Tadbir doirasida umrini ilm va ijodga baxshida etgan Hasanxon va Husaynixon Niyoziy (Rizoiy Andijoniy)lar qalamiga mansub **"Lolani parishon qil"** deb nomlangan she'riy-publitsistik to'plam ("Voriz" nashriyoti, 2025) taqdimoti ham o'tkazildi. Pedagogika fanlari doktori, professor Qozoqboy Yo'ldoshevning mazkur to'plam haqida bildirgan tahliliy fikrlari barchada katta qiziqish uyg'otdi.

Anjumanda AnDU O'zbek tilshunosligi kafedrasida professori Abdulhay Sobirov, AnDU O'zbek adabiyotshunosligi kafedrasida professori Dildoraxon Abdullayeva, Cho'lpon yodgorlik bo'limi mudiri Iskandar Madg'oziyev, Hasanxon va Husaynixon Niyoziyning nevaralari Sardorbek, Baxtiyor, Sudobabegimlarning jadidlar sulolasi haqidagi dil so'zlari barchada katta qiziqish uyg'otdi.

Jadidlar harakatining faol ishtirokchilari bo'lgan bu sulola ibratini va bebaho merosi haqidagi muhojadalimiz she'riy satrlarga ulanib ketdi:

Misli Hazrat Ali zurryodlariday
Hasan-u Husayn Niyoziy bo'ldi.
Bolalik chog'idan kitobga mehr,
Yangilikka o'chlik dillarga to'ldi.
O'rganishdi birmas, to'rttadan tilni,

Tabiat sirlarin ochmoqlik niyat.
Shuncha ishtiyoqqa yarasha Xudo
Ato qilgan edi qunt, salohiyat.
Ikkisi ham o'qib, maktabdorlikka,
Mudarrislik sari qo'yishdi qadam.
Ham ishlab, ham yana ilm orttirmoq
Yo'lida bo'lishdi doim hamqadam.
Turli shaharlarda bo'lib musofir,
Yo'ldan adashmadi erta-kech karvon.
Yerdan turgan holda ilm toqiga
Chiqmoqqa chog'landi ular benarvon.
Eski ilm ila yangisin chatib,
Tafakkur durlarin marjonga tizdi.
Havoda parvozni orzu qilgancha
Temir kaparlarning rasmini chizdi.
Shoirlik ularga beshikdan tekkan,
Ustozlari bo'ldi Navoiy, Hamza.
Ularni o'rtadi o'rta olib
Ham zamon, ham yorlar sernoz, serg'amza.
Yetdim deganida yiqilgan ular,
Charxning jafosiga jonlari badal.
Zamon qararmidi banda ohiga,
Tobora otini qichardi jadal.
O'tgan savdolarni eslayversa gar,
G'amdan bukilardi basharning qaddi.
Inson irodasi oldida pastdir
O'shal afsonaviy Iskandar saddi.
Niyoziy davri o'tib ketmadi,
Orzuni ko'mmadi tuproq qatlari.
Har bitta farzanddir ota-onaning
Bugundan ertaga yozgan xatlari.
Egiz Niyoziy farzandlari ham
G'avvos bo'loldilar ilm bahrida.
Nabira, abira barchasi erkin
Quloq otishmoqda ilm bag'rida.
Sulola, deydilar, suradi suyak,
Kattadan to kichik eshonzodadir.
To tilga munosib minbardir iyak,
Bobolar duosi doim yoddadir.
Kelgusi avlodga ibrat, namuna,
Ezgu ish to abad o'chmas bir alvon,
Ajodlar ruhini shod etib yashar,
Bugunning jadidi – Muhiddin Polvon!
Yo'lchi yulduz misol ajodlar nomi
Necha asrlarga bo'ylayveradi.
Vaqt uchqur, umrning g'animatligin
To'lqin she'rlarida kuylayveradi.

AHMAD XO‘JAYEV TURSUN (1898–1938)

Rustambek Shamsutdinov, tarix fanlari doktori, professor,
Nigoraxon Akbarova, AnDU tuzilmasidagi Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi xodimasi

SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasining 1938-yil 14-oktyabr 00609-sonli (Moskva, 25-oktyabr ko‘chasi, 23-uy, telefon 2-27-69) O‘zSSR Ichki ishlar xalq komissari, Davlat xavfsizligi mayori o‘rtoq Apressyanga

SSSR Oliy Sudi Harbiy kollegiyasining 1938-yil 14-oktyabrda sayyor majlisi hukmi bilan oliy jinoy jazo – otib tashlashga hukm qilinganlarga nisbatan hukmni darhol ijro etish haqida farmon berishingizni so‘rayman:

O‘rtoq Shishkin

Apressyan tomonidan 1938-yil 14-oktyabrda ijro etilsin. Otiladiganlar ro‘yxatida 36 mahbusning ism-sharifi to‘la keltirilgan. 1938-yil 14-oktyabrda ularning hammasi otilgan. Bu haqda quyidagi dalolatnoma tuzilgan: “1938-yil 14-oktyabr kuni biz, quyida imzo chekkanlar – Davlat Xavfsizligi katta leytenanti o‘rtoq Shishkin va Qizil Armiya bosh harbiy prokurorining yordamchisi, 1-darajali harbiy yurist o‘rtoq Shulsan hozirligida – qatl (otib tashlash) jazosiga hukm qilingan o‘ttiz olti (36) nafar mahkum ustidan hukm ijro etilganligini tasdiqlaymiz.

Imzolar: Davlat Xavfsizligi katta leytenanti (Shishkin)

Qizil Armiya bosh harbiy prokurorining yordamchisi, 1-darajali harbiy yurist (Shulsan).”

Ana shu 36 nafar qatag‘on qurbonlarini quyidagilar edi: 1. Madrahimov Mahmud. 2. Ro‘ziboyev Ubaydulla. 3. Hamdamov Uzoqboy. 4. G‘ulomov Odilqori. 5. Shodiyev Yoshuzoq. 6. Murodov Hoji. 7. Yunusov Umar. 8. Boltayev Usmon. 9. Ahmadxo‘jayev Tursun. 10. Yusupov Abduvosit. 11. Qobulov Orifjon. 12. Hamidov Mirzaabdulla. 13. Nuriddinov Ergash. 14. Inomov Solijon. 15. Xonto‘rayev Onar-

boy. 16. To‘raboyev Abdug‘ofur. 17. Akromov G‘ulom. 18. Yunusov Yusuf. 19. Oллоhberdiyev Arzanda Andriosovich. 20. Abduqayumov Dehqonboy. 21. Ostonov G‘ofur. 22. Rasulov Abbos. 23. Mirsodirov Meliboy. 24. Muhammedov Rauf. 25. Ikromov Maxsum. 26. Qobulov Abdullajon. 27. Hamraboyev Ali. 28. Abudavahobxo‘jayev Abdukarim. 29. Grigoryans Artyom Nikolayevich. 30. So‘pijonov Bozor. 31. Zarayev Ismoil. 32. Qudratov Inoyat. 33. Botirov Qarshi. 34. Ahmedov Qoripo‘lat. 35. Muhammedov Sohob. 36. Ramazonov Hamro.

Biz o‘sha otilganlardan biri Tursun Ahmadxo‘jayevning hayoti va fojiali taqdiri haqida so‘z yuritamiz.

Ahmadxo‘jayev Tursun, 1898-yili Marg‘ilon shahrida tug‘ilgan, Namangan shahrida istiqomat qilgan, SSSR fuqarosi, 1926-yildan O‘zbekiston Kommunistik partiyasining a‘zosi, sudlanmagan. Qamoqqa olinguniga qadar Namangan tuman ijroiya qo‘mitasi raisi lavozimida ishlagan.

Ahmadxo‘jayev Tursunga nisbatan O‘zSSR Jinoyat kodeksining 58-, 67- va 63-moddalari bo‘yicha qo‘zg‘atilgan 3332-sonli tergov ishida millatchi va aksilinqilobiy qo‘zg‘olonchi tashkilot – Namangan filialiga oid tergov jarayonida bu tashkilot o‘ngchi va troskiychilar bilan hamkorlikda faoliyat yuritgani aniqlangan. Tergov natijasida shu tashkilot a‘zolaridan biri Ahmadxo‘jayev Tursun ekani ma‘lum qilindi. Bu ma‘lumotlar asosida Ahmadxo‘jayev Tursun 1937-yil 29-sentyabrda qamoqqa olingan. Tergovda Ahmadxo‘jayev Tursun sovet hokimiyatini ag‘darish va burjua tuzumini barpo etishni o‘z oldiga maqsad qilgan aksilinqilobiy millatchi tashkilotning faol a‘zosi bo‘lgani hamda shu maqsadda

qurolli qo‘zg‘olonga tayyorgarlik ko‘rgani aniqlandi deb ko‘rsatilgan. Ahmadjonov Tursun mazkur aksilinqilobiy qo‘zg‘olonchi tashkilot tarkibiga 1935-yili jalb etilgan.

Ahmadxo‘jayev Tursun aksilinqilobiy qo‘zg‘olonchi tashkilotning rahbarlik markazi va uning Namangan shahrida faoliyat yuritgan filiali mavjudligidan xabardor bo‘lgani, aksilinqilobiy markaz rahbarlarining topshirig‘iga binoan qo‘zg‘olonchi tashkilotning yangi a‘zolarini va qo‘zg‘olonchilarni jalb qilishda faol tashkilotchilardan biri bo‘lgani qayd etilgan. Xususan, u quyidagi shaxslar: 1. Tashanov. 2. Isakov. 3. Rasulov. 4. Kamolov. 5. Azizov. 6. G‘ofurovlarni tashkilotga jalb etgani ko‘rsatilgan.

Aholini qurolli qo‘zg‘olonga tayyorlash maqsadida sovet hukumati tomonidan chiqarilgan farmoyish va tadbirlarning tartibini buzib va ularni tahqirlash yo‘li bilan obro‘sizlantirgani, aksilinqilobiy qo‘zg‘olonchi tashkilotning filiali rahbariyati topshirig‘iga muvofiq aksilinqilobiy va ig‘vogarlik maqsadida u o‘z tomonidan tashkilotga jalb etilgan a‘zolar bilan hamkorlikda ayollarning paranjisini zo‘ravonlik yo‘li bilan, jismoniy kuch ishlatgan holda, majburan olib tashlashni amalga oshirgan.

Qo‘zg‘olonchilar bazasini yaratish maqsadida quloqlarga homiylik qilgani holda ularning kolxozlarini xo‘jalik jihatdan tartibga solgani, musodara qilingan mol-mulk va uy-joylarni qaytadan quloqlarga qaytargani, ularga yordamchi xo‘jalik uchun yer uchastkalari ajratgani, bunday ishlarni oddiy kolxozchilarga nisbatan qilmagani, ayniqsa surgundan qaytgan quloqlarga alohida g‘amxo‘rlik ko‘rsatgani, ularga rayon ijroiya qo‘mitasi davlat byudjeti mablag‘laridan musodara qilingan mol-mulk uchun tovon to‘lab bergani qayd etilgan.

Ahmadxo‘jayev Tursunning 1937-yil 8-noyabr-dagi ko‘rsatmasida aksilinqilobiy qo‘zg‘olonchi tashkilot va uning rahbar markazi ko‘rsatmalariga binoan urush boshlanishi arafasida tashkilot sovet hokimiyatini O‘zbekistonda qurolli qo‘zg‘olon orqali ag‘darish, O‘zbekistonni Sovet Ittifoqidan ajratib olish va uning hududida mustaqil davlat tuzishni rejalashtirgani qayd etilgan.

Aksilinqilobiy tashkilot topshirig‘iga ko‘ra ig‘vogarona maqsadlarda yo‘l qurilishi bahonasi ostida kolxozchilarning uylari va hovlilarini ommaviy ravishda vayron qilgan, bu kabi buzish ishlari uchun

hech qanday tovon puli to‘lamagan, uning ko‘rsatmasi bilan tumanda 80–90 ta turarjoy va 62 ta hovli buzilgan degan ayb qo‘yilgan.

Shuningdek, aksilinqilobiy tashkilot topshirig‘iga ko‘ra zo‘ravonlik yo‘li bilan ommaviy ravishda masjidlar va qabristonlarni yopish va buzish ishlari amalga oshirilgani, uning ko‘rsatmasiga binoan 103 ta masjid va 12 ta qabriston vayron qilinganida ham Tursun Ahmadxo‘jayev aybdor bo‘lgani qayd qilingan.

Kolxozlar ehtiyoji degan bahona bilan ularning mablag‘lari hisobidan shaharda kapital qurilishlar olib borilgani, uning bosimi ostida kolxozlar hisobidan shaharda 13 ta choyxona, 2 ta mehmonxona, 1 ta hammom qurilgani hamda 10 ta choyxona qurilishi tugallanmagani, bu ishlar uchun kolxozchilar mablag‘laridan yuz minglab so‘m (rubl) sarflanganida ham Ahmadxo‘jayev ayblangan.

Bundan tashqari, Ahmadxo‘jayev Tursun aksilinqilobiy markaz rahbariyati topshirig‘iga binoan ortiqcha paxta ekish ishlarini amalga oshirishda faol ishtirok etgani, buning natijasida davlatga ulkan iqtisodiy zarar yetkazilgani, 1936-yili Namangan tumani kolxozlariga rejadani ortiqcha paxta topshirgani uchun 36 347 226 so‘m 34 tiyin miqdorida mukofot puli to‘langani, rejaning soxta ravishda bajarilgani aybi ham qo‘yilgan.

T. Ahmadxo‘jayev ishtirokida aksilinqilobiy, ig‘vogarlik maqsadlarda kolxozchilarni ommaviy kaltaklash amalga oshirilgani da‘vosi, 1936-yili esa aksilinqilobiy tashkilotlar a‘zolari bilan birgalikda Islomov Umarjon (uni kaltaklash vaqtida sovuq suv bilan shamollatishgan va qisqa vaqtga sovuq omborxonaga qamashgan), ishchi Hamdamov (kaltaklashdan so‘ng 10 kun o‘tib vafot etgan)larni kaltaklanganlari ayblovdan ko‘rsatilgan.

Ahmadxo‘jayev Tursunga qo‘yilgan ayblovlarni og‘ir qiynoqlar oqibatida tan olishga majbur bo‘lgan. Uning bu kabi “ayblari” G‘afuov, Murodov, Yusupov va boshqa jami 21 nafar shaxsning ko‘rsatmalari bilan tasdiqlanishiga erishilgan.

Kuch ishlatish organlari tomonidan bu kabi “ayblov”lar mohiyati quyidagi bandlarda ifodalgan: A) Ahmadxo‘jayev Tursun Namangan shahri va uning tumanlarida faoliyat yuritgan aksilinqilobiy siyosiy tashkilotning faol a‘zolaridan biri bo‘lgan; B) Sovet hokimiyatiga qarshi xalqni qo‘zg‘a-

tish maqsadida aksilinqilobiy tashkilotning boshqa a‘zolari bilan birgalikda ayollardan paranjini zo‘rlik bilan olib tashlash, qabristonlarni buzish va kam miqdorda bo‘lsa-da masjidlarni majburiy ravishda yopish ishlarini amalga oshirgan; D) Aksilinqilobiy tashkilotning topshirig‘iga ko‘ra va shaxsiy tashabbusi bilan yangi yo‘llar qurish bahonasida ig‘vogarona maqsadlarda kolxozchilar hamda xususiy shaxslarning uylari va hovlilarini ommaviy ravishda buzish ishlarini amalga oshirgan. Ahmadxo‘jayevning shaxsiy tan olishiga ko‘ra, uning tomonidan 80 ga yaqin kolxozchilarga tegishli turarjoylar buzilgan va ular uchun tovon to‘lanmagan; E) Rejadan ortiq paxta ekish ishlarini amalga oshirishda faol ishtirok etgan. Bu orqali davlatga moddiy zarar yetkazilgan. Namangan tumani kolxozlariga 1936-yili tovon puli to‘langan; F) 1935–1937-yillar davomida aksilinqilobiy qo‘zg‘olonchi tashkilotga yangi a‘zolari va qo‘zg‘olonchilarni jalb qilish

(verbovka) ishlari bilan shug‘ullangan, qishloq kengashlari hududida qo‘zg‘olonchi guruhlar tuzgan. Uning o‘zi tomonidan Toshanov, Isakov, Rasulov, Qosimov, Azizpolvon, G‘ofurova va boshqalar jalb qilingan. Ya‘ni u O‘zSSR Jinoyat kodeksining 57-moddasi 1-qismi, 63- va 67-moddalarida nazarda tutilgan jinoyatlarda ishtirok etganligi qayd etilib Ahmadxo‘jayev Tursun SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi tomonidan 1934-yil 1-dekabrda qabul qilingan qonun asosida sud qilingan.

Bu tergov hujjatlar Davlat xavfsizligi boshqarmasining 4-bo‘limi boshlig‘i, Ichki ishlar xalq komissarligining 4-bo‘limida xizmat qiluvchi davlat xavfsizligi kichik leytenanti Kuznesov tomonidan tasdiqlangan.

Taniqli jadid Ahmadxo‘jayev Tursun KPSS XX syezdi qarorlari asosida 1958-yil 20-martda reabilitatsiya etilgan.

MURODOV HOJI (1892–1938)

Rustambek Shamsutdinov, tarix fanlari doktori, professor,
Azizbek Maxkamov, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori

“Ichki ishlar ministri viloyat bo'limi boshlig'iga
Hargo'sh qishloq soveti Paxtakor kolxozida yashov-
chi Hojiyev Fayzullodan

Ariza

Sizdan mening arizamga vaqtingizni ajratib e'ti-
bor berishingizni so'rayman. Men fuqaro Hojiyev
Fayzullo, bizning otamiz – Murodhoji Buxoro ra-
yoni ijroiya komiteti raisi o'rinbosari, sobiq xodim
1937-yil 15-iyunda jazoga tortilgan. Otamdan so'ng
5 bola qolgan: 1) Xo'jayev Yahyo 1924-yili tug'ilgan;
2) Xo'jayev Hamro 1927-yili tug'ilgan; 3) Xo'jayev
Ato 1928-yili tug'ilgan; 4) Xo'jayev Fayzullo 1936-yili
tug'ilgan.

Ma'lumki, oradan ko'p vaqt o'tdi. Bizning otamiz
Fayzullo o'lganmi yoki qamoqdan ozod etilganmi?
Mening iltimosimni rad etmang 18/11/1963”.

Bu xat hozirda O'zbekiston Respublikasi Dav-
lat Xavfsizlik Xizmati arxivida saqlanmoqda. Arxiv
fondi hujjatlarida Hoji Murodov hayoti va taqdiri
qisqacha ifodalangan. Qatag'on qurboni bo'lgan
Hoji Murodovning ismi-sharifi birinchi bor 2012-yili
“Sharq” nashriyotida bosilib chiqqan “O'zbekiston-
da sovetlarining qatag'on siyosati va uning oqibat-
lari” nomli kitobimizning 51–52-sahifalarida qayd
etilgandi.

1938-yil 14-oktyabrda Toshkentda SSSR Oliy sudi
Harbiy kollegiyasining sayyor sessiyasida 36 mah-
bus ustidan otuv hukmi chiqarilgan, hukm o'sha
kuni kechasi soat 12 dan keyin ijro etilgan. Otilgan-
lar ro'yxatidagi 6-shaxs Hoji Murodov bo'lgan.

Hoji Murodov – 1892-yili Buxoro rayoni Xorgun
qishloq soveti Arabxona qishlog'ida tavallud top-
gan, turarjoyi – Buxoro shahri Frunze guzari 66-
uy, xizmat joyi – Buxoro rayon ijroiya komiteti ra-
isi o'rinbosari, ayoli Nurbibi Murodova 34 yoshda,
onasi Fotima Jumayeva 72 yoshda, o'g'illari Yahyo

13 yoshda, Hamro 9 yoshda, Ato 6 yoshda, Fayzulla
3 yoshda.

1937-yil 3-oktyabr kuni Hoji Murodov tergov qi-
lingan.

Savol: Tergov materiallari bo'yicha siz aksilin-
qilobiy, milliy, qo'zg'olonchi “Milliy istiqlol” tash-
kiloti ishtirokchisi sifatida fosh etilmoqdasiz. Aksi-
linqilobiy faoliyatingiz to'g'risida batafsil ko'rsatma
bering.

Javob: Men faqat haqiqatni aytaman. Hibsga
olingunga qadar Akmal Ikromov va Hamdam Toji-
yevlar rahbarligidagi aksilinqilobiy, millatchi tash-
kilotning ishtirokchisi bo'lganman.

Savol: Kim va qanday sharoitda sizni aksilinqi-
lobiy tashkilotga tortganlar?

Javob: Men O'zbekiston Kompartiyasi Buxoro
shahar partiya komiteti kotibi Hamdam Tojiyev to-
monidan Buxoro rayon ijroiya komiteti raisi Aziz
Yo'ldoshevning ishtirokida aksilinqilobiy tashkilot-
ga tortilganman.

Tojiyev O'zbekiston Kompartiyasi 7-qurultoyida
qatnashib Toshkentdan qaytib kelganidan so'ng,
1937-yil iyul boshlarida Aziz Yo'ldoshev meni par-
tiya faollari dam olish uyiga taklif etdi. Bu yig'ilish
Buxorodan 4 chaqirim naridagi Sitorayi Mohi Xosa
(amirning yozgi qarorgohi)da o'tkazilgan. Bu bog'
uyida men va Aziz Yo'ldoshevlarni Hamdam To-
jiyev kutib oldi. U suhbatda mendan paxta holati
qandayligini so'radi, Aziz Yo'ldoshev bizdan uzoq-
lashganda Hamdam Tojiyev Buxoroda aksilinqilo-
biy, millatchi tashkilot mavjud deb, mendan shu
tashkilotning a'zosi bo'lishga rozilik berishni so'ra-
di. Rozilik berdim.

Men tashkilotga kirishga tayyor edim. Chunki
mening bevosita birga ishlayotgan rahbarim rayon
ijroiya komiteti raisi Aziz Yo'ldoshev edi. U menga

aniq tanish, juda ham yaqin do‘stona munosabatda bo‘lgan, u Hamdam Tojiyev bilan ham, sobiq O‘zSSR Xalq Komissarlari Soveti raisi Fayzulla Xo‘jayev bilan ham yaxshi munosabatda bo‘lgan edi. H. Tojiyev bilan gaplashib olganimizdan so‘ng bog‘da bo‘lib o‘tgan partiya faollar yig‘ilishidan keyin sayr qilib yurgan Buxoro shahar soveti raisi Hoshim Qosimov, “Buxoro proletari” rayon gazetasi muharriri Bozor Ashurov, Buxoro shahar partiya komiteti instruktori Soyib Muhammedov, Buxoro rayon ichki savdo boshlig‘i Rustamov, Buxoro birinchi mashina traktor stansiyasi direktori Umar Yunusov, Hamdam Tojiyev, Aziz Yo‘ldoshev va men to‘plangan edik. Shunda H. Tojiyev shunday degan: “Shaxsan menga Akmal Ikromov tomonidan bu yerda darhol sovet hokimiyatiga qarshi dushman bo‘lgan kishilardan iborat qo‘zg‘olonni amalga oshiruvchi kadrlar tashkilotini tuzish, sovet hukumatiga qarshi ochiqdan ochiq qurolli kurash olib borish uchun choralar belgilash, qanday bo‘lmasin O‘zbekistonni SSSRdan ajratib olish uchun Ikromovning ko‘rsatmasini amalga oshirish ko‘zda tutilgan edi”.

Aziz Yo‘ldoshev amaliy tadbirlarni oldindan mo‘ljalga olib ish ko‘rgan, uning so‘zi bilan aytganda, quyidagilar amalga oshirilishi kutilgan: A) Odamlarni qurolli otryadlarga yollash Bozorov, Muhammedov, Rustamov va Hoji Murodovga yuklatilgan. Ayniqsa ma‘lum qishloqlarda yashayotgan mahalliy kishilarni jalb etishga e‘tibor qaratish kerakligi qayd etilgan; B) Yollash birinchi navbatda bosmachilar va quloqlar, jismonan kuchli kishilar sovet hokimiyatiga qarshi qo‘lda qurol bilan kurashuvchilar lozimligi ko‘rsatilgan; D) Yollash uchun ajratilgan kishilar o‘zlari yashab turgan ma‘lum uchastkalarga biriktirib qo‘yilishi kerak bo‘lgan.

1937-yil 14-oktyabrda Buxoro shahrida Hamdam Tojiyev so‘roq qilingan. Buxoroga kelishdan oldin 1936-yil oktyabr oyida Hamdam Tojiyev Fayzulla Xo‘jayev bilan Buxorodagi aksilinqilobiy tashkilot masalasida suhbatda bo‘lgan. Fayzulla Xo‘jayev davom etib Hamdam Tojiyevga qo‘zg‘olon qiladigan kadrlar tayyorlash bo‘yicha amaliy ishlar olib borilayotganini aytgan. Kolxozlarda, ayniqsa ularning yiriklarida quloqlardan, sobiq bosmachilardan va jinoyatchilardan iborat qo‘zg‘olon sho‘balari tuzilganini aytgan. Bosmachilardan, amir amaldorlaridan va militsiya xodimlaridan qurol sotib olish zarurligini, qurol uchun pulni Ramazon ismli shaxs berishini, uni saqlash Hoji Murodovga topshirilganini aytgan.

Hoji Murodov haqidagi ayblov xulosasida u 1892-yili Arabxona qishlog‘ida tug‘ilgani, millati arabligi, o‘tmishda quloq, hibsga olingunga qadar Buxoro rayon ijroiya komiteti raisi o‘rinbosari vazifasida bo‘lgani qayd etilgan. Unga quyidagi ayblar qo‘yilgan: a) 1937-yildan aksilinqilobiy, millatchi tashkilotning Buxoro filialining faol a‘zosi bo‘lgan; b) O‘zbek aksilinqilobiy millatchi tashkilotning tarkibida bo‘lgan; d) 1937-yili markaz tomonidan belgilangan aksilinqilobiy millatchi tashkilot mavjudligini bilgan va tashkilotga yangi a‘zolari yollagan; e) Hamid Ochilov orqali Buxoro rayoni Haydarobod qishloq sovetida aksilinqilobiy qo‘zg‘olonchi yacheykasini tuzgan va Haydar Ro‘ziyev orqali G‘ijduvon rayonida O‘zbekistonni SSSRdan ajratib olish maqsadida sovet hokimiyatiga qarshi qurolli chiqishlar qilgan. Unga nisbatan O‘zSSR Jinoyat kodeksining 57-1-, 63- va 67-moddalari bo‘yicha ayb qo‘yilgan.

MAHMUD MADRAHIMOV (1898–1938)

Rustambek Shamsutdinov, tarix fanlari doktori, professor,
Azizbek Maxkamov, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori

Mahmud Madrahimov 1898-yili Qo‘qon shahrida hunarmand poyabzalchi oilasida tug‘ilgan, Oktyabr to‘ntarishiga qadar yollanib ishlagan, 1917-yildan 1922-yilgacha yog‘ zavodida oddiy ishchi bo‘lgan, millati o‘zbek, 1926-yili Qo‘qon shahar prokurori etib tayinlangan, biroq sovet hokimiyati tomonidan “Badriddinovchilik” ishi amalga oshirilgan vaqtda Mahmud Madrahimov ham millatchi sifatida “fosh etilgan” va vazifasidan olib tashlangan. Shundan so‘ng u Qo‘qon shahar partiya komiteti qishloq sektorida instruktor bo‘lib ishlagan

Endigina 42 yoshni qarshilagan Mahmud Madrahimov 1937-yil 7-dekabrda Qo‘qon shahrida hibsga olingan. Ichki ishlar xalq komissarligi 4-bo‘lim boshlig‘i, davlat xavfsizligi katta leytenant Fukin 40 yoshli ayblanuvchi Mahmud Madrahimov haqidagi materiallarni ko‘rib chiqqan. U “aksilinqilobiy millatchi “Milliy istiqloq” tashkiloti” a‘zosi bo‘lganlikda, sovet hokimiyatiga qarshi kurash olib borganlikda ayblangan.

Mahmud Madrahimovning uyida IIXK xodimlari tomonidan o‘tkazilgan tintuvda adib Abdulla Qodiriyning “Obid ketmon” nomli kitobi topilgan. Taqiq ostida bo‘lgan mazkur kitob Mahmud Madrahimovning tergov jarayonida “aksilinqilobiy targ‘ibot olib borganlik” ayblovi uchun asos bo‘lib xizmat qilgan.

IIXK tergovchilarning tazyiq ostida o‘tkazilgan 1937-yil 10-dekabrda so‘roq bayonnomasida yozilishicha, Mahmud Madrahimov aksilinqilobiy, millatchi “Milliy istiqloq” tashkilotiga Mirzajonov tomonidan tortilgan va u bilan birgalikda sovet hokimiyatiga qarshi kurash olib borgan.

Quyida 1937-yil 19–20-dekabr kunlari mahbus M. Madrahimovning tergovidan bir parchani aynan keltiramiz:

Savol: Qachon, qayerda, kim tomonidan va qaysi holatda aksilinqilobiy millatchi tashkilotga a‘zo

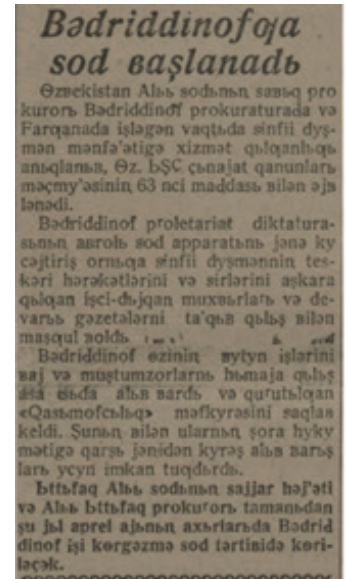
qilib yollangansiz?

Javob: Men Mirzajonovning yaqin kishisiman, u meni 1934-yili shahar partiya komitetiga instruktor sifatida ishga qabul qilgan, har doim meni qo‘llab-quvvatlagan. 1936-yil oxirida men Mirzajonov kabinetida bo‘lganman. Kolxozlardagi partiya tashkilotlarining partiyaviy ishlari holati to‘g‘risida axborot olmoqchi bo‘lganman. Bizning suhbatimiz yakunida u menga yuzlanib O‘zbekistondagi holat kundan

kunga yomonlashayotgani, borgan sari vaziyat og‘irlashayotgani, O‘zbekistonda mavjud bo‘lgan aksilinqilobiy tashkilot o‘z oldiga O‘zbekistonni Sovet Ittifoqidan ajratib olish va mustaqil o‘zbek davlatini bunyod etish vazifasini qo‘rganini aytgan.

U menga o‘zini Qo‘qondagi aksilinqilobiy tashkilotning rahbariman deb aytdi. Shu zahotiyloq Mirzajonov menga tashkilotga a‘zo bo‘lishimni taklif etdi va uning barcha topshiriqlarini bajarishim kerakligini aytdi. Shu daqiqadan boshlab o‘zimni “Milliy istiqloq” aksilinqilobiy, millatchi tashkilot a‘zosi deb bildim va sovet hokimiyatiga qarshi kurash yo‘liga o‘tganligimni aytdim.

Savol: Siz Mirzajonovning kolxozlarga “quloq” qilinganlarni joylashtirish va ijtimoiy yot unsurlarni jalb etish topshirig‘ini bajardigizmi?

“Бадриддиновга суд бошланди” мақоласи // “Кизил Ўзбекистон” газетасининг 1932-йил 26-апрел сонн.

Javob: Ha, men aksilinqilobiy millatchi tashkilot a‘zosi sifatida bu ishni so‘zsiz bajarishga va bunday ishni kolxozda tashkil etish kerakligini bildim. Mirzajonov menga quloqlar, ruhoniylar, savdogarlar va boshqa sovetlarga qarshi unsurlar, surgundan qaytib kelgan shaxslar qo‘zg‘olon ko‘tarish uchun tayyor kadrlar ekanligini va ular istagan daqiqada qurolli kurash bilan sovet hokimiyatiga qarshi chiqqan olishini, men ularni hozirning o‘zida kolxozlarga qabul qilib, sharoit yaratib berishim kerakligini aytdi.

Menga ma‘lum bo‘lgan aksilinqilobiy millatchi tashkilotimiz a‘zolari quyidagilar: 1. Abduqayumov Dehqonboy – tayyorlov bo‘yicha komitet vakili o‘rinbosari. 2. Sodiqov – shahar partiya komiteti sobiq madaniyat va targ‘ibot xodimi. 3. Nosirov Rasul – gazeta redaktori va shahar madaniyat bo‘limi. 4. Mamayusupov – rayon ijroiya komitetining sobiq raisi. 5. Husanboyev – rayon ijroiya komitetining sobiq raisi. 6. Mirsaidov – shahar sovetining sobiq raisi. 7. Otajonova – shahar partiya komitetining instruktori. 8. Otaboyev – yog‘ zavodi direktori o‘rinbosari. 9. So‘fijonov – shahar partiya komitetining sobiq instruktori bo‘lgan.

1938-yil 13-yanvardagi ayblov bayonnomasida yozilishicha, Mahmud Madrahimov Qo‘qon rayoni Qaynar uchastkasi “Paxtakor” kolxozida bo‘lganida kolxozchi faollardan Qahhorov, Qosimov, Rahmonovlar ishtirokida hibsga olingan “xalq dushmanlari”dan Sodiqjon Boltaboyev va Abdulla Karimovlar aybdor emasligi, ular tez orada ozod qilinishi haqida mish-mishlar tarqatganlikda ayblangan.

Shu bilan birga, Mahmud Madrahimov Qo‘qon-dagi “aksilinqilobiy millatchi “Milliy istiqlol” tashkiloti” bo‘limi a‘zosi bo‘lgani holda uning rahbari

Mirzajonov topshirig‘i bilan qo‘poruvchilik ishlari va kolxozlarda zararkunandalik ishlarini olib borganlikda ayblangan, aksilinqilobiy qo‘zg‘olonchi tashkilotni tashkil etish maqsadida Madrahimov kolxozlarga quloqlar va boshqa ijtimoiy yot unsurlarni joylashtirgan. Shuningdek, M. Madrahimovning ko‘rsatmasi bilan Oqjar hududagi kolxozlarga 8 nafar quloq joylashtirilgan va ayni uning ko‘rsatmasi bilan kolxozlar rahbarlik lavozimlariga yot unsurlar joylashtirilgan. Aksilinqilobiy tashkilot topshirig‘i bilan Madrahimov qo‘zg‘olonchilar uchun qurollar hisobini olib borgan, 15 ta ovchi qurollarini bergan.

Avvalida Mahmud Madrahimov ayblanuvchi sifatida o‘zining aybdorligini e‘tirof etgan.

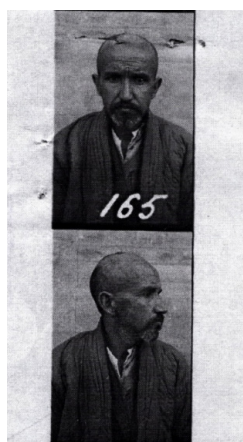
Madrahimov Mahmud O‘zSSR Jinoyat kodeksining 57-, 63-moddasi 1-band va 67-moddasida ko‘zda tutilgan ayblovlar bilan Ichki ishlar xalq komissarligi Qo‘qon tezkor bo‘limi boshlig‘i, davlat xavfsizligi katta leytenant Vakulenko imzosi bilan Moskvadan kelgan SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi sayyor sessiyasiga taqdim etilgan.

SSSR Oliy sudi Harbiy Kollegiyasining 1938-yil 14-oktyabrda Toshkent shahridagi sayyor yopiq sudi O‘zSSR Qo‘qon shahar bo‘limi boshlig‘i, davlat xavfsizligi kichik leytenant Vakulinning ishtirokida bo‘lib o‘tgan. Yig‘ilish soat 17:00 da boshlangan. Sudlanuvchi Mahmud Madrahimov sud zalining burchagida turgan. Mahbus so‘nggi so‘zida unga berilgan jazoni yumshatishni iltimos qilgan. Ammo 17:25 dagi yopiq yig‘ilishda mahbus Mahmud Madrahimov otuvga hukm etilgan, hukm o‘sha kuniyoq ijro qilingan.

FAXRIYEV UMAR (1889–1937)

Rustambek Shamsutdinov, tarix fanlari doktori, professor,
Azizbek Maxkamov, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori,
Nigoraxon Akbarova, AnDU tuzilmasidagi Qatag'on qurbonlari xotirasi muzeyi xodimasi

Faxriyev Umar 1889-yili Buxoro shahrida tavallud topgan, millati o'zbek, partiyasiz, savodli, oilali, ruhoniylar oilasidan, sobiq savdogar, aksilinqilobiy tashkilot – “Milliy ittihad” a'zosi, 1937-yil 11-fevralda hibsga olingan, 1937-yil 17-fevralda otuvga hukm etilgan, hukm 1937-yil 26-avgustda ijro etilgan.

Unga qo'yilgan ayblov xulosasida Umar Faxriyev 1922-yil oxirida jadidlar tashkiloti tomonidan Germaniyaga, Berlinga yuborilgani, Olimjon Idrisovning tashkilotiga mansub bo'lgani, bosmachi to'dalarni tashkil etish va ularni qurollantirishda ishtirok etgani, Aminov Muinjon, Ibod Xo'jayev va boshqa millatchilarning aksilinqilobiy, millatchilik, qo'poruvchilik faoliyatida ishtirok etgani aybi qo'yilib O'zbekiston SSR Jinoyat kodeksining 66-moddasi 1-bandi bilan otuvga hukm qilingani qayd etilgan.

Faxriyev Umar Buxoro shahri Fayzulla Xo'jayev rayoni Javar qishlog'ida magazin mudiri bo'lib ishlagan, u mudarrisning o'g'li bo'lib, Buxorodagi madrasada 8 yil ta'lim olgan, ayoli Mo'mina 30 yoshda, qizi Nuriya bo'lgan, 1920-yildan 1927-yilgacha VKP(b) a'zosi bo'lgan, o'z e'tiqodi bo'yicha partiyadan chiqib ketgan.

Umar Faxriyev 1937-yil 11-fevralda hibsga olingan va o'sha kuni tergov qilingan:

Savol: Qozon shahrida Muinjon Aminov bilan nima haqida suhbatlashganingiz to'g'risida aytib bering.

Javob: 1924-yili Muinjon Aminov va Usmonxo'

ja Po'latxo'jayev Qozon shahriga surgun qilingan. O'shanda men Halil Karimov bilan birgalikda Muinjon Aminovning oldiga borganman. Suhbatlardan birida u shunday degan: “Avvalida Buxoro Xalq Sovet Respublikasi faqat qizil-yashil rangli bayroq bo'lganini bilamiz, endilikda esa faqat qizil rang o'rnatilgan, demakki, bu Buxoroning mustaqilligi yo'q degan ma'noni anglatadi.

Savol: Aminov bilan qarindoshlik aloqangiz bormi?

Javob: Men Aminov asrab olgan qizga uylanganman, boshqa ma'lumotlarga ega emasman.

Savol: Siz 1925–1926-yillarda Buxoroda rayon xalq ta'limi bo'limida instruktor bo'lgansiz.

Javob: Ha, o'sha yillarda qisqa vaqt ishlaganman.

Savol: Rayon xalq ta'limi instruktori bo'lganligizda maktab xodimlariga aksilinqilobiy, millatchilik va boshqa g'oyalarni targ'ib qilishga ko'rsatma bergansiz.

Javob: Bu butunlay yolg'on.

H. Karimovning 1937-yil 27-fevraldagi tergov bayonnomasidan

Buxorodagi tashkilot a'zolari qatnashgan juda ko'p yig'ilishlarda bo'lganman. 1921-yili M. Aminov va Faxriyev Umar bilan birga Berlinga Idrisining yoniga aksilinqilobiy topshiriq bilan borganman. Esimda, Aminov Idrisga 17 ming rubl oltin jo'natgan edi.

Nihoyat 1924-yili Qozonda Faxriyev M. Aminovni mulla Ibrohim Hazrat va G'oyib Hazratlar bilan bog'ladi, ular Aminov topshirig'iga ko'ra lagerlarda aksilinqilobiy targ'ibot olib borganlar.

Savol: Faxriyevning otasi kim bo'lgan?

Javob: Faxriyevning otasi tatar millatidan bo'l-

gan, Buxoroda yirik mulla, qozi bo‘lgan, inqilobdan keyin Muinjon Aminov Favqulodda Komissiyada bo‘lganida Faxriyev ham shu joyda xizmat qilgan, ruxsatlar berish byurosida xizmat qilgan. 1927–1928-yillarda Faxriyev savdo bilan mashg‘ul bo‘lgan. Buxoro Xalq Sovet Respublikasi davrida Markaziy Komitet maxfiy bo‘limida xizmat qilgan, tintuv bo‘yicha komissar bo‘lgan, keyinchalik Buxoro Respublikasi Markaziy Ijroiya Komitetida ishlagan, G‘ijduvon inqilobiy komiteti raisi bo‘lgan.

1937-yil 2-aprelda guvoh bilan o‘tkazilgan tergovda Faxriyev Umar Buxoro shahridagi “Jafar hoji” guzarida Mirza Muxtor Hayotovning uyida volostlardan kelgan ko‘plab vakillar orasida quyidagi targ‘ibotni yurgizgani aytilgan: “Sizlar kommunistlar uchun ovoz bermasliklaring kerak, ular xudosizlardir, aholini qirmoqdalar, ochiq-oydin savdo qilishga ruhsat bermayotirlar, mol-mulkini olib qo‘ymoqdalar va barchaning ijtimoiy ahvolini tenglashtirmoqchilar. Buxoro Kompartiyasi Markaziy Komitetiga buxorolik jadidlarni qabul qilishimiz

kerak, ularni xalq yaxshi ko‘radi va bu haqda g‘amxo‘rlik qiladi”.

Guvohning aytishicha, Faxriyev Umar hayotining so‘nggi yillarigacha sovetlarga qarshi kayfiyatda qolavergan, 1934-yil boshlarida Buxoro shahrida ko‘chada bo‘lgan suhbatda qayerda ishlayapsan deb so‘raganida avvaldan xafa bo‘lganini, saylovda ovoz berishdan mahrum etilganligini, savdogar yosh buxoroliklar inqilob uchun ko‘p narsa qilganliklari va hamma narsa behuda bo‘lib chiqqanini aytgan.

KPSSning XX syezdidan so‘ng qabul qilingan qatag‘on qilinganlarni rehabilitatsiya qilish to‘g‘risidagi qator farmon va qarorlarga asosan O‘zbekistondan ham minglab qatag‘on qurbonlari rehabilitatsiya qilingan. Taniqli jadid Faxriyev Umar 1957-yil 23-dekabrda rehabilitatsiya qilingan. Kelajakda bu insonning hayot yo‘li va taqdiri bilan bog‘liq hujjat va materiallarni izlab topish navbatdagi vazifalardan biridir. Uning porloq xotirasi Buxoro shahrida abadiylashtirilishi maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

MIRBOBO MIRMUHSINOV (1868–1937)

Rustambek Shamsutdinov, tarix fanlari doktori, professor,
Azizbek Maxkamov, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori

**Мирбобо Мирмухсинов
(1918 йилдаги фотосурат)**

Mirbobo Mirmuhsinov 1868-yili Buxoro shahrida tavallud topgan. Uning otasi Said Muxsin asli Afg'onistondan kelgan fors, imom, onasi esa jizzaxlik o'zbek oilasidan bo'lgan. Mirbobo dastlab oddiy maktabni, so'ngra Buxoroda madrasani tamomlagan. Yoshligidanoq jadidchilik harakati tarafdorlaridan bo'lib, keyinchalik “Yosh buxoroliklar” safiga qo'shilgan. 1917-yilga qadar buxorolik taraqqiyparvarlar – Abduvohid Burhonov, Muinjon Aminov, Usmon Xo'ja, Otaulla Xo'ja, Mukomil Burhonovlar bilan bir safda amirlik tuzumini isloh qilish yo'lidagi faoliyat olib borgan. Rossiyadagi fevral inqilobi ta'sirida Buxoro amiri ilg'or islohotlarni o'z ichiga olgan “Manifest” e'lon qilgan. Jadidlar va ularning tarafdorlari mazkur g'alabani bayroq va shiorlar bilan chiqib qarshi olganlar. Ayni vaqtda, jadidlar ilgari surgan islohotlarga qarshi 20 mingga yaqin mutaassib ruhoniya vakillari ham namoyishga chiqqanlar. Ana shunday murakkab sharoitda jadidlar o'zlarining eng ilg'or 3 nafar vakili – Mirbobo Mirmuhsinov, Otaulla Xo'jayev, Abdurahim Yusufzodalarni amir huzuriga muzokalar uchun yuborgan. Biroq amir qo'shinlari ularni va yana bir qancha jadidlarni hibsga olib, zindonda bir necha kun kaltaklaganlar. Mirbobo Mirmuhsinov hibsdan ozod etilgach, avvaliga Samarqandda, so'ngra Toshkentda bo'lib, “Yosh buxoroliklar” tashkiloti-

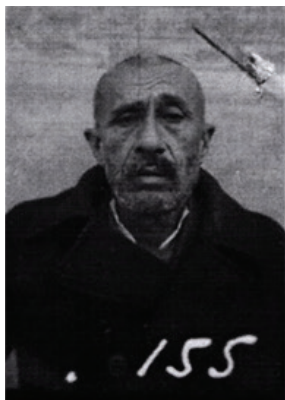
da faoliyatini davom ettirgan.

1920-yili Buxoroda amirlik tuzumi tugatilib, BXShJ (Buxoro Xalq Sho'ro Jumhuriyati) tuzilgach, uning tarkibida turli lavozimlarda faoliyat olib borgan. Xususan, 1920-yili Buxoro inqilobiy qo'mitasi-da, 1921-yili Rossiyada ochlikdan jabr ko'rayotganlarga yordam berish qo'mitasi raisi bo'lgan, 1922-yili Sharqiy Buxorodagi diktatorlik komissiyasida ishlagan.

Sovet hokimiyati Buxoro Xalq Sho'ro Jumhuriyatini o'z mustamlakasiga aylantirayotganini tushunib yetgan jadid Mirbobo Mirmuhsinov 1922-yili Sharqiy Buxoroda Buxoro Xalq Sovet Respublikasining sobiq militsiya boshlig'i Ali Rizobek (turk zobiti)ning ilg'or otryadi bilan birgalikda istiqlochlilar tomoniga o'tib, qizil armiyaga qarshi maxfiy kurash boshlagan hamda qo'rboshilarni faol qo'llab-quvvatlagan. 1923-yili Buxoro Xalq Sovet Respublikasining hukumati bundan xabar topgach, uni inqilobiy tribunalga topshirib ottirib yuborish haqida qaror qilgan. Biroq Mirbobo Mirmuhsinovning safdoshi, jadid Porso Xo'jayev va BXShJ hukumati raisining o'rinbosari Aminov Muinjon raisligidagi Buxoro Markaziy Ijroiya Qo'mitasi orqali unga nisbatan chiqarilgan o'lim jazosi bekor qilingan va Mirbobo Mirmuhsinovni hibsdan ozod etish to'g'risida qaror qabul qilingan.

Oqibatda u 1923-yildan boshlab hukumat ishlaridan uzoqlashib, to 1929-yilga qadar qorako'l terisi savdosi bilan mashg'ul bo'lgan. Keyinchalik umri-ning so'nggiga qadar yozuvchilik bilan shug'ullangan. Hibsga olingunga qadar Buxoro shahrining Abdulla hoji guzaridagi 70-uyda oila a'zolari: rafiqasi 39 yoshli Zargaroy, 27 yoshli o'g'li Qosim bilan birga istiqomat qilgan.

1937–1938-yillardagi mudhish “Katta terror”

Мирбобо Мирмухсинов.
Ҳибсдаги сурат.
1937 йил

davrida ko‘plab buxorolik millat taraqqiyparvarlari qatorida Mirmuhsinov Mirboboga ham jinoyat ishi ochilib, o‘zini jismonan yo‘q qilish jarayoni boshlangan. 1936-yil 10-dekabrda uning xonadoniga Ichki ishlar xalq komissarligi xodimlari bostirib kirib, uyini tintuv qilganlar, o‘zini esa dastlab Buxoro turmasiga, so‘ngra Toshkent turmasiga olib ketganlar.

1936-yil 11-dekabrda Mirbobo Mirmuhsinov tergov qilingan. Uning “ko‘rsatma”sida quyidagilar aks ettirilgan:

“Savol: Sizni 1917-yili nima uchun hibsga olishgan?”

Javob: 1917-yil fevral inqilobidan keyin Buxoro amiri manifest chiqargan. U vaqtda jadidlar – yosh buxoroliklar bayroq bilan chiqib manifestni tabriklashgan. Shu bilan bir qatorda, Buxoro shahridagi ruhoniya qarshi chiqib 20 mingga yaqin kishidan iborat o‘zining reaksiya kuchini ko‘rsatgan. Shunda jadidlar namoyishchilaridan 3 vakil ajratilgan. Ular men, Otaxo‘ja Po‘latxo‘jayev va Abdurahim Yusufzodalar edi. (Hozirgi Samarqandda) bizga, amirga murojaat etib ruhoniya ustidan shikoyat berilgan. Buning uchun ular bizlarni va meni 3 kun hibsga saqlab turishgan. Shu vaqtdan “Yosh buxoroliklar” tashkilotiga kirganman.

Savol: Nima sababdan 1923-yili otuvga hukm etilgansiz?”

Javob: 1922–1923-yillarda Buxoro Xalq Sovet Respublikasi Markaziy Ijroiya Komitetining qarori bilan (unda rais sifatida Porso Xo‘jayev faoliyat yuritardi) meni Butun Sharqiy Buxoro bo‘ylab Diktatorlik komissiyasi raisi etib tayinlashdi. Meni bosmachilardan tozalangan hududlarda amirlikka o‘xshash tarzda hokimiyat tashkil qilganlikda ayblashdi, ya‘ni yangi hukumatga sobiq amirlik amaldorlarini tayinlaganimni bildirishdi. Shuningdek, men Buxorodan yozma ko‘rsatmalar olganman, u yerda sobiq amir amaldorlaridan foydalanish mumkinligi bayon etilgan edi. Shundan so‘ng menga o‘lim jazo-

si – otib tashlash hukmi chiqarildi. Biroq Porso Xo‘jayev minbarga chiqib, inqilobchi ekanim sababli afv etilganimni e‘lon qildi.

Savol: Sizning inqilobiy xizmatlaringiz nimalardan iborat edi?”

Javob: 1918-yilda barcha “Yosh buxoroliklar” amirlik zulmi tufayli Buxorodan qochgan paytda men ham Samarqandga qochdim va u yerda 71 nafar inson bilan birgalikda partiya yacheykasini tuzdim. 1918-yil oxirida Toshkentda Buxoro Kommunistik partiyasining Markaziy Komiteti tuzildi va men bu komitetga rais etib saylandim.

1921-yilda Buxoro Xalq Sovet Respublikasining Xorazm Xalq Respublikasidagi muvaqqat vakili sifatida faoliyat yuritdim. U yerda do‘stlik to‘g‘risida shartnoma tuzdim va ikki respublika o‘rtasida chegarani belgiladik.

Shuningdek, men Rossiyada ochlikdan jabr ko‘rayotganlarga yordam berish komiteti raisi bo‘lganman, keyin esa Sharqiy Buxoroda diktatorlik komissiyasi raisi sifatida ishlaganman.

Mirmuhsinov Mirboboni aksilsovet faoliyat, aksilinqilobiy targ‘ibotda ayblash va pirovardida uni jismonan yo‘q qilish uchun boshqa safdoshlari ham muttasil tergovga tortilgan. Mazkur tergovlarning aksariyati kuch ishlatish va tazyiqlar ostida o‘tgan va tergov ostidagilarning ko‘pchiligi ayblanuvchiga qarshi ko‘rsatma berishga majbur bo‘lgan. Ana shunday holat 1937-yil 25-yanvarda guvoh Abdurahimov Mirzag‘ulomning so‘roq bayonnomasida aks etgan:

“Savol: Mirbobo Mirmuhsinov haqida nimalarni bilasiz?”

Javob: 1917-yildayoq Mirbobo Mirmuhsinov Kogon shahridan Rossiyaga, Kerenskiy huzuriga “Sho‘royi islomiya” nomidan vakil qilib yuborilgan.

1922-yili Mirbobo Mirmuhsinov Buxoro Xalq Sovet Respublikasi hukumati tomonidan bosmachilikka qarshi kurash olib borishni kuchaytirish uchun Sharqiy Buxoroga yuborilgan. Bu yerga yetib kelib M. Mirmuhsinov o‘zini “Sharqiy Buxoroning begi” deb e‘lon qilgan, Buxoro Xalq Sovet Respublikasi foydasiga ishlashdan bosh tortgan. U hatto qurollanib Buxoroga kelgan. Hukumatga xiyonat qilgani uchun o‘limga hukm qilingan. Ammo yosh buxoroliklardan biri Porso Xo‘jayev tomonidan afv etilgan va qamoqdan ozod qilingan. Mirboboga

1925–1926-yillarga qadar Buxoroda savdo bilan mashg’ul bo’lgan. 1931-yildagi tozalovda 14 kishi bilan birgalikda xizmat vazifasidan olib tashlangan. Oradan 5 yil o’tgach, 1936-yil noyabrida Mirbobo Mirmuhsinov choyxonada shaxmat o’ynab o’tirgan paytda yonimizda o’tirgan, uning yonida dutor chalyotgan o’qituvchi Rahimiy ham bor edi. Bir payt Mirbobo Mirmuhsinov menga shunday dedi: “Bizlarga oq non berilmaydi, qora nonni esa yeb bo’lmaydi, har taraf navbatlar bilan to’lgan, xalq esa sovet hokimiyatidan mutlaqo norozi”.

1933-yil yozida Labi Hovuzda Mirbobo Mirmuhsinov bilan suhbatlashdim va u menga shikoyat qilib sovet hokimiyati yosh buxoroliklarni aldaganini aytgan. U buni quyidagi so’zlar bilan ifodalagan: “Buxoro avval markaz edi, keyin uni okrugga aylantirishdi, endi esa tumanga aylantirib qo’yishdi. Bolshheviklar bizlarni aldashyapti, faqat va’da berishmoqda. Jadidlar ilgari Buxoroda hokimiyatda edilar va agar ular hali ham Buxoroni boshqarayotgan

bo’lishganida edi, hozir bunday vayronagarchilik va iflosliklar bo’lmas edi. Bolshheviklar Buxorodan barcha boyliklarni – oltin va boshqa qimmatbaho narsalarni olib ketishdi”.

Yuqoridagi “ko’rsatmalar” va boshqa hujjatlar asosida Mirbobo Mirmuhsinov “sobiq Sharqiy Buxoroda qo’zg’olon ko’targanlikda va bu yerda amirlikni tiklash uchun doimiy ravishda bir necha yillar davomida aksilinqilobiy faoliyat olib borganlikda, sovetlarga qarshi millatchilik qarashlarini tarqatganlikda” ayblanib 1937-yil 17-avgustda O’zbekiston SSR Jinoyat kodeksining 66-moddasi 1-bandida ko’rsatilgan oliy jazo – otuvga hukm etilgan, hukm 26-avgustda ijro qilingan.

Qatag’on qilinganlarni reabilitatsiya qilish to’g’risidagi qaror va ko’rsatmalari asosida 1957-yili ko’plar qatori Mirbobo Mirmuhsinov ham reabilitatsiya qilingan. Bizningcha, qatag’on qurboni Mirbobo Mirmuhsinovning Buxoro viloyatida yaqin qarindosh-urug’lari bo’lishi mumkin

ABUBAKIROV KARIM SODIQOVICH (1896-1938)

Rustambek Shamsutdinov – tarix fanlari doktori, professor

“Утверждаю”
Нач. 4-го Отдела УГБ НКВД Уз.
Лейтенант Гос. Без.
(АГАБЕКОВ)
29-го Сентября 1937 г.

П О С Т А Н О В Л Е Н И Е
(Об избрании меры пресечения)

Гор. Ташкент 1937 г. Сентября 29 дня. Я Нач. Калининского РО НКВД Уз. М/лейтенант Гос. Без. СЕМИН рассмотрел имеющийся материал на гр. на АБУБАКИРОВА Карим Садыковича, рожд. 1896 г. по Нац. Татарин, из семьи кустара-шапашника, ранее состоял в партии эсеров, б/парт. исключен из рядов ВКП(б), за кр. националистическую деятельность, б/директор 1-й Калининской МГО.

Н а ш л.

Что АБУБАКИРОВ имеет тесную связь с к.р. буржуазными националистами, Троцкистами, репрессированными за к.р. деятельность, проводил к.р. разговоры, вредительски развлек 1-ю Калининскую МГО, разбазарив государственные средства, восхвалял врагов народа, т.е. совершил преступление предусмотренное ст. 66 ч. 1 УЗ УССР, а потому руководствуясь Ст. 49 УИК “а” Уз. ССР

П о с т а н о в и л.

Гр. на АБУБАКИРОВА Карим Садыковича арестовать и заключить под стражу в Ташкентскую тюрьму.

Нач. Калининского РО НКВД Уз.
М/лейтенант Гос. Без.
(СЕМИН).

УзССР
НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
Министерство Государственной Безопасности
Ордер № 28
дан „ 29 „ Сентября 1937 г.
содержителю 1 суток
руководителю УГБ НКВД УзССР
Курбанову
а поручается произвести обыск и
у гражданина Абубакирова
Карим Садыковича
живущ. в Ташкенте
по адресу: Некай ул. д. 4/3

ем органам Советской Власти и гражд-
ам СССР надлежит оказывать законное
содействие пред'явителю ордера при
исполнении им возложенных на него по-
велений.

Нач. Райотдела
НКВД УзССР

O‘zSSR Ichki ishlar xalq komissarligi Davlat xavfsizligi boshqarmasi tomonidan 1937 yil 29 sentabrda Toshkent shahri Xoroshinskaya ko‘chasi 7/13-uyda yashayotgan Abubakir Karim Sodiqovichni 28 sonli order bilan hibsga olingan, shu kuniyoq unga nisbatan chora ko‘rish bo‘yicha qaror qabul qilingan. U 1937 yil 29 sentabrda Toshkent shahrida yashayotgan 1896 yil tug‘ilgan, millati tatar, sobiq eserlar partiyasi a‘zosi, aksilinqilobiy millatchilik faoliyati uchun VKP(b) safidan chiqarilgan, 1-Kalinin mashina traktor stansiyasining sobiq direktori bo‘lgan.

K.S.Abubakirov aksilinqilobiy, burjua millatchilari, troskiychilar bilan yaqindan aloqada bo‘lib aksilinqilobiy targ‘ibot olib borgan, 1-son Kalinin mashina traktor stansiyasida zararkunandachilikni rivojlantirganlikda, davlat mulkini talon-taroj qilganlikda, xalq dushmanlarini maqtaganlikda ayblanib O‘zSSR Jinoyat Kodeksining 49-son, “a” bandi bilan qamoqqa olingan va Toshkent turmasiga jo‘natilgan.

Hibsga olingan K.S.Abubakirov ustidan anketa rasmiylashtirilgan. Unda u Toshkent shahri Xoroshinskaya ko‘chasi 13-uyda yashayotgani, kasbi xo‘jalik ishi bilan shug‘ullanuvchi, 1-Kalinin mashina traktor stansiyasi direktori, Xaqulobod shahar Norin rayoni militsiyasida 1934-yil pasport olgan. Ijtimoiy ahvoli xizmatchi, inqilobga qadar o‘qigan, tadbirkorlar qo‘lida prikazchik (savdo korxonasida yollanib ishlovchi, sotuvchi, sarkor) bo‘lib xizmat qilgan. Inqilobdan so‘ng turli sovet muassasalarida xizmat qilgan, oliy ma‘lumotli, 1918 yildan 1937 yilgacha VKP(b) a‘zosi, millati tatar, SSSR fuqarosi, Toshkent harbiy komissariat hisobotida turgan, avval qamoqqa tushmagan, oila tarkibi – ayoli Asima Izmailovna 34 yoshda, qizi Naroniya 18 yoshda, onasi Naima Mamatovna Abubakirova Toshkent shahri Xoroshinskaya ko‘chasi 13-uyda yashaydi, 1937 yil 30 sentabrda Kalinin rayoni militsiyasi tomonidan qamoqqa olingan va Toshkent turmasida mahbus.

1937 yil 29 oktabrdagi ayblovdagi Ichki ishlar xalq komissarligi Kalinin rayoni bo‘limi boshlig‘i Selin tomonidan tergov ishi ko‘rib chiqilgan.

K.S.Abubakirov 1896 yilda Kazalinsk shahrida tug‘ilgan, millati tatar, ishchi shapkado‘z, nizom

bo‘yicha xizmatchi, hibsga olingungacha 1-son Kalinin mashina traktor stansiyasi direktori, VKP(b) a‘zosi, mazkur ish bo‘yicha partiyadan o‘chirilgan, tugallanmagan oliy ma‘lumotli, o‘tmishda eserlar partiyasi a‘zosi, uning aytishicha sudlanmagan.

Tergovda kompartiya a‘zosi, mas‘ul sovet, partiya xodimi, bir vaqtini o‘zida “Milliy istiqloq” nomini olgan yashirin millatchi aksilinqilobiy tashkilotning a‘zosi bo‘lgan. Bu tashkilot Kompartiyani aldab ikkiyuzlamachilik qilgan, kommunistik partiya va sovet hokimiyatiga qarshi aksilinqilobiy ish olib borgan, 1932 yildan 1937 yil 29 sentabrga qadar Kommunistik partiyaga, sovet hokimiyatiga va butun xalqqa qarshi aksilinqilobiy, qo‘poruvchilik, zararkunandachilik ishlarini olib borgan, sovetlarga qarshi aksilinqilobiy targ‘ibot olib borganligi O‘zSSR Jinoyat Kodeksining 66 modda 1 bandi va 67 moddasi bo‘yicha jinoiy ish olib borgan.

Ushbulardan kelib chiqib shunday qaror qabul qilingan: “Fuqaro Abubakirov mazkur ish bo‘yicha va ayblanuvchi sifatida unga nisbatan O‘zSSR Jinoyat Kodeksining 66 moddasi 1 bandi va 67 moddasi bilan ayblansin va to‘g‘risida Toshkent turmasida saqlanayotgan ayblanuvchi Abubakirovga ma‘lum qilinsin. Mazkur qaror bilan o‘sha kuniyoq mahbus tanishtirilsin.

1937 yil 20 noyabrda O‘zSSR Ichki ishlar xalq komissari Selin Tergov muddatini uzaytirish to‘g‘risida qaror qabul qilgan. Tergov ishlari bo‘yicha yangi ma‘lumotlar yuzaga chiqqanligi tufayli 7 nafar mahbuslar ishi qaytadan tergov qilinadigan bo‘ldi. Ular – Hivadan Devonov Yoqub Yusupovich, Toshkent shahridan Soipov G‘ulom, Kazalinsk shahridan Abubakirov Karim Sodiqovich, Xivadan Polvon Saidov, Xiva shahridan Saydashev Xodi Ramazonovich, Toshkent shahridan Abdulloyev Nosirlar edi. Shu qarorda Abubakirov Karim Sodiqovich 1895 yil Kazalinsk shahrida tug‘ilgani, millati tatar, Kustar oilasidan, shapkado‘z ishchi ustaxonasi va magazinga egaligi, o‘tmishda eserlar partiyasida bo‘lgani, keyin VKP(b) safiga kirib kelgani, hibsga olingungacha partiyadan o‘chirilgani va 1-Kalinin MTS direktori vazifasidan olinib O‘zSSR Jinoyat Kodeksining 66-moddasi 1-bandi va 67 moddasi bilan O‘zbekistondagi millatchi,

aksilinqilobiy tashkilotning a‘zosi bo‘lganini qaytadan ko‘rib chiqilishi belgilangan. SSSR Markaziy Ijroiya Komitetiga tergov o‘tkazish muddatini 1937 yil 31 dekabrgacha uzaytirishga qaror qilingan. Natijada 1938 yil 28 martda I.V.Stalin, V.M.Molotov, L.M.Kaganovich, A.A.Jdanov, K.Ye.Voroshilovlar imzosi bilan O‘zbekiston SSR bo‘yicha 155 mahbus ishini SSSR Oliy Sudi Harbiy kollegiyasi sudida ko‘rib chiqilishi talab etilgan. Shuningdek

2-kategoriya bo‘yicha O‘zbekistondan 10 nafar siyosiy mahbus to‘g‘risidagi ish ham qayta ko‘rib chiqilishi talab etilgan.

SSSR Oliy Sudi Harbiy kollegiyasining sayyor sessiyasining Toshkentda bo‘lib o‘tgan 1938 yil 4 oktabridagi yig‘ilishida Karim Sodiqovich Abubakirov otuvga hukm etilgan.¹

¹ Рустамбек Шамсутдинов. Ўзбекистонда советларнинг қатаг‘он сиёсати ва унинг оқибатлари (Биринчи китоб) «SHARQ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти Тошкент – 2012. 31, 36 бетлар